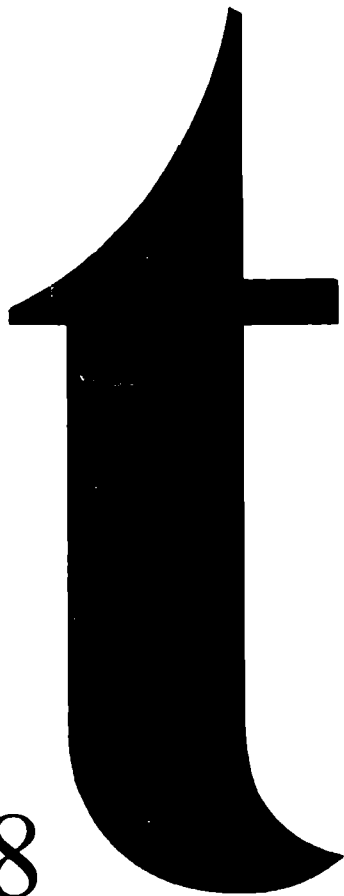

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa

Tanulmányok

20

ÚJVIDÉK -

08

TANULMÁNYOK
ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA SZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM
TANSZÉK

(41. füzet)
Újvidék, 2008.

STUDIJE
UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(41. sveska)
Novi Sad, 2008.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán

Felelős szerkesztő: Láncz Irén

Főszerkesztő: Rajsli Ilona

Szerkesztőbizottság: Hász-Fehér Katalin (Szeged),
Ágnes de Bie-Kerékjártó (Groningen), Egyed Emese (Kolozsvár),
Kolláth Anna (Maribor), Bence Erika, Gerold László

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConnell Duff Márta

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – a Szülőföld Alap és Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási
és Művelődési Titkárságának a támogatásával

Készült 2008-ban, 200 példányban

Számítógépes előkészítés: Csernik Előd

VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának
413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANSZÉKNAPI ELŐADÁS

TOLDI ÉVA

SINKÓ ERVIN ÉLETMŰVÉNEK IDŐSZERŰSÉGE*Medialitás és metatörténelem, önreprezentáció
és női identitásformációk**Topicality of Ervin Sinkó's oeuvre
Mediality and meta-history, self-representation
and formations of feminine identity*

Száztíz évvel ezelőtt született Sinkó Ervin. A tanulmány szerzője az író életművének újraolvasására tesz kísérletet. A medialitás, a metatörténet, az önreprezentáció és a női identitásformációk felőli olvasást javasolva néhány továbbgondolandó jelenségre irányítja a figyelmet. Nagyregényének, az *Optimistáknak* több szempontú megközelítésére tesz javaslatot, a naplók és a levelezés vizsgálatának tanulságait összegzi. Sinkó Ervin műveit ma már úgy lehet megfosztani ideologikus olvasatuktól, hogy közben nem kell meghamisítani őket, a korszerű irodalomtudomány érvrendszerével összhangban tanulmányozhatók.

Kulcsszavak: medialitás, metatörténelem, önreprezentáció, női identitásformációk, a társadalmi nemek kutatása

Spitzer Ferenc 1898. október 5-én, tehát majdnem pontosan száztíz évvel ezelőtt látta meg a napvilágot Apatinban. Értelmiségivé és íróvá, közéleti személyiséggé Sinkó Ervin néven vált, az ő nevéhez fűződik a Magyar Tanszék megalakulása. Kettős aktualitása is van tehát annak, hogy a tanszék napján munkásságáról szóljunk.

Kalandos életútja volt, és műveinek is kalandos volt az élete. Huszonéves fejjel egy egész ország sorsának irányításában vett rész, majd a Tanácsköztársaság bukása után az emigráció hosszú és kiszámíthatatlan veszélyeket rejtő évei következnek. Közben négy párhuzamos történet alakul életének sorsdöntő eseményéről: megírja nagyregényét a forradalom évéről, majd egy másikat is, regénye kiadásának viszontagságairól, a harmadikat naplójából ismerjük meg, egy negyedik pedig levelezéséből bontakozik ki. Jól kirajzolódik eközben a diktatórikus rendszerek működésének természetrajza, amelyek meghatározták életének és munkásságának alakulását, s amelyek ismerete nélkül az egész huszadik századi irodalom története nem érthető meg, de általában a huszadik század mint történeti és empirikus képződmény sem gondolható el.

Az újraolvasás kiindulópontja lehetne költészetének krisztiánus forradalmisága, a messianisztikus avantgárd képzetköre, kispórájának sorsközpon­tú éle­tszemlélete, esszéinek világirodalmi horizontja és a német misztikusokhoz hasonlító stiláris sajátosságai, magyar irodalmi tanulmányainak tágassága, egész szellemiségének helyi szellemet és kozmopolita távlatot ötvöző jel­lege, mellyel tanítványaira, egy egész generáció gondolkodásmódjára hatott. Újvidéken elsősorban az *Új Symposion* nemzedékére, de Budapesten arra az értelmiségi csoportra is, amely például 1969-ben elkészíti az *Optimistákra* épülő paraboláját, az *Agitátorok* című filmet, amelynek impozáns stáblis­táján olyan nevek szerepelnek, mint Magyar Dezső rendező, Koltai Lajos operatőr, a színészek között pedig a legendássá vált Bódy Gábor mellett Földes László Hobót látjuk, valamint Bertalan Lászlót, Szentjóby Tamást, Cserhalmi Györgyöt, Oszter Sándort, Kozák Andrást, Zala Márkot, Kézdy Györgyöt, Révai Gábort, az író Dobai Pétert és Keserű Katalint, a művészettörténészt.

Van valami eredendő, mélyen átérezhető paradoxon abban, hogy a forradalom regényét individualistának, zinovjevistának, ellenforradalminak stb. bélyegezték, ezért megírása után majd csak közel húsz év múlva, már Jugoszláviában jelenik meg. Hatása viszont keletkezése után harmincöt évvel is akkora, hogy a belőle forgatott filmet elkészültének pillanatában tizen­hét évre azonnal be is tiltják, és tovább tartják dobozban, mint Bacsó Péter *A tanúját*. Az utóbbi ugyanis a nevetés által felszabadító, oldó hatásának bizonyul, míg az *Agitátorok* neoavantgárd alkotás, naiv morális izzásában és elviselhetetlenségig fokozott feszültségében ma is vészjóslóan nyugtalanító, a médiák közti átjárhatóságot jellegzetesen példázza.

Olyan kérdések ezek, amelyek a jubileumtól függetlenül újra felfedezhetővé és izgalmassá teszik Sinkó Ervin munkásságát. Úgy teszik újra izgalmassá, hogy közben nem kell már félretekintenünk, lesütnünk a szemünket, amikor tevékenységének eszmei vonatkozásairól beszélünk. A kommunizmust ma már nyugodtan vizsgálhatjuk tőlünk eltávolítható ideológiaként, tudományos tárgyként, anélkül beszélhetünk tehát Sinkó Ervinnél is, hogy közben elhallgatnánk életművének ideológiával összefűződő vonatkozásait.

Az életmű egyébként is szerencsés módon leveti magáról az ideologikus olvasat lehetőségét. Az irodalomról való gondolkodás ma már lehetővé teszi, hogy ne eszmék vonzáskörében tanulmányozzuk, eltekinthetünk eszmei vonatkozásaitól, és ami úgyszintén nem mellékes: azoktól függetlenülve sem hamisítjuk meg.

De vajon az életműnek mely részét lehet beilleszteni a mai irodalomtudomány korszerű diskurzusainak sorába?

Evidensnek mutatkozik történelemfelfogásának vizsgálata, amely ugyan egy teljes mértékben rekonstruálható és célelvű történetiséget feltételez, jellegzetessége viszont, s ez egybecseng a huszadik század végi metatörténelmi koncepciókkal, pontosabban Hayden White nézetével, miszerint jelenkori események is felfoghatók történelmieknak. Mikor Sinkó Ervin az *Optimistákat* írta, saját jelenének történéseit vetette papírra, ám úgy, hogy mindvégig tudta, történelmi idők eseményeinek irányítója volt, s történelmet ír, miközben lejegyzí őket. Olyannyira, hogy joggal érezzük úgy, „a pár esztendővel a megírás előtt lejátszódott eseményeket mintha nagyobb időbeli távlatban szemlélné, mint amennyire maguk a történések feljogosították”¹. Még inkább közelít a mai történetelméhez, köztük Frank Ankersmit elméletéhez, az a ki is mondott és regényében megvalósított nézete, hogy a történelem nem hadvezérek és államférfiak története, hanem a kisembereké, az ő életük adja ki azt a fikciót, amit történelemnek nevezünk. A történelemnek pedig a mikrotörténelmi tényanyag mellett a történelmi tapasztalat a releváns megnyilvánulási módja, amelynek megragadására Sinkó Ervin hiteles formát is talált nagyregényében. Empirikus tapasztalat ez, az időből való kiszakított-ság élménye, amely nagy, traumatikus események után következik be, megismételhetetlen és megrendítő: „Néha van az ember életében egy hét vagy éjszaka, ami óperenciás távolságokat szakít a tegnapi és a mai nap közé... s olyankor szinte furcsa, hogy a külső életben a mai nap csak a tegnapiak a folytatása”² – olvasható a regényben. A külvilág káoszát és a lélek zűrzavarának hagymázás egyvelegét magán viselő történelmi tapasztalatnak nevet is ad, amelyet többször is említ: hosszú nap. A Tanácsköztársaság bukása utáni bujkálás hónapjait egyetlen véget nem érő napként érzékeli – a történelmi tapasztalat lecsapódásának hiteles bizonyítékaként.

A másik lehetséges vizsgálódási irány és az irodalomtudomány által aktuálissá lett kérdéskör a naplók és a levelezés szemléletmódjának megfigyelése. Az énfelmutatásnak, az önreprezentációnak a dokumentumai a személyesség alakzataira, olyan aspektusokra is ráirányíthatják a figyelmet, amelyek ez ideig homályban maradtak. Nagyregényének, az *Optimistáknak* ugyan eddig is volt önéletrajzi olvasata, amely referenciális megfeleléseket társított a szöveghez, s a naplólehetőség nyomvonalán haladt.³ S az önéletrajz jellegzetes mozzanata, az életrajzi önkorrekció is megjelenik benne. Naplóiban, levelezéseiben és más köztes műfajokban az önértelmező stratégiák egész

¹ Bori Imre: Sinkó Ervin. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 241. l.

² Sinkó Ervin: *Optimisták*. Magvető Kiadó, Budapest, 1965. 338. l.

³ Ld. Bori Imre: l. m. 118. l.

sora vonul fel, melyek között talán a legérdekesebb a *Beszélgetés a látogatómmal* című lírai esszé, amely a gondolati párhuzamosságra, a folyamatos önkorrekcióra épül, s a narrátor mellé megképzí a narrátor alteregóját is, aki testet ölt, majd belép a fikció terébe. Az identitáskeresés dokumentumai ezek, amelyek Sinkó életművében mindig is fontos szerepet töltek be, az intenzitás legmagasabb fokát érték el, naplóiban pedig felfedezhető az önreflexió és az én középpontba helyezésének küzdelme is, a szüntelen vibrálás tárgyyszerűség és énszerűség között, aminek az irodalomtudomány utóbbi évtizedei különösen nagy teret szenteltek.

A társadalmi nemek tudományának vizsgálati módszerével is megközelíthetők Sinkó Ervin szövegei, amelyek rendkívül alkalmasak mutatkoznak annak tanulmányozására, milyen társadalmi nemi szereplehetőségek körvonalazódnak és bontakoznak ki regényvilágában. Az *Optimisták* szövege különösképpen figyelemre méltó, ugyanis a női identitásformációk⁴ nem valamiféle partikuláris, periférikus kérdésként jelennek meg benne, hanem teljes mértékben betöltik a regénynek azt a rétegét, amelyet a közösségi és a személyes vonatkozások közül az utóbbi képvisel. A társadalmi nemek tudományának alapfeltétele a különbségtétel biológiai és társadalmi nem között. A férfi–női hagyományos szereplehetőségeknek való megfelelést, illetve azok megszegését regisztráljuk, elsősorban a nőiség szempontjából.

A narrátor látószögének perifériáján, de nem jelentéktelen helyen szerepel Annuska. A regény indító nagyjelenetében tűnik fel, Seiden doktor mulatozásán, „félíg háziasszony s csak félíg cseléd”⁵ a szabadkai polgári házban. Ő a férfiak által kialakított nőiség megtestesítője, csinos arccal, barna hajjal. Öltözéke magas sarkú lakkcipő és fehér kötényes szobalányviselet, szinte predesztinálja, hogy visszaéljen adottságaival, amelybe beletartozott, hogy úgy mozgott a mulatozó urak között, hogy látszott rajta, ő is mulat rajtuk, de hajlandó mulattatni is őket. A férfiak hozzá való viszonya habitusuktól függően eltérő: a hedonista, gátlástalan Tósó lesz az, aki magáévá teszi az est folyamán, míg az idealista Báci még azt sem engedi meg, hogy a kabátját elvegye, ily módon tiltakozik e kiszolgáltatottság ellen. Annuska alakjában áll legközelebb egymáshoz szexus és gender, biológiai és tanult női szerep.

Gortvay Anna Mária, Flucknak, a nagy zenei karrierről álmódózó ott-honteremtőnek a kedvese, az árván maradt vidéki dzsentrilány viszont nem védelemre szoruló teremtként jelenik meg a regényben. Elhatározza, hogy a fővárosba költözik, férjhez megy Fluckhoz, akiből ráadásul vidéki zene-

⁴ Zsadányi Edit: *A másik nő*. Ráció Kiadó, Budapest, 2006. 79. l.

⁵ Sinkó Ervin: I. m. 39. l.

tanár helyett művészt kreál: együtt állítják össze a zenész első koncertjének repertoárját, amelyben a lány izlésének szigora jut kifejezésre, mely „nem tűr kompromisszumot”.⁶ Eladja anyai örökségét, eltartja majd férjét is. Megválnak tehát a hagyományos társadalmi nemi szerepek: a nő a család eltartójává válik. Fluck a bizonytalan, a gyámolításra szoruló, Gortvay Anna Máriában buzog az erő, a bizalom és a hit, aki racionálisan gondolja át a jövőt.

Grét takarítónő a Párizs kávéházban. Megfelel tehát annak a szerepkörnek, amelyet a férfiak hagyományosan a nőknek tulajdonítanak, és a család, a háztartás vezetésével kapcsolatosak: gyermeknevelés, a család táplálása és a férfiak szolgálása, valamint a környezet rendben tartása, a takarítás. Kinézése azonban eltér a szabályszerűtől, öltözködése – átvitt értelemben – végzetét okozza: magas sarkú cipőben jár. Nem csoda, hogy élete hamarosan gyökeresen eltér a társadalmi normák által meghatározottól: törvénytelen gyermeke születik az újságíró törzsvendégtől.

A társadalmi nem felfogásának korfüggő voltát a szocialista ideológia kiemelten érzékelteti. Az *Optimisták* kacska kezű vidéki pincére, Eisinger Dénes is olvasta a szociáldemokrata August Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvét, s ez a tény érzékelteti a regény nőszemléletének alapkonceptióját is. A tizenkilencedik és a huszadik század végén ugyanis nagymértékben megnőtt az érdeklődés a nők és férfiak közötti különbség vizsgálata iránt, s tulajdonképpen egészen Bebel könyvének megjelenéséig az antropológiai jellemzők összehasonlítása a nőket hozta hátrányos helyzetbe: közismertté vált a tény, miszerint a nők feje, sőt agya kisebb a férfiakénál, s ez már elegendő volt alacsonyabbrendűségük hangoztatására. Bebel volt – mai ismereteink szerint – az első, aki a nők lelkialkatára is felhívta a figyelmet,⁷ valamint arra is, hogy az antropológiai különbségek nem indokolják a férfiak és nők társadalmi egyenlőtlenségét. Egy sor olyan példát hoz fel, amelyek a férfiak fejletlenebb voltát állítják, de leírja a matriarchális törzsi társadalmak egzotikus rítusait is, miszerint a gyermekszülést a férfiak imitálják.

A fokozott ütemű iparosodás változást hozott a nő, pontosabban a női munkaerő megítélésében. A huszadik századi gazdasági fellendülés, a munkaerőpiac diktálta szükségletek a tudományos eredményekre is hatással voltak. Egzakt mérések alapján ugyancsak gyorsan kiderült: igaz ugyan, hogy a nők agya abszolút értékben kisebb a férfiakénál, relatív mértékben, a tes-

⁶ Sinkó Ervin: I. m. 25. l.

⁷ Kéri Katalin: „Az agyvelő aránylagos könnyűsége...” Dualizmus kori vélemények a nők testi és lelki tulajdonságairól. Palimpszeszt, 2002. december, 19. szám

tükhöz viszonyítva azonban éppen ellenkezőleg: még nagyobb is. Egyre tömegesebb azoknak a tábora, akik nem ismerik el a különbséget férfiak és nők között. A kommunista mozgalom egyenlőségelve aztán szélsőséges nézeteket eredményez: a család polgári csökevény, a gyermekvállalás burzsoá általás, melynek csupán a vagyon átörökítése a célja, a szerelem feleslegesen köti le nő energiáit, ha szerelmes, közösségi gondok helyett csak magánéleti problémái kötik le. A párzás tökéletesen helyettesíti, a szerelem csak egy „fantom”, mely a vágyálmokban él.

Ezt ismételési Flamm Jutka is, aki a másik nőben az örökös vetélytársat és a kötődés tárgyát is keresi: „Az ember végeredményben felöltözve éppúgy, mint meztelenül, csak egy organizmus. Nincs rajta látnivaló. Szerszám-szerkezet.” Nézetének őszintétlenségére hamar fény derül, hiszen éppen túl van egy sikertelen tiltott abortuszon, amely majdnem az életébe kerül, és Bátit arra kéri, szervezze meg orvos ismerősei köréből az újabbat, az életmentőt.

De még ebben a helyzetben is ragaszkodik a fésűjéhez, nem hagyja hidegen a kinézete. A haját azért nem vágatta le, mert neki mindegy, milyen, nem törődik vele, mondja. Míg Magdusnak – egy újabb nő típus, „neki sem használt a házasság”! – a művészetekkel foglalkozó, nyelvórákat adó, kifinomult ízlésű, házias nőnek, Lénárt megcsalt feleségének, konzervativizmusa nem enged meg, hogy rövid haját hordjon.

A regény a női szerepköröket tipikus férfiszemzögből láttatja. Mivel a regény egyik szálán szerelmi sokszög bontakozik ki, a téma bőséges taglalása sem maradhat el. A viták végkövetkeztetése pedig rendre az, hogy a kommunista erkölcs helyett a konzervatív a követendő eszmény.

Sári a mozgalom legaktívabb, legmozgékonyabb részvevője. Agitátorként kiváló, hadirokkantaknak írt toborzó leveleket. Számára természetes, hogy nő létére kávéházba jár, keresztbe rakja a lábát, cigarettázik, lármázik, követeli a jogait, fennhangon hahotázik. Báti „annyira rosszul érezte magát mindig a Sári társaságában, hogy önlegyőzésébe került a vele való együttlét, nemcsak akkor, ha egyedül maradt vele, hanem még gyűlésekre se ment vele szívesen, mert Sári nem értett a vitaközhöz, az ellentmondások mérgeztették és gorombaságra ingerelték, úgyhogy többnyire vita helyett az összeverekedés veszélyét idézte fel a pusztá jelenlétével”.⁸ Azt mondják róla a férfiak, hogy jó elvtárs, de nem asszony, pedig megvan benne az önfeláldozás készsége is: habár ő futkos többet, nem a saját lyukas cipőjét foltoztatja be, hanem a férjéét. Az aktív nő szerepe nem felel meg az oldalborda tipikus szerepének. A konyha és a főzőkanál hiánya a női identitás hiányaként mu-

⁸ Sinkó Ervin: I. m. 196. l

tatkozik meg. Pedig a közösségért önmagát föláldozó nő az egyik legősibb női szerep. A mozgalom figurája Rózsi is, a tizenéves gyereklány, aki csodálattal tekint apjára és Bátira is, s kételyek nélkül issza magába nézeteiket, identitásának formálódása során az impulzusok sokasága éri. Koltay Ágota, az értelmiségi nő a mozgalomban, fordító, aki mellékszereplője az eseményeknek, brutalitás áldozata lesz, Bécsben a nyílt utcán agyonverik.

A regény legösszetettebb figurája, a főhős szerelmének tárgya Cinner Erzsi, akit Bati először a Párizs kávéházban lát meg, távolról: fekete prémsapkát, fekete prémes télikabátot hordott, és „kis lábakon járt”⁹. Cinner Erzsi előbb háttal ül, s majd csak fokozatosan mutatja meg arcát a regény folyamán, mind konkrét, mind átvitt értelemben, a főhős számára pedig mindig titokzatos és kiismerhetetlen marad. A testszinekdoché a háttal ülő nő lába különös funkciót kap: megelevenedik, a fantázia mintegy kitölti a szemtől szembeni látvány hiányát, önálló életre kel, közelről még így, hátat fordítva is jellemvonásokra utal: „A feléje háttal ülő lány két cipőjének talpa tűnt a szemébe. Csak az egyik cipő orra érte a földet, a másik láb pedig, mely arra keresztbe volt fektetve, pillanatig se maradt nyugton. Amilyen iskolás lányos, illedelmes mozdulatlanságban ölt a helyén a lény, ez a kis láb ott lenn titokban annál idegesebben, nyugtalanabban mozgott. Bati kinézett az utcára, de akárhányszor is vetette le rá a szemét, a láb mindig mozgott, forgott, néha lassabban, néha gyorsabban, egyáltalán nem úgy, mint ahogy az ember az elzsibbadó lábát kicsit meg szokta mozgatni, hanem épp ellenkezőleg, mint valamin nagyon is élő, nyughatatlan kis lény.”¹⁰

Az extrémista attitűd jellemzője a rövid haj, a határozott világgép, a zárkózottság, amely önálló cselekvést eredményez. Ráadásul apja megítélése szerint: sovány. Háttére sem hagyományos családképet mutat, anyja hisztérikus, és elhagyja apját, előlük, veszekedéseik elől menekül a nagyvárosba, ahol a filológia helyett a férfiasabb orvosi pályát és a munkásmozgalom erős egyéniségének szerepét választja. Nem tiszteli a hagyományos kötelékeket. Látszatházasságot köt, hogy kikényszerítse apjától hozományát, amelyet mozgalmi célok előrelendítésére használ fel. Szerelmi viszonya a házasságban élő Lénárt Ágosttal és szimpátiája Bati iránt nem az elfogadott női identitás megnyilvánulási módja. A főhős iránti érzelmeit szinte teljes egészében magának a főhősnek a gondolatai közvetítik, így alakulása és fokozódása is végig megmarad a talány szintjén, nem különbözik el a főhős tudatfolyamának vágyállapotától: „A mindig személytelen Cinner Erzsi arcán átütött

⁹ Sinkó Ervin: I. m. 75. l.

¹⁰ Sinkó Ervin: I. m. 76. l.

a másik, ez az arc is másként jelent meg, nem mint egy maszk, hanem mint jelírás, melyet már olvasni tud: látta: egy ember, aki életsorsul valami örületes erőfeszítést választott. S nem valami amazon mégse, most azt is tudta már, hogy megmaradt az a riadt, érzelmes szemű kislány is, csakhogy azt ez a másik két szemöldöke között két szigorú ránccal őrzi keményen.”¹¹

Jelentős szemléletbeli eltérés mutatkozik a férfi szereplők, a narrátor, valamint az úgyszintén férfi főhős között. A szereplők egymásnak ellentmondó nézeteiket hangoztatják. A főhős viszont, ha bírál is, nem a nők rovására teszi, nem nőiségükkel van gondja. Viszont vetélytársát, Lénárt Ágostot sem csodálja a boldognak hitt szerelmi háromszög fenntartása miatt, inkább dühös rá. Vele szemben erkölcsi felsőbbrendűségét érezteti, átlépi a kommunista erkölcs imperatívuszait, melyek a totális közösség elfogadása irányában hatnak, a kollektívizmus a szubjektumot nemcsak hogy nem ismeri el, fel sem ismeri.

A narrátor nem korrigál, sem jónak, sem rossznak nem nevezi a felfogások tarkaságát. Egyetlen női szereplő sem bűnhődik a nőiség normáinak megsértéséért.

Báti Józsi örökös határsértő, megvalósulatlan, majd megvalósult együttléte Cinner Erzsivel ambivalens magatartását mutatja. A társadalmi nemek vizsgálata szempontjából konvenciómentes felfogása érdemel figyelmet. Sőt, amikor Cinner Erzsi betegápolójává szegődik, a társadalmi nemek hagyományos felfogása ellenében cselekszik. Többször történik említés a regényben, miszerint „becsülni való egy ilyen női erény egy fiatallembnél”.¹² A nőekkel való viszonyképződés során mindenkivel kapcsolatban áll, neki tárják fel legbensőbb titkaikat, tőle kérnek segítséget. A regény origójában Báti Józsi áll, az író alteregója, bensőséges viszonya van a nőekkel, minden nő nála keres vigaszt, benne talál támaszra. Szerepének szokatlansága abban mutatkozik meg, hogy Cinner Erzsi nemcsak mint a férfi szerelmének tárgya jelenik meg, hanem öntörvényű, önálló életet élő nőszubjektum. De a regény többi figurája sem kizárólag a férfiak elképzelt keretek között létezik, hanem önálló egyéniségként teremti meg identitását. Nem igazi nő – mondják róla –, mert mindent kibír.

Eközben eltűnik a hagyományos férfi–nő, fönn–lenn, kultúra–natúra elentét, s átveszi a helyét egy bonyolultabb összefüggésrendszer. A narratív szubjektumképződés vizsgálata során külön figyelmet érdemelne a Cinner Erzsi–Flamm Jutka–Magdus viszonyháló vizsgálata, melyből kiderülhetne:

¹¹ Sinkó Ervin: I. m. 399. l.

¹² Sinkó Ervin: I. m. 287. l.

a három nő élete már a másság természetét kutató queer studies gondolatköreit is érinthetné.

Végezetül említjük meg, hogy az *Optimisták* egyik kulcsfigurája, Lukács György, Sinkó Ervin fegyver- és eszmetársa *A történelmi regény* című tanulmányában nem az ilyen nőideált tette meg regénykonstituáló tényezőnek. A történelmi regény ideális hősnői valamennyien nyárspolgári módon korrekt és normális asszonyok. Életükben nincs helye a szerelem és házasság érdekes és bonyolult szenvedélyének. Derekasan átlagosak, és semmiben sem térnek el az elvárásoktól. A valóság széles körű és sokoldalú bemutatása ugyanis Lukács eszmerendszerében csak a mindennapi élet, a középszerű emberek ábrázolása segítségével sikerülhet.¹³

Az *Optimisták* nőalakjai között viszont alig akad ilyen. Senki sem olyan, amilyennek biológiai neme predesztinálta s társadalmi nemi szerepe eredetileg determinálta. Szemléletmódja máig hatóan figyelemfelkeltő és korszerű.

Irodalom

- Ankersmit, Frank R.: *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest, 2004
 Bori Imre: *Sinkó Ervin*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981
 Brooke-Rose, Christine: A nő mint a szemiotika tárgya. *Helikon*, 1994. 4. 478–490. 1.
 Dobos István: *Az én színrevitele*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005
 Kéri Katalin: „Az agyvelő aránylagos könnyűsége...” Dualizmus kori vélemények a nők testi és lelki tulajdonságairól. *Palimpszeszt*, 2002. december, 19. szám
 Lukács György: *A történelmi regény*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997
 Sinkó Ervin: *Optimisták*. Magvető Kiadó, Budapest, 1965
 Zsadányi Edit: *A másik nő*. Ráció Kiadó, Budapest, 2006
 White, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris, Budapest, 1997

TOPICALITY OF ERVIN SINKÓ'S OEUVRE

Mediality and meta-history, self-representation and formations of feminine identity

Ervin Sinkó was born hundred and ten years ago. The author of this paper has made an attempt to reread his oeuvre. Suggesting that one should attempt to read the work from the aspects of mediality, meta-story, self-representation and formations of feminine identity, she focuses her attention on some phenomena worth contemplating on. She also points out several approaches to Sinkó's novel *Optimisták* (*The Optimists*) and the lessons one can learn

¹³ Lukács György: *A történelmi regény*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997. 45. 1.

by studying his diaries and letters. Today one can deprive divest his writings from their ideological reading without falsifying them; they can be studied in accordance with the argumentation system of modern literary scholarship.

Keywords: mediality, meta-history, self-representation, formations of feminine identity, study into social genders

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA

AMEDEO DI FRANCESCO

„UBI EST MORS VICTORIA TUA?”

*Oroszország, Románia, Lengyelország és Görögország
Dsida Jenő költészetében*

„*Ubi est mors victoria tua*”

Russia, Romania, Poland and Greece in Jenő Dsida's poetry

A Dsida Jenő életművével foglalkozó szakirodalom csak az utóbbi években tett fontos lépéseket az erdélyi költő műveinek megismerése felé. Ez azt jelenti, hogy nincs igazi hagyománya a Dsida-filológiának, és ennek következtében az eddigi kritikai vizsgálatok néha kísérleti jellegűek. Azonban csak ilyen kritikai polifónia keretén belül lehet valóban új és hasznos munkahipotéziseket felállítani. Jelen tanulmányom is tulajdonképpen egy nagyobb szabású work in progress része, amelyben olyan értelmezési módszert választottam, amely egyrészt az úgynevezett irodalmi földrajz fogalmát használja, másrészt az életmű és az életrajz közötti lehetséges kapcsolatokat tárja fel, ily módon nyújtva Dsida verseinek újszerű interpretációját.

Kulcsszavak: erdélyi költészet, Dsida Jenő, versértelmezés, irodalmi földrajz.

A jelen tanulmány az értelmezői szabadság jegyében fogant, ez azonban nem a költő által üresen hagyott helyek kitöltését jelenti, csupán azok lehetséges interpretációját és a költő élete és az életmű közötti esetleges kapcsolatok bemutatását egy irodalmi földrajz keretén belül.

Meg vagyok róla ugyanis győződve, hogy Dsida Jenő (1907–1931) gazdag költői életműve összességében felfogható a címben szereplő, jól ismert bibliai hely (1 Kor 15, 54–55.) folyamatos újragondolásaként, mely a költőt mindig és mindenhol foglalkoztatta, felkavarta és nyugtalanította. Különösen a krisztológiára gondolok ezzel, amely itt egy olyan költészet alapját adja, amely nem elégszik meg a feltámadás misztériumának keresésével, hanem átlépve ezen, szinte gyötrő módon újra és újra számot vet Saul lélkének kínjaival is, aki az egyetemes emberi lét örök megtestesítője. Minden determinizmustól mentesen, de szem előtt tartva a költészet és az önéletrajz közötti okkal feltételezett folyamatos kölcsönhatást, kívánom felvázolni az interpretáció egy olyan vonulatát, amely talán elvezethet bennünket egy spontán, ugyanakkor tudatos módon teremtett irodalmi földrajz nyújtotta értelmezési lehetőséghez.

NAGY-OROSZORSZÁG
Édesapám sebesülésének emlékezetére

1.

Lassan száll az esti ének,
mintha az esti szél sírása volna –
Alkony-biborban lassú ütemére
méltóságosan hömpölyög a Volga.

Partján szomorú, öreg muzsikok
álmodoznak a ködlő messzeségbe:
Nagy-nagy elfojtott, igaz orosz álmok
könnyezik némán: béke, béke, béke...

Én csak álmomban járok arra,
vágyódó gyakran, mindennap talán,
s megsimítom a parti, csonka fákat
innen sóhajtott haza az apám...

Ha létezik a boldogság, talán az nem engedi, hogy költőnk édes, de alapjában véve melankolikus műzsája megtalálja az összhangot vele. Dsida nyugodt hangú és gyötrődő dalnok, az álmodozó és merengő, sohasem fásult és arrogáns, mérgektől és perverzióktól mentes emberiség megéneklője, aki tulajdonképpen azt mondja itt és máshol is, hogy annak a fékezhetetlen vágyának a részese akar lenni, és részesevé akar tenni, melynek tárgya a teremtett világ misztériumának befogadása, és az abból való részesezés egy örökre szóló, gyengéd és szeretetteljes ölelés révén, szoros és megingathatatlan egyesülés a teremtés legrejtettebb értelmének megérthetőségébe/megérthetlenségébe vetett hittel, amely ugyanakkor a leegyszerűsítés szükségességét is elismeri, mert ez az egyetlen, amely megnyugtató magyarázatot adhat. Folyamatos és meg nem szűnő nyugtalanság járja át ezért a bukolikusságot, amely gyakran azokból az ártatlan és kiadatlan arabeszkekből táplálkozik, amelyek már egy mindennel elégedetlen és érzékeny fiatal költő zsenyéiben is felbukkantak. Dsida olyannyira kifinomult érzékekkel rendelkezik, hogy képes írásban visszaadni a metafizikai naturalizmus vonzó képét és szügesztivitását, amely a ragyogó impresszionisztikus részletek és az átható, expresszionisztikus pillantások keveréke által létrehozott, színekben gazdag, harmonikus képekben nyer kifejeződést. Ezekben a sorokban nincs szándé-

kos megkomponáltság, nyelvezete nem hemzseg cifra műszavaktól: az érzelem szóvá lényegül át meghajolva egy erős akarat előtt, amely makacsul igyekszik túllépni a téren és az időn, vagyis meg akarja haladni az emberi végességet, hogy a természeti törvények adta lehetőségek végső határáig terjessze ki az érzelmek és az érzékelés terét.

2.

Álmos fehér Szibériában
pihézve hull a hó;
s a szánkó vágat
és égre tör száz vig hahó-hahó!

Messzire utazom.
Az utak mentén rongyolt,
didergő, sápadt gyermekek
(Apám ilyenkor mindig haza gondolt...)

Különös hosszú Verne-utazás
talán hat éve már.
A hó halkan szitálgat
és nyomukban üvöltve
farkascorda jár.

Megálljatok! –
Hahó! –
Leborulok az utnak peremére.
Ne menjünk tovább, szent itt ez a hely;
itt hullott el az apám vére!
Itt megpihenni jó.

A farkasok megállnak,
a szél is elhal
s pihézve halkan, halkan hull a hó. (1925)

Dsida költészetében az önéletírás nem csak egyszerű visszaemlékezés, hanem és főleg a saját életében elszenvedett sebek poklának mélyére szállás. Lélek és szellem uralják a költői képzeletet, olyannyira, hogy szokatlan intenzitású és erejű vibrálást hoznak létre. Az álomdimenzió, mely első látásra

csodálatot válthat ki, majd a virtuóz konnotációkban jól érzékelhetővé válik, magába foglalja az emlékezetben tett szükségszerű utazást. Minden sorban érezhető az igazságkeresés igénye, mely hol, mint a mindent a helyére tenni kívánalma jelenik meg, hol, mint olyan vágy, mely a semmiben eltűnni akaró érzékeknek és érzelmeknek akar újra értéket adni. Nem kevésbé fontos a metaforikus háttér sem: mintha egy festő nyugtalan hangulatú kiállítása előtt állnánk, aki idegesen és erőszakosan karcol egy sebtében elkészített vásznat, melyet nem egy jelentéktelen emlék rongyos és megnyirbált anyagából szöttek, hanem egy újra és újra visszatérő és az emlékezetbe betoluló, toladó de mégis kívánatos visszaemlékezésből születik. Dsida jól ismert gondossága a színvázlatok tekintetében itt természetesen a néma, reszkető természet vakító fehérében mutatkozik meg, mely mintha a halál lehetőségét hozó széltől akarna megóvni. Álom és emlékezet itt a remény jelei, és a szükséges vigaszt jelentik, hogy a kiontott vér pirosuló foltja taníthasson valamit az eszét vesztett emberiségnek, amely az irracionalitás szélviharában sodródik ide-oda. A szél itt, ahogyan máshol is, annak szimbóluma, hogy az embernek hittel kell szembenéznie az élet nehézségeivel: és ez azonnal eszünkbe juttatja azt az egyéni hangvétélű örömdát is, amelyet a *Kóborló délután kedves kutyámmal. Lírai riport öt fejezetben* (1938) vers sorainak ragyogó szépsége jelent. De ezek az édes és erős fuvallatok a legfélelmetesebb ellenséggel való elkerülhetetlen találkozásra is figyelmeztetnek bennünket. De még ha vele mindannyiunknak szembe is kell néznünk, azt annak bizonyosságával tehetjük meg, hogy a halálnak is vannak korlátai, olyannyira, hogy hihetünk abban is: a végső ütközet az ő vereségével ér véget.

MI NEM AKARUNK...

Mi nem akarunk égbetörő
 Bábel-tornyot építeni. Mi nem akarunk
 a hatalom orgiáján üvöltöni testvérjajgatások
 és ostorpattogások vércsikos ütemére.
 Mi csak házat akarunk építeni,
 kicsi, egyszerű, kedves házikót valahol a
 Maros partján, ahová asszonyt vigyünk
 s melynek elébe nyári délutánokon
 kiülünk a fiak és unokák seregével
 s apáink nyelvén zengedezzünk öreg zsoldárokat.
 De nehéz a kő

és gonoszak az emberek, Uram,
Én mégis bizom benned, alázattal bízva bizom,
hogy megáldod ezt a munkát.
(1928)

A Bábel-torony motívuma a *Hogy szeressenek engemet* (1923) című költeményben is megjelenik, és feltételezhetjük, hogy egyetemes értékek hordozója, és nem szükségszerűen és kizárólag az erdélyi körülményekre vonatkozik. Mindazonáltal az is igaz, hogy e motívum használatával Dsida mindig egy racionális rend igényét juttatja kifejezésre, amely a politika színteréből átkerül az ösztönök szintjére, mígnem nyilvánvalóan utópikus képeket idéz meg, amelyek azonban – éppen mint ilyenek – a maguk szükségszerűségében mutatkoznak meg. Ez a költemény egy végtelen metaforaként is értelmezhető, amelyben az egyetemes a partikulárisal találkozik, és abban testet ölt, vagyis a teremtett világba vetett szándékosan rendíthetetlen hit az erdélyi mikrokozmoszba ereszkedik le. Dsida itt is azt akarja, hogy az Ige testet öltjön, hogy az emberek története az áldozat jegye alatt egyesüljön. Nincs szó Isten mindenhatósága elleni kihívásról, lázadásról messzeségének/közelségének misztikus szakralitása ellen, hanem a saját korlátaikat felismerő teremtmények, sajátos létezésének kinyilvánított elfogadásáról. Dsida tulajdonképpen mindig, de a maga módján Dante sorát ismétli: „Ne várd hogy a quián túl tudj kerülni, halandó!” Azonban hiba lenne ezeket a sorokat csupán a belenyugvás, a lemondás, a vereség kinyilatkoztatásának tekinteni. Ugyanis érzékelhető bennük egy erős, meleg kéz jelenléte is, amely a feltételezett ellenség felé nyúl. A költő hű nyugodt és toleráns transzilvánizmusához, és teljesen tudatában van Erdély történelmi örökségével. E sorok annak az örömteli és szenvedélyes lendületnek a kifejezői, amellyel Dsida a gonosztól megszabadult emberiséget akarja keblére ölelni, mintha újra akarná teremteni az édeni állapotot, amiről nyakas optimizmussal hiszi, hogy nem vezett el örökre. „Tinti fiacskám, hidd el, nincs gonosz ember a földön”. Ezeket a sorokat is láthatóan a Naphimnusz tisztasága inspirálta, amelyről költőnk hinni akarja, hogy fénnel áraszthatja el, és új élettel töltheti meg a világegyetem minden egyes szegletét, és az emberi élet minden egyes pillanatát, és ezt is kell tennie. Mennyi igazság és prófécia van a hatalom orgiájának újbóli visszautasításában! És mennyi édesség – amely azonban nem mentes a neki erőt és szépséget kölcsönző, szükséges és kemény etikai szigorúságtól sem – van abban az aprólékosan megfestett tájban, amely megőrzi az embert méltóságában, identitásában, kultúrájában!

„S apáink nyelvén zengedezzünk öreg zsoltárokat” – milyen finom kifejezésformával lehet a létezéshez való jogért kiáltani az égre és a kegyelmes Isten mindenkire és mindenre kiterjedő közbeavatkozását kérni! Úgy gondolom, szükség van rá, hogy még egyszer hangsúlyozzam: az egyetemes itt teljesen átömlik a partikulárisba. És hogy is lehetne másképp, ha mindent félreérthetetlen, nyílt utalással annak a Marosnak a partjára helyez, mely úgy látszik, nem akar érzéketlenül és részvételenül átfolyni az emberi lélek sebein? Ez Dsida transzilvanizmusa. Ezek a történelemről és a politikáról vallott nézetei annak az embernek, aki Alecsandri Vasilet (1821-1890) akart fordítani, aki Tudor Arghezi (1880-1967) műveinek tolmácsolója akart lenni, aki Dimitrie Bolintineanu (1825-1872) soraival akart párbeszédet folytatni, aki nem egyszer újra elővette Mihai Eminescu (1850-1889) írásait, aki Ștefan O. Iosif (1875-1913) és Emil Isac (1889-1954) költészetén töprengett, aki Octavian Șireagu (1901-1985) bársonyos költészetével akart játszózni, és aki értő észrevételeket tett George Tutoveanu (1872-1957) kapcsán. Ennyi ok elég is, hogy költőnket egy eddig kevésbé vizsgált szempontból, a komparativizmus oldaláról tanulmányozzuk, szükségképpen figyelembe véve a szinte nyíltan meglévő intertextuális viszonyokat. Ez egyrészt az elkerülhetetlenül létrejövő magyar–román egymásra hatásról való tudásunkat gazdagíthatja, másrészt – helyesen – nyilvánvalóvá teszi az anyaország irodalmi hagyományához való nagyon erős kötődést. Ez utóbbi tekintetében Madách Imre *Az ember tragédiája* az a mű, amely jelentős módon hatott Dsida versének utolsó sorára, ahol a költő szinte plágiumszerű parafrázissal fogalmazza meg saját igazi, erkölcsi végrendeletét. Egy olyannyira valószínű magyarázat ez, mint amennyire szükséges is, mivel talán ez az egyik legjobb módja annak, hogy egy olyan költészet időszerűségét tegyük nyilvánvalóvá, amely a művészetet az emberi lelket gazdagító életösztönökké alakítja át.

ELŐRE VALÓ BESZÉD

Olyan érettnek vágyom ezt a versem,
mint ízes alma szeptemberi fán.
Nem kell a játék, sem a régi verseny,
lelkem erős bort s tompa fényt kíván
s csöndet, melyben csak tollam hegye hersen
s békét, milyen a fektető diván
s múzsát, kinek tengernyugalmú, hellén
összhang ragyog a homlokán s a mellén.

Már az első soroktól kezdve érzékelhető, hogy ez nem egy tökéletes vers, legalábbis az egymáshoz lazán kötődő és csak csekély mértékben harmonizáló húsz nyolcsoros, inkább dobpergésszerű, mint ritmizált, inkább kollokvialis, mint narratív versszakokban megénekelte érzések, benyomások és emlékek elosztása tekintetében. Itt nincsenek dallamos verssorok, csak a hangzás szempontjából egymással élesen szembenálló, zengve egymásnak feszülő akusztikus ellenpontok. De talán ennek a hangzavarnak a magyarázata is abban a helyénvaló szándékban keresendő, mely egy szinte határtalan irodalmi földrajzot akar teremteni, amely természetesen Közép-Európa kulturális és történelmi identitását hivatott magasztalni. Persze Dsida Jenő elsősorban erdélyi költő, és mint ilyen, erősen kötődik szülőföldje sajátosságaihoz; és a *Psalmus Hungaricus* kapcsán született vitákról sem lehet megfeledkezni, melyeket az önkényes interpretáció, és a talán túlzott előítélet táplált. Mégis leszűkítő értelmezés lenne Dsida verseinek perceptív és kulturális dimenzióját Erdélyre korlátozni, mert költészete nem regionális, nem akar az lenni és nem is az. E sorok írója egy másféle dimenzió meglétét érzékeli a Dsida költészetében vissza-visszatérő utazás-szimbolikában. Úgy gondolom, hogy minden Dsida-költeményre irányuló kritikai és filológiai vizsgálat első lépése annak tudomásul vétele kell legyen, hogy az utazás, a vándorlás, az úton-lét makacsul, állandóan jelen van verseiben. Szükséges emiatt megmagyarázni ennek a motívumnak a jelentését és funkcióját. Természetesen tudjuk, hogy olyan utazásról van szó, melyet a költő a nyugtalan, a folyton az élet értelmét kereső lélek bensőjében tesz meg. És gyakran saját létezésének járhatatlan ösvényein kell útra kelnie.

A gyermekkor emlékei azonban nemcsak megrázkódtatással terhesek, hanem egy békés és otthonos, egy gyöngéd és anyai Közép-Európát is viszszaidéznek, még akkor is, ha azt a költő mint végleg elvesztett érzékeli.

Boldog idők, melyek parányi bölcsőm
úgy ringatták, mint bárkát enyhe víz,
telt kamrán és üvegbe tett gyümölcsön
merengő nénik, édes tejbegriz,
adjátok bár egy pillanatra kölcsön
a „Szűz imája” és a „Für Elise”
hangulatát, mely eltemetve mélyen
most arra vár, hogy bennem újraéljen!
[...]

Sikkant a sátán és világát éli,
égig fröccsen a sár, a genny, a szenny.

Ezek a verssorok a már mindennapivá vált, ok nélküli öldöklés emlékei és egy végzetes, hamarosan beteljesülő jövő proféciai, még ha a költő már nem is lehetett szemtanúja a második világháború általános népirtásának. Szükségképpen újra felbukkannak az emlékezetben őrzött emberek és dolgok képei: Tekla Badarzewska-Boronowska (1834-1861) 1856-ban komponált romantikus zongoradarabja, a *Modlitwa dziewicy*, ismertebb címén *La prière d'une Vierge*, és Beethoven világhírű alkotása kapcsolódnak össze egy a történelem abszurd ellentmondásaiba belenyugodni nem akaró gyermek tudatalattijában. Ez nem csak egy lenyomat Közép-Európáról, hanem egy valós világ, amely megmagyarázhatatlan módon az önmegsemmisítés felé vezető úton indult el, és amely itt azért idéződik fel újra és újra, hogy rövidlátó, nyomorúságos helyzetéből végre magához térjen. Önéletrajzi ihletésű sorok ezek is, amelyek egyfajta naplóvá állnak össze, amelynek zokogó, fojtott, egymásnak felelgető mondatai teljesen visszaadják annak az emberiségnek az elképedt és hitetlenkedő tekintetét, amely nem akarja megadni magát a túl gyakran abszurd lét örök oximoronszerű helyzetének. A költő újra bele akar merülni az egyszerű dallamok kínzó ugyanakkor édeskés zenéjébe, melyek feledtetik, vagy éppen emlékeztetnek a soha vissza nem térő szeretetteljes ölelésekre. Mintha az álomba akarna menekülni és elveszteni öntudatát, hogy ezzel elkerülje a lélek elsivárosodását, melyet a bús Lengyelország látványa és a Habsburg Birodalom közelgő végének sejtelve okoz, amely többet jelentett egy szokásos, és már meghaladott politikai hatalomnál.

Dsida költészetében tehát a földrajz kéz a kézben jár az életrajzzal. Az első világháború kitörésekor a költő édesapját, Aladárt, azonnal a frontra küldték, ahol fogságba esett, amikor 1914-ben Galíciában alakulatát körbezárták Przemysl erődjében. Ez az esemény sem marad irodalmi visszhang, költői feldolgozás nélkül, a várakozás, a bizonytalanság, a kétségek görcsös és feszült újra felidézése nélkül.

Riad a hír, hogy elesett a vár,
zúg, mint ha vészharangot vernek félre,
Apám! Przemysl! Anyuskã sírva vár
egy üzenetre, pársoros levélre.
Nem jön. Majd nyárra. Elmúlik a nyár.
(1938)

Dsida tehát tehetséges elbeszélő és tájleíró is, vándor, aki figyelmesen szemléli a lélekben, a gondolatban és a valóságban bejárt tájakat. És amit vándorlásai során lát nem csak Erdély, nem csak Magyarország, hanem és

főleg egy idillikus, határok nélküli Kárpát-medence, amely képzeletben koncentrikus körökként terjed ki a szélesebb értelemben vett Közép-Európára, majd egész Európára. Dsida keresztény humanizmusa valóban nem ismer határokat, nem ismeri a költői küldetés szűken vett fogalmát. Ahogyan nem túlzás Dsida üzenetének egyetemességéről beszélni, ugyanilyen indokolt lehet az a felfogás is, hogy ez az univerzális dimenzió a közép-európai mikrokozmoszban is utat talál, jelen van, és amihez – ahogyan azt láttuk – Lengyelország is gazdag érv- és témarendszer révén kapcsolódik.

LÁSSUK, VAJON ITT...

Lássuk, vajon itt a habos verejték
s jajgatások rettenetes hevében,
éres arcú réműletek között is
úr-e a szellem?

Megkínozva száz harapófogóval
rá tudnék-e még mosolyogni csöndes
révedéssel régi görög hegyekre
s zengeni ritmust?

Drága múzsa! Hajdani boldog esték!
Daphnis és Chloé derűsen patakzó
szép szerelme! Árad a tenger, tenger
tisztá szelével!

Mindig vágytam délre, mióta élek,
úgy kószálni Athos ezüstös ormán
és a porló Akropolis kövére
hajtani főmet.

Boldog lennék már, de zokogva boldog,
bár ha eljutnék rogyadozva, mászva
bús betegszobám napos ablakáig.

Ez se lehet már.

(1938)

Ez a képzeletbeli Görögországban tett utazás felfogható egyfajta szellemi végrendeletként is, melyet a költő papírra vet, de ugyanakkor élete utolsó napjainak fájdalmában és szenvedésében meg is tagad. Ezek a sorok valójában kihívóak, szinte provokatív módon láznak az emberi természet szabta korlátok ellen. Lázadásuk azonban bizonyosan bukásra ítéltetett, mivel annak a makacs meggyőződésnek a jegyében született, hogy az ember képes még egyszer talpra állni, és utoljára részt venni a kérlelhetetlen fizikai törvények és a megingathatatlan metafizikai bizonyosságok között zajló egyenlőtlen harcban. E fájdalmas és véres, különösen kemény sorok nyers realizmusa, amely ugyanakkor az értelmi tisztánlátás eredménye is, nem korlátozódik csupán a szellem számára nehéz helyzetekben való helytállás képességének fényképszerű rögzítésére, hanem egyfajta abszurd színházi formába rendeződik, ahol keserű mosoly teszi teljessé a színész szerepét játszó költő haláltáncát. Az önkívületi állapot elkerülhetetlen félálomszerűségébe visszahullva, melyben a költő az elmúlásba való fájdalmas beletörődés gondolata és a lélek végső győzelmének fényes ígéretével közeledő halál ellen küzd, sorai nem szűnnek meg a nemes szépséget keresni, amelyet természetesen Hellász mítoszában vél megtalálni. A vers szókészletének és szerkezetének nyilvánvaló egyszerűsége nem kíván további mélyreható vizsgálatokat. Az ellentétek felolvadnak a kép finomságában, mely végül felülkerekedik a végesség érzésén. Megfigyelhető tehát egyfajta végső, utolsó nekibuzdulás, melynek célja, hogy a formai kifinomultságban találjon kiutat az isteni szellem adta szépség felé. Az életrajzi utalások kendőzetlen igazsága egy olyan költő életpályájának ívét jelöli ki, aki költészetében uralkodó színként mindig az áttetsző kristálykéket választotta, és az feltételezés sem zárható ki, hogy ehhez, ha nem is mindig, de nagyon sokszor az a természetesen könnyvízű, de ennek ellenére nagyon is érezhető, ideális és harmonikus kép nyújtott inspirációt, melyet a szándékosan használt és erős színhatások hoznak létre. Azt is lehet gondolni tehát, hogy *A költő* (1924) című költeményben sem kizárólag a konvencionális jele az Olümposz említése, amely a klasszicitás eszményei iránti rajongásként tűnik fel, ugyanakkor arra is szolgál, hogy meghatározza a fejét a múzsa ölelő karjai közé még utoljára lehajtani vágyó művész szerepét. Dsida élete utolsó pillanataig új Byronként akar felfelé kapaszkodni a szépség ösvényein: de az izzadság, amit a szerető és vigaszt nyújtó Hellasz kristálytisztá és fényes ege alatt szeretne felszáríttatni, itt keserű és hatástalan gyógyszerre válik, amit undorodva kell lenyelni egy erdélyi kórház szomorú kórtermében, a felkapaszkodás képzeletbeli fáradsága pedig egy lassú és véget nem érő agónia szörnyű kínjaivá alakul át. A végső pillanat azonban könyörtelenül közeledik. Dsida ekkor a megtapasztalt emberi

gyengeséget a hit erős és biztonságot nyújtó kezébe helyezi le, és az isteni könyörületességbe vetett megingathatatlan reményébe, és derűvel tölti el az a tudat, hogy költőként az őszinte irgalmat nélkülöző emberiség szolgálatának szentelte magát. Mintha a fájdalmas szomorúság kétségtelen jegyei feloldód-nának egy ösztönösen születő életszeretben, és annak bizonyosságában, hogy ő maga szerencsés/szerencsétlen szereplője volt egy, az erdélyi valóságba tökéletesen illeszkedő bukolikus regénynek. A Longosz művére mint irodalmi modellre való nyilvánvaló utalás visszaidézi a megélt élet kellemes emlékeit, amelyekben a folyamatosan és fokozatosan kialakuló szerelem szemben áll az úgynevezett „szerelem első látásra” ürességének magasztalásával. Dsida versében is ez a fő és ismétlődő téma, amely harmonikus szimbiózisban él együtt a falusi élet iránti folyamatos, nosztalgikus vágyakozással. Erdély egy új Árkádia, és ebben a hön vágyott idillikus világban a természet körforgása irányít mindent és a szerelem nem ritkán az évszakok váltakozásában kerül ábrázolásra. Dsida költészete tehát az abszolút egyszerűsége törekvő narrációként bontakozik ki. De ez az egyszerűség csak látszólagos, valójában hosszú és aprólékos formai kidolgozás eredménye, amelyet az asszonáncok és a rímek gyakori jelenléte is bizonyít. Egy kifinomult irodalmár költeménye maradt így ránk, amely formai kidolgozottságában gazdag, hangvétele örömteli magasságokba emelkedik, de egyáltalán nem szűkölködik realizmusban sem. Hellász mítosza itt a mindent, a halált is legyőző szerelem legigazabb és legmélyebb jelentését idézi vissza.

“UBI EST MORS VICTORIA TUA?”

Russia, Romania, Poland and Greece in Jenő Dsida's poetry

Literature on the oeuvre of Jenő Dsida has only in the past few years endeavoured to get acquainted with the work of this Transylvanian poet. This means that the Dsida-philology does not really have a tradition; consequently, until now, the critical studies have had experimental character. However, to set up a really new and useful working hypotheses is only possible within such a critical polyphony. This paper is, in fact, part of a more comprehensive study in progress in which I have chosen a method for interpretation that partly uses what is called literary geography, and partly reveals the possible relations between the poet's oeuvre and life, giving thus a nouveau interpretation of Dsida's poems.

Keywords: Transylvanian poetry, Jenő Dsida, poem interpretation, literary geography, biography and literature

Tanulmányok, 41. füzet, 2008.

ETO: 821.511.141.09

821.511.141(497.11)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UTASI CSILLA

HELTAI GÁSPÁR NOVELLISTIKUS ELBESZÉLÉSEI

Gáspár Heltai's Novellistic Short Stories

Nemeskürty István *A magyar széppróza születése* című, ideológia szempontokat érvényesítő 1963-as monográfiájában Heltai ezópusi mesegyűjteményének, a *Száz fabulának* néhány darabját a Boccaccio-féle reneszánsz novella típusába sorolta. Értelmezésében a fabulák a valóságtükrözés pontossága és a bennük elhangzó antifeudális kijelentések miatt kerülnek a *Dekameron* novelláinak közelébe. Monográfiájában nem vette figyelembe a tényt, hogy az olasz szerző kötetének gazdag középkori elbeszélési irodalom a kontextusa, történetei tárgyát a román középkor novellisztikus irodalmából merítette. A dolgozat Heltai Gáspárnak a középkori elbeszélésanyag cselekménystruktúráin alapuló történeteit értelmezi újra.

Kulcsszavak: novella, cselekménystruktúra, keretelbeszélés, a test izolálása

A Heltai Gáspár prózájáról máig nem cáfolt irodalomtörténeti konszenzus alapját Nemeskürty István fektette le 1963-as monográfiájában, *A magyar széppróza születésében*. Állítása szerint a kolozsvári szerző morális tanító célzattal, szigorúan a reformáció eszmei talaján állva kezdett hozzá 1566-ban megjelent fabuláskönyve írásához, a kötetben előrehaladva azonban egyre inkább elragadta őt a mesélőkedv: a jellemek érzéletes ábrázolása, a pergő dialógusok következtében pedig az elbeszélte történetek tere a példázatostól a valóságosig tágult ki. Nemeskürty az utolsó előtti fabulát, az ördögöt ispánnak fölfogadó nemesember esetét Boccaccio novelláihoz és Poggio Bracciolini facetiáihoz mérhető alkotásként, az első magyar reneszánsz novellaként méltatta. Tanulmányában látszatra a *Száz fabula* 99. darabjának és a *Dekameron* novelláinak összehasonlítási alapja a szövegformálás tisztán esztétikai minősége, ennek azonban ellentmond a Heltai novellaművészetéről fölrajzolt kép ideologikus jellege. A *Száz fabula* darabjai és a *Dekameron* novellái Nemeskürty István értelmezésében voltaképp azért kerülnek egymás mellé, mert a két szerző azonos öntudattal ábrázolja a 16. századi valóságot és az osztályharc dialektikus előformáit¹. Nemeskürty ugyancsak ideologikus szempontok alapján Heltai

¹ NEMESKÜRTY István: *A magyar széppróza születése*, Bp., Szépirodalmi, 1963., 83–132.

Ponciánus császár históriája címen megjelent keretes elbeszélés-sorozatát is a szerző reneszánsz novellisztikus opusához sorolta².

A valószínűleg ind eredetű, többek között *A hét bölcs mester* címen a középkor egyik legnépszerűbb olvasmányává lett keretes elbeszélés a 8. században keletkezett. Perzsa szövegváltozatának arab és héber fordításai a 12. században juthattak Európába, első ófrancia és latin fordításai Franciaországban készültek. A 13. században *Szindbád és a hét vezér* történeteként *Sendebār o Libro de los engaños e los asayamientos de la mujeres* címen arabról spanyolra ültették a művet, a spanyol recenziók közül Európa más részein a *Libro de los siete bios or Dolophatos* címen talált visszhangra. A középkorban a közismert történetet latinul és vulgáris nyelveken nagyon eltérő közösségek számára dolgozták föl. A montpellier-i domonkos apát-ság priorja, ifjabb Jean Gobi a 14. században lemmaként illesztette *Scala coeli* című exemplumgyűjteményébe, a 15. század elején az elzászi költő, Hans von Bühel *Dyocletianus' Leben* címen rimes költemény formájában, udvari közönség számára dolgozta föl a tárgyat. A szakirodalom álláspontja szerint a latin szöveg legteljesebb változatát az az 1342-ben készített innsbrucki kézirat tartalmazza, mely a mű mellett a *Gesta Romanorum*-ot közli. A népszerű exemplumgyűjteménnyel összefonódott a befogadása. A Mátyás király könyvtárában meglévő, a *Gesta Romanorum*ot szintén tartalmazó kódexpéldányt Egervári László püspöki kormányzó Sztárai Mátéval másoltatta 1474-ben Váradon. *A hét bölcs mester* népszerűsége töretlenül folytatódott a könyvnyomtatás korában, a 16. század második felében lankadatlan volt a mű németországi közkedveltsége. Legkorábbi német kiadása 1473-ban Johann Bämler augsburgi műhelyében látta meg a napvilágot. A népszerű művekre szakosodott kiadóknak 1550-ig két-három évente újra kellett nyomtatniuk, az is megesett, hogy egyetlen éven belül több újrakiadása vált szükségessé³.

² A munkának sokáig csupán az 1633-as, löcsei, Brewer Lőrinc műhelyében készült magyar kiadása volt ismeretes. Nemeskürty István 1963-as monográfiájában megfogalmazta a sejtést, hogy a szöveg Heltai Gáspár 1572–73 táján kiadott fordításán alapul. Holl Béla 1966-ban rábukkant a Heltai-féle 1572-es kolozsvári kiadás töredékére. Nemeskürty 1971-ben, a Georg Rabe és Weygand Han frankfurti műhelyében 1565-ben készült, *Die sieben weisen Meister ...* című kiadásban kijelölte Heltai forrását.

³ Bea LUNDT *Weiser und Weib: Weisheit und Geschlecht am Beispiel der Erzähltradition von den „Sieben Weisen Meistern“* (12.-15. Jahrhundert), München, Wilhelm Fink Verlag, 2002, 456–457) című monográfiájának *A hét bölcs mester* németországi befogadástörténetéről szóló fejezetében ismerteti a kiadások számáról a szakirodalom kialakult álláspontot. Az óvatos becslések a megjelenés első nyolcvan évében körülbelül harminc kiadással számolnak, a merészebbek az edíciók számát az 1473-tól 1515-ig terjedő időszakban számolnak ennyi edícióval.

A keretes elbeszélésnek 1573 januárjában még egy magyar fordítása megjelent nyomtatásban, a bécsi egyetem mellett működő könyvsajtóban Blasius Eberus adta ki a műnek a Heltaiétől független magyar szövegét. Az ismeretlen fordító a latin változatot ültette át, az 1512-es kiadás 1526-os bécsi utánnomásából dolgozott. Eberus a helyenként erősen mizogin könyvet szórakoztató és tanulságos olvasmányként Ecchius Salm pozsonyi grófnak, dunántúli főkapitánynak ajánlotta enyingi Török Ferenc özvegyével, Guthi Borbálával kötött házasságkötése alkalmából.

A 16. század novellisztikus jelenségeit a művekre rakódott ideologikus értelmezésektől függetlenül, a nyugat-európai szakirodalom eredményei alapján szeretném megközelíteni. A Németországban lefolyt novella-vita résztvevői a középkori elbeszélések és a Boccaccio-féle történetstruktúrák azonosságából kiindulva kerestek választ arra a dilemmára, hogy lehet-e sajátos télosza a novella műfajának, vagy amennyiben időtől, tértől és művelődési kontextustól független novellafogalom nem létezik, vajon a Boccaccio-féle változat a novella kezdetének tekinthető-e⁴.

Az egyik legjelentősebb publikációban, Hans-Jörg Neuschäfer, 1969-es *Boccaccio und der Beginn der Novelle* című munkájában a történeti műfajelmélet elkötelezettjeként a *Dekameron* forrásaként számba jöhető, az exemplum, a fabliau, a legenda, a miraculum, a lai, a vida és az óprovanszál nova műfajába tartozó középkori elbeszélések cselekménystruktúráit Boccaccio novelláinak szövegszerkesztő eljárásaival vetette össze. Véggöveztetése szerint a firenzei író olyan új műfajjá transzponálta középkori forrásait, melyekben a hősök nem típusok, hanem egyszerre több, egymásnak ellentmondó jellemvonással rendelkező személyiségek. Boccaccio a középkorból ismert példázatos történeteket poliszemikussá alakította: a *Dekameron* novellái az általános helyett az egyedit ábrázolják, a történetekben a modellértékű helyzeteket az egyedi esetek, a törvényszerűen beálló következményeket pedig a kivételes történések váltják föl, a hősöket nem determinálja többé a sorsuk, hanem addig nem sejtett személyes autonómia és szabadság birtokában hozzák meg döntéseiket. Neuschäfer szerint a *Dekameron* keretelbeszélésében a főntiekben összefoglalt jegyek hatványra emelkednek. A

⁴ A novellakutatás addigi eredményeit Hans Joachim Ziegeler a nyolcvanas évek végén készült tanulmányában (Hans-Joachim ZIEGELER, *Boccaccio, Chaucer, Mären, Novellen: 'The Tale of the Cradle'*, = Kleinere Erzählformen im Mittelalter: Paderborner Colloquium 1987, herausgegeben von Klaus GRUBMÜLLER, L. Peter JOHNSON und Hans-Hugo STEINHOF, Paderborn, München, Wien, Zürich Ferdinand Schöningh, 1988 (Schriften der Universität-Gesamthochschule Paderborn, Band 10), 9–32.), melyből a kilencvenes években és az ezredforduló utáni álláspontok alakulására is vetül fény.

firenzei pestis képeit a vidéki birtokon létrejövő ideális társadalommal szembeállító keretnovellában Boccaccio az emberi állapot határértékei, a *miseriát* és a *dignitást* ábrázolta⁵.

A középkori novellisztikus formákról írt nemrég monográfiájában Klaus Grubmüller ellentétes álláspontot fejtett ki.⁶ Álláspontja szerint a középkori elbeszélések némelyike is eljutott a többszólamúsáig, másrészt a *Dekameron* jó néhány története még példázatos, Boccaccio érdeme nem az új műfaj, hanem a ciklus megteremtése. A *brigata* vidéki életformáját a Firenzében dúló pestis félelmes világával szemben a civilizált, kifinomult rend jellemzi. A tökéletes társadalom főnnállását az élvezet és a másokért való felelősség egyensúlya biztosítja. A napok délutánján végbemenő történetmondásnak az egyensúlyra törekvés az alapvonása: a társaság tagjai egyforma arányban válnak előadóvá és hallgatóvá. Grubmüller megfigyelte, hogy miközben a kerettörténet idilli világa utópisztikus, elvont jegyeket visel, a történetek szövegében nagyon erőteljesek a referenciális utalások, a helyszínek lokalizálására irányuló törekvés és az időpontok megjelölésének szándéka. Az újabb olasz tanulmányok föltárták, hogy a történetekben szereplő hősök közül sokan valóban éltek. A novellák helyszínei azonosak azokkal a területekkel, melyek az Európát behálózó firenzei bankárcsaládok érdekeltségi területei voltak a 14. században. Boccaccio édesapja a Bardik szolgálatában állt, a fiatal író t Nápolyban feltehetően szintén e bankárcsalád foglalkoztatta. Nem kulcs-elbeszélések a novellák, jogosan állítható azonban, hogy a *Dekameron* a firenzeiekhez szól. A mű a 15. században a firenzei kereskedők könyvtárainak büszkesége volt. A korabeli firenzei polgárok a keret szerkezet intenciójával tisztában voltak, hiszen a másoltatók annak ellenére, hogy az egyes novellák már a gyűjtemény keletkezésének idején terjedtek a városban, minden esetben tiszteletben tartották Boccaccio kötetfelfogását⁷.

Grubmüller értelmezése alapján úgy tűnik, hogy *A hét bölcs mester históriájának* 16. századi magyar fordításai nem tekinthetők a Boccaccio-típusú

⁵ Hans-Jörg NEUSCHÄFER, *Boccaccio und der Beginn der Novelle: Strukturen der Kurzerzählung auf der Schwelle zwischen Mittelalter und Neuzeit*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1969, 123–135.

⁶ Klaus GRUBMÜLLER, *Die Ordnung, der Witz und das Chaos: Eine Geschichte der europäischen Novellistik im Mittelalter: Fabliau – Märe – Novelle*, Tübingen, Max Niemayer, 2006.

⁷ Klaus GRUBMÜLLER, *i. m.*, 249–289.

novellafüzér rokonainak, hiszen mindkét műben változatlan marad a keleti elbeszélésfüzerekben szokásos „nyak-keret”⁸.

Emlékeztetni szeretnék, hogy a *Ponciánus császár históriájának* 1976-os kiadásához fűzött előszavában Nemeskürty István a Heltaira oly jellemző fordításbeli szabadságokat annak tulajdonította, hogy polgári közönségnek író szerzőként Heltai egyenesen kötelességének érezte, hogy a történeteket a maga korához idomítsa: „fittyet hányt a »szemérmes füleknek«, történeteit alaposan megfűszerezte, borsos-paprikás kiszólásai pedig semmi kétséget nem hagynak a novellák hőseinek állapota felől.”⁹ Nemeskürty tudatában volt annak, hogy Heltai történetei nem eredetiek, a korabeli irodalmi és művelődési kontextus bevonását az értelmezésbe azonban nem tartotta szükségesnek.

A fogvatartott királyné (Inclusa) című, tizenharmadik novellában regisztrálta a legtöbb változtatást. A lovag mind Blasius Eberus kiadásában, mind pedig a német fordításban szerelmes dalra fakad, amikor először megpillant-

⁸ André Jolles azokat a keleti kerettörténeteket nevezte így, melyekben a hős a halálos veszélyből történetmondással szabadul meg (idézi Hans-Jörg NEUSCHÄFER, *i.m.*, 123). Ponciánus császár felesége halálos ágyán megígérteti férjével, hogy fiukat, Diocletianust hazájától távol fogja neveltetni, mert új felesége a gyermek életére fog törni. A császár a Róma közelében lakó hét bölcs gondjaira bízta a fiút. Hamarosan újra megházasodik, felesége gyermektelen marad, ezért az egyetlen örökös vesztét kívánja. Ráveszi a császárt a fiú hazahívására. A hír vétele után a bölcsök megpillantják a csillagokban, hogy hazatérése esetén neveltjük halálfia lesz. Diocletianus, aki már meghaladta a bölcsességben mestereit, észrevesz egy kis csillagot, állásából kiolvassa, hogy amennyiben hét napig hallgat, megmenekedik a haláltól. Megérkezéscor apja csodálkozik fia némaságán, a mostohaanya ígéri, hogy szóra bírja a fiút. Agyasházába hívja, amikor egyedül maradnak, fölkinálja magát neki. Diocletianus gesztusokkal és egy levélben visszautasítja. A cédulát a császárné elszaggatja, Putifárnéhoz hasonlóan megtépi ruháját, erőszakot kiált, ezután fiú magatartására vonatkozó példázatot mond el a császárnak, aki halálra ítéli fiát. Reggel a nép tiltakozása közben kiviszik a fiút a vesztőhelyre, az első bölcs megakadályozza az akasztást, az elítéltet visszaviszik börtönébe, a császár pedig megígéri, hogy másnapig megkíméli életét, ha a bölcs megígért exempluma bebizonyítja a fiú ártatlanságát. A bölcs története meggyőzi Ponciánust, a császárné azonban könnyekkel és egy újabb exemplum elmondásával céli, hogy ismét halált mondjon fiára. A hallgatásra kijelölt hét nap mindegyikén kis variációkkal az első nap cselekménysora ismétlődik, a soron lévő bölcs megakadályozza a kivégzést, históriájával lebeszéli a császárt fia megöletéséről, a császárné pedig ellenpéldával a kivégzésre veszi rá. A mostohaanya történetei a harmadik naptól kezdve a bölcsök ellen is irányulnak. A példázatosság gyakran elég nehezen húzható rá az elmondott történetekre. Érdekes, hogy például a királyné történeteiben is mizogin szempont érvényesül. A hét nap elteltével Diocletianus megszólal, a császárné udvarhölgyére mutat, kéri, hogy vetköztessék le. A zöld ruhás, magas lány valójában ifjú, a császárné szeretője. A császárné és szeretőjét megégetik. Diocletianus az utolsó, az eddigieknél hosszabb históriával tisztázza magát.

⁹ Nemeskürty István, *Heltai Gáspár és az első magyar novelláskötet*, = Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976., 167.

ja a tornya ablakában üldögélő, férje akaratából elzárt királynét. Heltainál az asszony nem tétlenül ül tornya ablakában, hanem varrogat. Köhintéssel hívja fel magára lovag figyelmét, s a szerelmi együttlét kezdeményezőjévé válik: amikor a vitéz más alkalommal „ott jár vala az ablak alatt, az királynéasszony az bal csöcsét megmutatá néki, és egy cédulácskát vet néki az ablakról. Abban pedig megtanítá az vitézt, mit cselekedjék, hogy szembe juthatnának egymással”¹⁰. A találkozásukkor a hoptemesterré előlépett vitéznek nem kell erőszakhoz folyamodnia: „bebúvék a toronyba az királynéasszonyhoz. És ott erősen ölelgették egymást és játszadozának egymással.”¹¹ A tizennegyedik, a Petronius óta számos változatban ismert történetben, *Az özvegy (Vidua)* című darabban Nemeskürty ismét „a hitelesség érdekében történt változtatásokra”¹² hívja föl a figyelmet. A temetőbe, férje sírja fölé egy kápolnába költöző özvegyasszony az akasztott ember őrzésével megbízott temetőszolgát a következő szavakkal hívja be magához: „Ha tudnám, hogy jó szerszámod volna az kék vászonban, tehát hozzád mennék.” Valamivel később megismétlődik a motívum: „Jó hispán uram, hadd próbáljuk meg még egyszer az kék vászonbeli szerszámot...”¹³

Úgy vélem, a bővítések nem a korabeli valósághoz való alkalmazkodás jelei, hanem éppen ellenkezőleg, a középkori német formák vizsgálata azt mutatja meg, hogy Heltai változtatásaival az eredeti német mű tendenciát erősítette föl.

Klaus Grubmüller figyelt föl arra, hogy német *märe* műfajában jelennek meg a 15. században a francia fabliu-t már korábban jellemző kegyetlen cselekménymozzanatok. A külső alakot, a testet a belső megfeleléseként fölfogó középkori szemléletben a megcsonkítás formájában jelentkező bosszú és büntetés mechanikusan, bármiféle lélektani megindoklás nélkül következik be. Feltűnő ezekben a történetekben a „test izolálásának jelensége”, az elbeszélők előszeretettel kiemelik, a személytől elszigetelten mutatják be a nemzésre szolgáló szerveket. A Heltai-féle változat *Próbatétel (Tentamina)* című darabjának kezdő szituációjában az öreg vitéz fiatal felesége arról panaszkodik anyjának, hogy nem kuszpitálhat, s hogy a nyakas, piléses paphoz szeretne gyónni jární. Anyja figyelmezteti, a vén emberek haragja nehezen múlik el, azt ajánlja, először háromszor tegye próbára férjét. A fiatalasz-

¹⁰ Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976, 106–107.

¹¹ Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976, 108.

¹² Nemeskürty István, *Heltai Gáspár és az első magyar novelláskötet*, = Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976., 171.

¹³ Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976, 118–119.

szony kivágatja férje kedvenc almafáját, majd szeme láttára megöli kedvenc szatinkáját, végül az összehívott vendégsereg előtt szándékos ügyetlenséggel lerántja a tányérokkal és étkekkel teli asztalról a terítőt. A büntetés figyelmeztetés nélkül érkezik, a férj másnap elhozatja a borbélyt és a bolondság kiűzésére eret vágat feleségén. Olyan sokáig folytatja ki előbb bal karjából, majd jobb karjából a vért, hogy a novella végén kétségben maradunk, túléli-e a nő a beavatkozást.

A kegyetlenség a késő-középkori *märe* típusában öncéllá válik, olyankor is jelentkezik, amikor semmi sem indokolja. A szereplők tanácsalansággal fogadják a kegyetlenség előtörését. Egy eresztékeiben meglazult világ bontakozik ki a késő-középkori német elbeszélésekből. A mesterek hatodik törtéijája, a Heltai-változat 13., *A szeretők (Amantes)* címet viselő darabja számos szerkezetbeli azonosságot mutat föl *A három colmari barát* valószínűleg 14. századi történetével. Heltai kötetében a közelebről nem meghatározott római császár három vitéze a Rómában élő koros vitéz ifjú feleségére vet szemet. Anélkül, hogy tudnának egymásról, ugyanazon a napon följánlják a hölgynek szerelmi szolgálatukat. A menyecske aznap éjjelre, egy-egy óra különbséggel magához rendeli őket, mindegyiküktől száz forintot kér a szolgáltatás fejében, majd mindent elmond férjének¹⁴, ráveszi, hogy az ajtó mögé rejtőzzön, a belépő vitézeket a pénzükért egyenként megölje. A holttestektől cselled szabadulnak meg: a hölgy hívhatja fivérét, elpanaszolja, hogy egy vitéz éjnek idején rátört, férje féltékenységében megölte, fivérét arra kéri, a holttestet vesse a Tiberisbe. Amikor a fivér a feladat elvégzését jelenti, azzal fogadja, hogy a vitéz visszatért. Amikor a második hullá vizbevetése után visszatér, ismét elhíthetik vele, hogy rosszul teljesítette a feladatát. A harmadik vitéz testét is a folyóba veti. Tüzet rak a parton, egy arra járó gyanútlan katona a tűzhöz jön melegedni. A fivér a háromszor föltámadt vitéznek nézi, és orvul a folyóba hajítja. Az indokolatlan gyilkosságsorozat hasonlóan játszódik le a németországi történetben is, melyben a vitézeket három szerzetes helyettesíti, a fivért pedig a férj szolgálja. A szolga kétségbeesésében végül egy hajnali misére siető, ismeretlen barátot is a Rajnába vet¹⁵.

¹⁴ Szavai jellemzően a „test izolálásának jelenségébe” tartoznak: „Meggződtem három vitézzel, hogy éjjel velük háljak, és mindenik ígért száz forintot. Órát is hagytam mindennek, mikoron hozzám jöjjen, és hogy mindenik elhossa az ő száz forintját. Ezokáért ezt akarám, hogy az háromszáz forint mienk lehetne, ők pedig nem hálnának vélem, mert az vitézek erős legények és nyakasok, és én nem győzném őket farral.” Heltai Gáspár, *Ponciánus históriája*, Bp., Helikon, 1976., 101.

¹⁵ Klaus GRUBMÜLLER, *i. m.*, 220–221.

A szexualitásnak az identitásba való beépíthetlenségét a nevetés már nem oldja föl ezekben a késő-középkori történetekben. Grubmüller azonban a sötét árnyalatú műre-műfaj esetében nem a késő-középkori válsághangulatot, hanem az ordo-rendet a kritika eszközével is erősíteni kívánó szándékot hangsúlyozza¹⁶. Úgy vélem, Heltai Gáspár fordításában az eredeti műnek szintén ezt az irányultságát erősítette föl.

GÁSPÁR HELTAI'S NOVELLISTIC SHORT STORIES

In his monograph titled *A magyar széppróza születése (The birth of Hungarian Prose)* (1963), which brings forth some ideological points of views, István Nemeskürty classified some pieces in *Száz fabula* (Hundred Fables), the Aesopean fables by Heltai, as belonging to the Renaissance Boccaccian type of novella. In his interpretation the fables, due to the anti-feudal remarks in them and their accuracy in presenting reality, are close to the novellas in Decameron. In his monograph Nemeskürty failed to take into consideration the fact that the context of the Italian master's volume is the rich mediaeval short story literature and that he derived the plot of his stories from the rich mediaeval Romanesque prose literature. This paper reinterprets those short stories by Gáspár Heltai which are based on the plot structures of mediaeval short story literature.

Keywords: novella, plot structure, story framework, isolation of the body

¹⁶ Klaus GRUBMÜLLER, *i. m.*, 246–247.

ÁGNES DE BIE - KERÉKJÁRTÓ

**SZEMANTIKA A MAGYAR MINT IDEGEN
NYELV TANÍTÁSÁBAN**

Gondolatok egy új magyar nyelvtani kézikönyv kapcsán

*Semantics in Teaching Hungarian as a Foreign Language
Some thoughts on a new Hungarian Handbook of Grammar Book*

Tanulmányom kognitív szempontú bevezetést kíván nyújtani a magyar nyelv jelentésszerkezetecinek vizsgálatába. A fogalmi gondolkodás és a nyelvi reprezentáció összefüggéseit magyar, holland és német példák alapján tárgyalom. Bemutatom, hogy a nyelvi képek szintjén kétféle meghatározottság érvényesül: a környezet észlelésének különbségei, valamint a struktúra világa (a velünk született kognitív szerveződés) egyszerre, s egymást áthatva létezik. A hasonló kognitív struktúrák az idegen nyelvek tanulásának elengedhetetlen kereteit képezik, a nyelvspecifikus különbségek viszont jelentéstani interferenciához vezetnek. Az összehasonlító jelentéstani fontos jövőbeli feladatának látom, hogy számbavételezze, mennyiben univerzálisak, illetve nyelvspecifikusak az egyes nyelvek legfontosabb jelentésszerkezetei.

Kulcsszavak: kognitív nyelvészet, jelentésszerkezetek, magyar mint idegen nyelv, interferencia, összehasonlító jelentéstani

Mintegy melleleg jegyzi meg (édesapám), hogy a hopi nyelvben mindent, ami repül, kivéve, ez szép, a madarakat, egy főnév jelöl. Ez meghökkentő, nem? Az eszkimónak pedig az meghökkentő, miként lehet a hóra csupán a hó szavunk, hisz, például, mi köze van a délelőtti hónak a délutánihoz (tudnivalóan semmi).

(Esterházy Péter: HARMONIA CÆLESTIS)

A magyarral mint idegen nyelvvel foglalkozó szakmai közönség nemrégiben hiánypótló kiadványt üdvözölhetett a Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központja jóvoltából. M. Korchmáros Valéria *Magyar nyelvtan – Nem csak magyaroknak* című grammatikája teljességre törekvő, összefoglaló leírást ad a magyar nyelv szerkezetéről az érdeklődő idegen anyanyelvű, illetve magyar olvasók számára. A szerző törekvéssel, hogy elősegítse a magyarul tanulóknak az igényes mai köznyelvi kommunikációra való szóbeli és írásbeli képesség kibontakozását, az idegen nyelvtanítás módszertanának alfáját és ómegáját, a kommunikatív kompetenciát célozza meg.

A kézikönyv az elsajátítandó tudásanyagot a hagyományos grammatikák megszokott rendszerezésétől némileg eltérően tárgyalja. *A magyar nyelv hangzásvilága, Szótan, alaktan, A szókincs gyarapítása, Mondattan, Pragmatikai ismeretek* című főfejezetek 357 oldalon, az újabb nyelvészeti kutatásokon alapulva, valamint a magyar mint idegen nyelv didaktikáját figyelembe véve, kontrasztív szempontok bevonásával ismertetik a magyar nyelv jelenségeit. Nyelvünk agglutináló jellegéből adódóan a morfológia kapja a legrésztelenebb figyelmet, (a szerző két fejezetben, közel 200 oldalon foglalkozik alaktani jelenségekkel), de átfogó leírást kapunk (mintegy 100 oldalon) a szintaxis kérdéseiről is. Mindezek mellett M. Korchmáros Valéria nem korlátozza a kommunikatív kompetencia fogalmát szó szerkezeti vagy mondat szerkezeti ismeretekre. Figyelmének középpontjában végig a nyelv használója áll, akitől környezete elvárja, hogy rendelkezzen az adott helyzetnek megfelelő nyelvi repertoár ismeretével és azt használni is tudja. A pragmatikai fejezetben a szerző a nyelvtani tudás mellett explicit módon törekszik a nyelv használatát meghatározó legfontosabb kollektív ismeretek, a nyelvhasználók társadalmi viszonyulását tükröző íratlan (udvariassági) szabályok bevonására.

Tartalmi vonatkozásban azonban egy ponton mégis hiányt hagy a kézikönyv, vagy legalábbis elgondolkoztatja az olvasót. Hiányzik a különálló jelentéstani fejezet. Jogos-e azonban a jelentéstant egy magyar nyelvtani kézikönyv esetében számon kérni? Szerepelhet-e a szemantika a magyar mint idegen nyelv önálló diszciplínájaként? S ha igen, milyen sajátos feladattal?

Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresek választ.

Összehasonlító jelentéstan

Elméleti háttérként nézzük meg először, milyen helyzetben van az összehasonlító jelentéstan a nyelvészet kognitív paradigmaváltása után.

A kontrasztív nyelvészet különböző nyelvek részrendszereinek meghatározott szempontokból történő összehasonlítása, egybevetése útján tárja fel és teszi megragadhatóvá az adott nyelvek közötti azonosságokat és különbségeket. Hagyományos módszere, az oppozíciós elemzés a strukturalista irányzatok meghatározó eljárása. A strukturalista indíttatású kontrasztív szemantika komponenciális jelentéselemzéseket végez, és mezőösszefüggésekben gondolkodik.

A kognitív nyelvészet ezzel szemben pszicholingvisztikai kutatásokon alapul s egy fogalmi nyelv létezését tételezi föl, ami előfeltétele a nyelvi megfogalmazásnak. Úgy látja, hogy a világ jelenségeinek kategorizálása, s ennek alapján fogalmi osztályok képzése prototípusok alapján az a kognitív

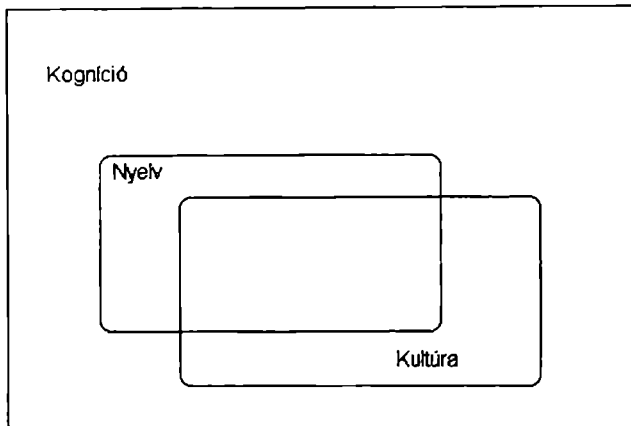
folyamat, amely megelőzi a nyelvi formában megjelenő gondolkodást. A szavak nem a dolgok nyelvi reprezentációi, hanem annak a rendszerezésnek a reprezentációi, amely agyunkban születik. Azonosság és hasonlóság felismerése, vagyis a prototípus-alkotás pedig prenatálisan diszpozicionált agyunkban. Ebből következően a fogalmi osztályok képzése a különböző nyelvekben alapvetően hasonló módon megy végbe. A kognitív indíttatású összehasonlító jelentéstan a nyelvet és gondolkodást átszövő kategóriák, metaforák és kognitív modellek univerzalitását feltételezi. Azonos kognitív folyamatok mindenütt a világon azonos, vagy legalábbis hasonló fogalmi osztályok, hasonló fogalmi metaforák és hasonló belső kognitív modellek kialakulásához vezetnek. Mindennapi tapasztalatunk is ezt bizonyítja: ha ez nem így lenne, valóban bábeli nyelvzavarról beszélhetnénk, és reménytelen lenne minden fordítás és idegennyelv-tanulás. Az univerzalitás tehát alapvető meghatározója a nyelvi jelentés mélyszerkezetének. Azzal a kérdéssel, hogy miért találunk mégis bőven nyelvspecifikus jelentésszerkezetbeli különbségeket az egyes nyelvek között, jobbra csak a hipotézisek szintjén foglalkozik a szakirodalom, jóllehet a jelenséggel mindenki találkozik, aki érintkezésbe kerül valamilyen idegen nyelvvel. Szemléltetésül álljon itt egy irodalmi példa, melyet Jókai Mór *Fekete gyémántok* című regényéből vettem:

„Nem tudom, micsoda adomás könyvben olvastam a nemzetek különböző kifejezéseit a pénzszerzésre nézve. A magyar pénzt 'keres', a német pénzt 'érdemel' (Geld verdienen), a francia pénzt 'nyer' (gagner d'argent), az amerikai pénzt 'csinál' (to make money). Tökéletesen jellemző kifejezések. A szegény magyart mintha látná az ember, hogyan keresi a pénzt, melyik bokorban találhatná meg; a jámbor németet, ahogy izzad, dolgozik kézzel-lábbal, míg megérdemli azt a pénzdarabot; a könnyűvérű franciát, ahogy kockáztat és nyer, ha akad egy másikra, aki veszít; míg a nehézvérű jenki ül s a körmét faragva csinálja a pénzt.”

Jókai találóan illusztrálja, hogy ugyanaz a jelentéstartalom nyelvenként más és más képekben reprezentálódik.

Ilyenkor a kognitív nyelvészek is kulturálisan meghatározott különbségeket szoktak emlegetni.

1. ábra: Kogníció, kultúra és nyelv összefüggései Langacker¹ szerint:

Kognitív felfogásban a nyelv a kogníció része, és a kultúra is a kogníció része, ezen belül pedig nyelv és kultúra között részleges átfedés van. Nyelv és kultúra részleges átfedésének eredményeképpen az említett alapvetően univerzális kognitív folyamatok (kategorizálás, metaforizálás, modell-alkotás) kultúránként kisebb különbségeket mutathatnak fel. Ezt itt-ott észleljük a mélyszerkezetekben is, a felszínen, a nyelvi reprezentációkban pedig még sokkal erősebben. A jelentésszerkezetek univerzalizálásának, illetve nyelvspecifikusságának kérdése a megismeréstudomány legérdekesebb problémái közé tartozik. Elméleti vetülete mellett alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai is fontosak, főleg az idegen nyelvek tanításában és a fordításban.

Lexémák

Köztudottan vannak különbségek az egyes nyelvek között abban, hogy kisebb vagy nagyobb, szűkebb vagy átfogóbb osztályokat állítanak fel bizonyos fogalomkör vonatkozásában. A magyar mint idegen nyelv tanításában szerzett tapasztalataim, valamint az összehasonlító jelentéstan területén folytatott vizsgálataim felkeltették az érdeklődésemet a magyar nyelv sajátos kategóriái iránt. Például rögtön a magyar nyelvvel való ismerkedés elején találkozunk a diákok a rokonsági viszonyok magyar megnevezéseivel: a *húga* / *nővére* – *öccse* / *bátyja* valakinek; szavaink a testvéri kapcsolat és a bioló-

¹ Vö. Langacker 1994

giai nem jelzésén túl életkori viszonyítást is tartalmaznak (és ezért mindig birtokos személyjellel állnak). A viszonyítás kifejezi, hogy egy testvér fiatalabb vagy idősebb egy másik testvérhez képest. A magyar *testvér* szó fiú és lánytestvért egyaránt jelent, nem tesz különbséget az egy apától és anyától származó gyerekek neme között. Ezek a kategóriák nincsenek meg minden nyelvben, hiányoznak például a hollandból és részben a németből is. A hollandban más az absztrakciós szint az azonos szülőktől származó gyerekek összefoglaló, illetve differenciáló megnevezésében, fiútestvérről és lánytestvérről beszélhetünk, de a fiúkat-lányokat egyaránt magában foglaló átfogó fogalom, valamint a fiatalabb/idősebb viszonyítását tartalmazó differenciáló fogalmak és ezek nyelvi reprezentációi hiányoznak. Ugyanakkor például a testrészek megnevezésében a holland nyelv használ több alkategóriát: a fogakat attól függően, hogy a szájüreg elülső vagy hátsó részében helyezkednek el, külön szóval jelölik: *tand*, illetve *kies*; a kéz, illetve a láb ujjait szintén külön szóval nevezik meg: *vinger*, illetve *teen*. Ezek a fogalmi kategóriák és nyelvi reprezentációik hiányoznak a magyarból.

Nemcsak főnevek esetében találkozunk ilyen különbségekkel, hanem más szófajok esetében is. Például különös gazdagsága a magyar nyelvnek, hogy a színskálának azt a tartományát, amelyet az angol *red*-nek, a német *rot*-nak, a holland *rood*-nak nevez, két különböző lexémával minősíti: a *vörös* vagy a *piros* színnévvel. A *red* szóval jelölt színekategória a példaként felhozott nyelvekben absztraktabb, magasabb kategorizációs síkról való, mint magyar megfelelői. A magyar *piros* és *vörös* színnevek konkrétabbak, a szivárvány színeit tartalmazó teljes színskála viszonyítási rendszerén belül egy-egy olyan tartományt hangsúlyoznak, amelyeket az említett nyelvek nem profilíroznak külön felosztásban.

Az igéket illetően: a *kérni*~*kérdezni* megkülönböztetést nem ismeri a holland, a *szeretni*~*szerelmesnek lenni* megkülönböztetést igen, de a főnévi változat, a *szeretet*~*szerelem* hiányzik stb. Ez a lexikális különbségek fogalmi kategorizációs különbségekhez kötődő formája. Lenne e téma keretében miről beszélni bőven, de hiányoznak az alapkutatások, jóllehet az ilyen jellegű különbségek empirikusan viszonylag egyszerűen számba vehetők. Gyakran az adott nyelvközösség életviszonyaitól, kultúrájától függenek, bár ezt nem mindig lehet olyan világosan átlátni, mint Esterházy „eszkimó – hó” példájának esetében.

Idiómák

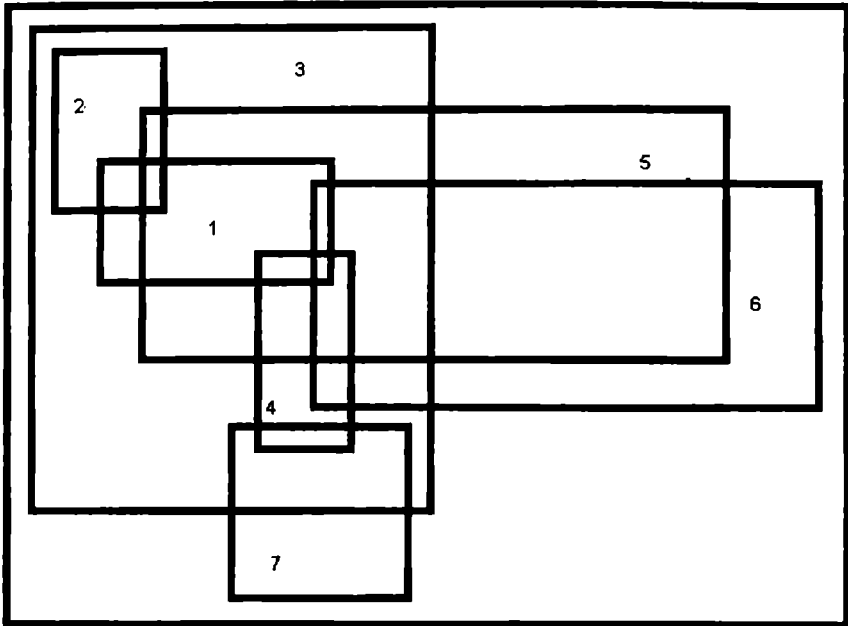
Bonyolultabb különbségeket észlelünk az egyes nyelvek között a lexémánál nagyobb szemantikai egységeknek, az idiómáknak a szintjén. Egy nyelv története során újra és újra rögzülnek bizonyos kapcsolódások a szavak végtelen kombinációi között, és az új egység, az idióma speciális jelentéssel töltődik meg. Az idiómák jelentésszerkezete eltér a kötetlen szókapcsolatok jelentésszerkezetétől. Az *almát eszem* kötetlen szókapcsolatot a magyar nyelvben érvényes szójelentések és a szintaktikai szabályok ismeretében értelmezzük, vagyis pusztán nyelvészeti információ alapján, melyet mentális lexikonunk tárol. Új idiómák esetében azonban az interpretációs mechanizmus nem így működik, jóllehet a már ismert idiomatikus kifejezéseket is egyszerű lexémaként tároljuk a mentális lexikonban. Ha ismeretlen idiomatikus kifejezéssel találkozunk, megpróbálunk kapcsolatot teremteni az alkotóelemek jelentéskategóriái és az idióma egészének a jelentése között. Ez nem mindig sikerülhet pusztán nyelvi ismeretek alapján, az értelmezéshez felhasználunk minden rendelkezésre álló enciklopédikus ismeretet és kognitív készséget, elsősorban azt, hogy képesek vagyunk metaforizálni és metonimizálni.

Az idiomatikus kifejezések egy részében a főnévi vagy igei tag ugyanazzal a jelentéssel szerepel az idiómában, mint a kifejezés parafrázisában, pl.: *tiszta beszéd* 'érthető, egyértelmű beszéd', *tisztán beszél magyarul* 'érthetően, zavaró hibák nélkül beszél magyarul'. Az ilyen típusú állandósult kifejezéseket kollokációknak nevezzük. A kollokációk jelentése többé-kevésbé transzparens, idiomatikus jelentésük abból következik, hogy másik fő alkotótágjuk (a példákban a *tiszta* lexéma, illetve a belőle képzett határozószó) nem a prototipikus 'nem piszkos' jelentésében áll a kifejezésben. A következő kollokációkban fokról-fokra nyomon követhetjük a távolodást a prototipikus jelentéstől:

- *tiszta selyem* 'valódi selyem'
- *tiszta rím* 'egybecsengő rím'
- *tiszta apja* 'egészen olyan, mint az apja'.

A szemantikai transzparencia mértékét e kifejezésekben a *tiszta* lexéma aktuális jelentése határozza meg – egyenesen arányosan a prototipikus jelentéstől való távolsággal.

Minél periférikusabb jelentésben szerepel egy meghatározott szó egy adott állandósult kifejezésben, annál kevésbé transzparens a felszíni szerkezet. Ezt szemlélteti az alábbi ábra:

2. ábra: A *tiszta* jelentéskategória modellje a magyarban:

Magyarázat

A számozott mezők a *tiszta* szó fő alkalmazásait képezik le.²

- 1-es mező: *tiszta* 'zavaró elemektől mentes, mocsoktalan, szennytelen'
pl.: *tiszta ruha, tiszta pohár, tisztaszoba, tisztába tesz valakit*
- 2-es mező: *tiszta* 'átlátszó, áttetsző, fényátbocsátó, zavartalan'
pl.: *tiszta víz, tiszta égbolt, tiszta tekintet, tiszta a feje valakinek, tisztában van valamivel, kristálytisza*
- 3-as mező: *tiszta* 'világos, szabatos, érthető, határozott'
pl.: *tiszta beszéd, tiszta sor, tisztán beszél valamilyen nyelvet*
- 4-es mező: *tiszta* 'egyszerű, keveretlen, elegyítetlen, hamisítatlan, valódi'
pl.: *tiszta arany, tiszta szesz, tiszta selyem, tiszta piros, szintiszta*

² Forrásként a jelentésváltozatok elkülönítésére vö. Póra Ferenc (1907, 1991)

5-ös mező:	<i>tiszta</i>	'erényes, erkölcsös, romlatlan, ártatlan, érintetlen, büntelen'
	pl.:	<i>tiszta élet, tiszta erkölcs, tiszta szív, tiszta szűz, tiszta a keze</i>
6-os mező:	<i>tiszta</i>	'zavartalan, mellézköngék nélküli'
	pl.:	<i>tiszta hang, tiszta rím</i>
7-es mező:	<i>tiszta</i>	'csupa, teljesen, egészen'
	pl.:	<i>tiszta hülye, tiszta apja, tiszta piszok (!)</i>

A különböző használati módokat a Wittgenstein-féle családi hasonlóság köti össze, mivel minden használati módban van egy vagy több jelentésem, amely biztosítja a kapcsolatot egy másik jelentéssel. Az oppozíciós elemzés disztinktiv jegyeinek elméletét némileg módosult formában látjuk itt. A prototípus (1) egyben referenciális pont is, ehhez a jelentéshez mérhetjük a jelentéskategória új szemantikai extenzióit, melyek metaforizációval létrejött kollokációk illetve idiomatikus kifejezések. Az idiomatikus foka a prototípustól való távolság függvénye: a *tiszta piszok* kifejezésben a távolság már olyan nagy, hogy a *tiszta* lexéma a felszínen ellentétes értelmű szóval „mocsoktalan” ↔ „piszok” kapcsolódik össze. A mélyszerkezetben azonban nincsen ellentmondás: „zavaró elemektől mentes, keveretlen” \cap „piszok”.

A fenti modell és elemzés megadja a *tiszta* szó szemantikai valenciájának a keretét. Érdekes összehasonlítási lehetőséget kínál más nyelvek kollokációs jelentésszerkezeteivel. Azonban nem minden idiomatikus kifejezés kollokáció. Az idiómák nagy része exocentrikus alakzat, ami annyit jelent, hogy ezekben a szintagmákban egyetlen alkotóelem egyetlen jelentésváltozata sem ismétlődik meg a parafrázisban; pl.: *tiszta a feje* 'világosan tud gondolkodni', *tiszta a keze* 'ártatlan'. Az értelmezés alapja itt nem egy alkotóelem jelentésének a prototípustól való távolsága, hanem a lineáris olvasat metaforizációja, metonimizációja, illetve ezek kombinációja. Az ilyen típusú idiómáknak tehát kétfajta olvasatuk van. Például a *tiszta a keze* kifejezést így értelmezzük két szinten:

1. Lineáris, lexémákra tagolt olvasatban a jelentés az érvényes szójelentések és szintaktikai szabályok összege. A szintagma kompozicionális és szemantikailag szabályosan képzett.
2. Összevont, vagyis lexéma értékű olvasatban a jelentés 'ártatlan'. A szintagma nem kompozicionális felépítésű lineáris szerkezet, hanem képhívó erővel rendelkező állandósult kifejezés, idióma.

Hasonló kétszintes értelmezési lehetőséget kínálnak a *savanyú a szőlő* 'irigy, irigyel valamit', az *egy tálból cseresznyézik* 'együtműködik valakivel, hasonszórú' és a *kemény dió* 'nehéz probléma' kifejezések stb. Ilyenkor az adott kontextus alapján döntjük el, melyik az érvényes jelentés.

Az idiómák egy jelentős csoportjának, az úgynevezett szomatizmusoknak is sok esetben kettős olvasatuk van. A szomatizmusok olyan idiomatikus kifejezések, amelyek valamilyen testrészt megnevező lexémát tartalmaznak. A konkrét síkról az absztrakt síkra való átváltást világosan nyomon követhetjük ezekben a kifejezésekben: a metaforikus jelentésű olvasatot a kötelező vonzat különbözteti meg a lineáris olvasattól, pl.: *fáj a feje* \approx *fáj a feje valamiért*; *fáj a szíve* \approx *fáj a szíve valakiért/valamiért*. A Lakoff–Langacker nevével jelzett kognitív szemantikai irányzat hangsúlyozza az emberi test és a különböző fiziológiai folyamatok észlelésének a jelentőségét absztrakt tartalmak nyelvi kifejezésében. Angol nyelvi anyaggal mutatják be, hogy az ember legfontosabb viszonyítási pontja ősidóktól fogva önmaga. Az ember saját testéhez viszonyítva osztja fel a világot alapvető bináris oppozíciókra: ELŐL–HÁTUL, ALUL–FELÜL, JOBBRA–BALRA, KÍVÜL–BELÜL stb. Nem meglepő tehát, hogy a nyelvekben gyakran találkozunk az emberi test, illetve egyes testrészek képi felidézésével (legtöbbször értelemszerűen a birtokos jelölésével): *nagy kő esik le a szívéről valakinek* 'megkönnyebbül, megszabadul valamilyen gondtól' – a hollandban ugyanaz: *er is me en steen van het hart gevallen*; *négy-szemközt* 'bizalmas kettesben' – a hollandban ugyanaz: *onder vier ogen*; stb. Ezek a jelentésszerkezetek tehát szomatikus jellegükből adódóan ismerősök az idegen nyelvet tanulók számára. Vannak nem idiomatikus értelmű testrésznevet tartalmazó állandósult kifejezések is, a kinegrammok. A kinegrammok az ember általánosan ismert nonverbális jelzéseinek a nyelvi leképezései. Az emberi test képe átvitt jelentés nélkül szerepel bennük: *lehajtja a fejét* – a hollandban ugyanaz: *het hoofd buigen*; *csillogó szemmel* – a hollandban ugyanaz: *met stralende ogen*; *lélekszakadva* – a hollandban ugyanaz: *buiten adem*; stb. Mélyszerkezetüket tekintve szintén nagyobb részt univerzális jellegűek.

Sok idiómában viszont szembeötlő a nyelven kívüli adott valóságra, sajátos életviszonyokra, történelmi eseményekre utaló metaforikus, asszociatív szerkezet, pl.: *köti az ebet a karóhoz, nem enged negyvennyolcból* 'makacsul ragaszkodik véleményéhez, követeléseéhez'. A hollandban például sok kifejezés kötődik a vízhez, a tengerhez és a tengerészlethez.

Az ilyen sajátos képes kifejezéseket az átlag anyanyelvi beszélő megérti akkor is, ha nincs tisztában azzal, milyen konkrét valóságelemre utalnak a képek, mivel használatuk konvencionális. Az idegen nyelvet tanulókat azonban sem a konvenció, sem a megfelelő enciklopédikus ismeret nem segíti.

Ezért általában megelégszenek az ilyen jellegű kifejezések, az úgynevezett hungarizmusok, hollandizmusok, germanizmusok stb. passzív ismeretével.

Az endocentrikus idiómákban a kifejezés központi elemének szemantikai tartalma alapján nem vezethetjük le a jelentést. Ezért vált általánossá a szakirodalomban az a kitétel, hogy az idiomatikus jelentés nem kompozicionális, hanem metaforikus vagy metonimikus szerkezetű. Egy sajátos jelenéstartalom képi kifejeződése gyakran egy adott kultúrához kötődik. Az anyanyelvű beszélő sem férhet hozzá minden elhomályosult nyelvi képhez saját tapasztalatai alapján. Sok olyan régen rögzült, megkövült frazeológiai egysége van a nyelvnek, melyek magukon viselik régebbi korok életének, műveltségi viszonyainak, szokásainak, fontos eseményeinek nyomait. Ezek jelentésszerkezetének a feltárásához régebbi korok valóságismerete szükséges. A magyarban O. Nagy Gábor magyar szólásmagyarázatai jól példázzák, hogyan válhatnak a megfelelő történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi vagy szokástörténeti ismeretek birtokában transzparenssé teljesen elhomályosult idiómák is: *lóvá tesz valakit, pünkösdi királyság* stb.

Kép és jelentés közötti összefüggés tehát gyakran csak az adott kultúrára jellemző enciklopédikus ismeretek birtokában ismerhető fel, vagy még úgy sem. Jókainak is szüksége volt némi szépírói fantáziára, hogy megmagyarázza a fentebbi idézetben a jelentésszerkezetek különbségeit. A konvencionális, illetve a kulturálisan meghatározott képes beszéd elsajátítása az idegen nyelv tanulása során annál hatékonyabb, minél inkább tudatában vannak a nyelvtanulók annak, milyen hasonlóságok és különbségek állnak fenn anyanyelvük idiomatikus jelentésszerkezetei és a célnyelv idiomatikus jelentésszerkezetei között.

Strukturált képes beszéd

Az idiómákról szóló részből láthattuk, hogy elvont gondolati tartalmakat a tapasztalati valóságból vett szóképek segítségével fejezünk ki. Ha ezek a szóképek összefüggő rendszert alkotnak, kognitív folyamatok által meghatározott mélyszerkezet, fogalmi metafora áll mögöttük. A fogalmi metaforákhoz is kapcsolódhatnak különleges jelentésszerkezetek.

A tudatos értelmi tevékenység, a gondolkodás kifejezéséhez kapcsolódóan például ilyen kifejezéseket találunk a magyarban: *játszik a gondolat, mérlegeli a gondolatot, szövi a gondolatait, forgat a fejében valamit* stb. Ezekben a beszélt nyelvi metaforákban nem a képek rendkívülisége, különlegessége érdekes, hanem az, milyen összefüggő metafora-rendszert alkotnak, vagyis milyen mélyszerkezetet reprezentálnak.³

³ Vö. a GONDOLKODÁS fogalmát reprezentáló magyar, német és holland nyelvi adatok összehasonlító elemzését Kerékjártó (2002)

A példákából azt látjuk, hogy a GONDOLKODÁS⁴ mint absztrakt tevékenység hasonlósági alapon összekapcsolódik a manuális tevékenység, sok esetben a fizikai munkavégzés bizonyos elemeivel. Gondolkodás közben az ember tevékenysége, ahogyan válogat különböző kognitív tartalmak között, és megtisztítja azokat a nem kívánatos elemektől, hasonlóságot mutat bizonyos manuális tevékenységekkel. Különböző munkafolyamatok képi felidézésével jellemezzük a gondolkodási folyamatot. A nyelvi képekben megkülönböztethető a rendezés (*rendezi, megvizsgálja, feldolgozza a gondolatait*), a válogatás (*átszűri, átszítálja, átrostálja a gondolatait*), az összehasonlítás (*fontolóra vesz, mérleget*) és a megmunkálás (*szövi, fűzi, kibogozza a gondolatait, tervet kovácsol, kifőz, kisüt, kiforral valamit*) kreatív művelete.

A SZELLEMI TEVÉKENYSÉG – MANUÁLIS TEVÉKENYSÉG metafora univerzális elképzeléseken alapul, melyek szerint az emberi test TARTÁLY (*valamit a fejébe vesz, teletömi a fejét valamivel, kiesik a fejéből valami, üres fejú*), a gondolatok pedig TÁRGYAK (*gondolatfoszlány, gondolatföredék, gondolatfűzér*), a gondolkodás színtere, a fej MŰHELY (*kipattan a szikra a fejéből, kisüt valamit*), eszköze, az agy/elme/ész SZERSZÁM (*kicsorbul az agya, vág az agya, tompa agyú, éles elméjű, csavaros agyú*), a belső én DOLGOZÓ (*csiszolja az elméjét, élesíti az eszét, erőteti az agyát*). Metonimikus keveredések lehetségesek (*töri a fejét valamin*).

A SZELLEMI TEVÉKENYSÉG MINT MANUÁLIS TEVÉKENYSÉG konceptualizálódik a hollandban és a németben is: *feldolgozza a problémát – het probleem verwerken – das Problem verarbeiten*. A fogalmi metaforához mindhárom nyelvben azonos forгатókönyv kapcsolódik, mely szerint:

A GONDOLATOK TÁRGYAK – A BELSŐ ÉN DOLGOZÓ – A FEJ MŰHELY.

Vagyis a gondolkodásnak, mint általános értelemben vett értelmi tevékenységnek a nyelvi kifejezése azonos komplex kognitív modellen alapul mindhárom nyelvben. A konceptualizálás továbbá mindhárom nyelvben különböző perspektívákból megy végbe, így a fenti kognitív modell mellett még több, többé-kevésbé teljes alternatív konceptuális rendszer is létezik:

A GONDOLAT ÉLŐLÉNY (*egy gondolatot ébreszt valakiben*);

A GONDOLKODÁS KÜZDELEM (*hadakozik a gondolattal*);

⁴ A továbbiakban az áttekinthetőség kedvéért átveszem a kognitív nyelvészetben a fogalmi metaforák írásbeli reprezentálására használatos nagybetűs formát, melynek segítségével folyamatosan szem előtt tarthatjuk, hogy a fogalmak a nyelv szféráján kívül eső entitások.

A GONDOLAT NÖVÉNY (*érett gondolat*) stb., ezek is alapvetően univerzális jellegűek.

A nyelvi anyag részletes empirikus összehasonlító vizsgálata azonban érdekes különbségeket is felszínre hozhat. A GONDOLAT ÉLŐLÉNY kognitív modellen belül a magyarban egy sajátos forгатókönyv is létezik:

A GONDOLAT ÉLŐLÉNY – A GONDOLKODÁS SZÜLÉS – A BELSŐ ÉN SZÜLŐ (*megfogom, megszületik benne a gondolat, vajúdik a gondolattal, agyszülemény, elvetélt, halva született gondolat*).

A kifejezésekben erősen antropocentrikus szemlélet érvényesül. A tudatban felvetődő és lassan formát öltő kognitív tartalmakról, a gondolatokról a fogalmazás és szülés képein keresztül beszélünk. A konceptualizálás alapja az a felismerés, hogy a gondolkodás a gyermekszülés fájdalmára emlékeztető, az emberi test belsejében lejátszódó, nehéz, fájdalmas, de fontos eredményt hozó élettani folyamat, melynek célja a nem létező létezővé tétele.

Azt látjuk tehát, hogy a konceptualizálás folyamata mindenütt azonos kognitív megszorítások mellett folyik, mégis, a hasonlóságok mellett helyenként eltérések is vannak az egyes nyelvek között a strukturált képes beszéd területén. Ennek az okát abban vélem felfedezni, hogy az absztrakt fogalmak interpretáció eredményei, az interpretáció pedig kultúránként különbözhet.

Az eddigiekben arra kívántam rámutatni, hogy a lexémák, az idiómák és a strukturált képes beszéd szintjén egyaránt találunk nyelvspecifikus jelentésszerkezeteket. Ezek a sajátosságok a nyelvtanulásban anyanyelv és célnyelv között jelentéstani interferenciához vezetnek.

Jelentéstani interferencia

A nyelvészet az interferencia fogalmát a pszichológiai szaknyelvből kölcsönözte, mely szerint az interferencia a hosszú távú memóriából történő előhívást gátló tényező. Akkor keletkezik, amikor különböző elemeket ugyanazzal az előhívási támponttal kapcsolunk össze. Az egyik információ elfedi a másikat. Az idegen nyelvek tanulásában joggal emlegetjük ilyenkor az anyanyelv zavaró hatását. A nyelvelsajátítás alapját képező kognitív folyamatokban az anyanyelv, mint előtanulmány, rejtetten mindvégig jelen van. Az idegen nyelv elsajátításának abban a kognitív rendszerben kell végbemennie, ott kell megszerveződnie, ahol már az anyanyelv előzőleg meghatározó módon kialakította működését. Ezért a különbségek minden nyelvi szinten zavart okozhatnak. Anyanyelv és idegen nyelv viszonyát azonban nem jellemezhetjük egyetlen és kizárólag negatív következményekkel járó oppozícióként: meg kell különböztetni az oppozíció *mediális* (a nyelvi eszköztárra vonatkozó) és *koncipiális-kognitív*

(a kategorizáció, metaforizáció, metonimizáció, fogalmi metaforák, kognitív modellek szintjére vonatkozó) dimenzióját. A mediális dimenzió a zavaró különbségek tere, a koncipiális-kognitív dimenzió viszont az alapvetően a segítő azonosságok tere. Azért vagyunk képesek második, harmadik nyelvet megtanulni, mert jól beszéljük az anyanyelvünket, vagyis rendelkezünk a nyelvtudáshoz szükséges koncipiális-kognitív képességekkel.

Ha egy célnyelvi jelentéstani struktúrának van megfelelője az anyanyelvben, **pozitív transzferről** beszélünk, vagyis az anyanyelv a tanuló segítségére lesz a célnyelvi struktúra elsajátításában. Ha viszont a célnyelvi jelentésszerkezetnek nincs megfelelője az anyanyelvben vagy fordítva, vagy ha a két szerkezet nagymértékben különbözik egymástól, akkor **negatív transzfer** gátolja a tanulót a kommunikatív kompetencia kifejlesztésében. A különbségek számbavétele segíti a hatékony tanulási stratégia kialakítását.

Összegzés

Tanulmányomban egy új magyar nyelvtani kézikönyv megjelenésének apropójából arra a kérdésre kerestem választ, milyen szerepe lehet a jelentéstannak a magyar mint idegen nyelv tanításában. Ennek kapcsán kognitív szemantikai megközelítésből, konkrét nyelvi példákat bemutatva foglalkoztam a jelentésszerkezetek univerzialitásának és nyelvspecifikusságának a kérdéseivel. A magyar, holland és német példákban talált azonosságok és különbségek alapján tárgyaltam a nyelvi interferencia egy sajátos formájának, a jelentéstani interferenciának a mibenlétét, mely nehezíti a nyelvtanulást.

Sajátos feladata lenne tehát egy idegen anyanyelvűek számára írandó magyar szemantikának, hogy a szókincs belső összefüggésrendjének vizsgálatán túl a nyelvspecifikus jelentésszerkezetekkel foglalkozzon. Írásomban arra törekedtem, hogy bemutassam: e szerkezetek elengedhetetlenül részét képezik a magyar nyelvű kommunikatív kompetenciának. Ismeretük egyben hozzásegíti az idegen anyanyelvű tanulót a magyar nyelv és kultúra interkulturális jellegű szemléletéhez. A magyar nyelv sajátos jelentésszerkezeteinek kontrasztív szemléletű, rendszerezett leírásához szükséges alapku-tatások azonban nagyrészt még a jövő feladatát képezik.

Felhasznált irodalom

- Cseresnyési László 2004: *Nyelvek és stratégiák*. Budapest
- Gecső Tamás (Szerk.) 2001: *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest
- Kerékjártó Ágnes 2002: *Kognitív szemantika a magyar mint idegen nyelv tanításában*. In: *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen–Jyvaskylä, 2002. 93–102.
- M. Korchmáros Valéria 2006: *Lépésenként magyarul*. Magyar nyelvtani kézikönyv. Szeged
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors we live by*. Chicago / London
- Langacker, Ronald 1994: *Language contact and Language conflict*, Amsterdam–Philadelphia
- Pléh Csaba–Győry Miklós (Szerk.) 1998: *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest
- Póra Ferenc 1907, 1991: *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve*. Budapest

SEMANTICS IN TEACHING HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Some thoughts on a new Hungarian Handbook of Grammar Book

My paper wishes to give an introduction to the study of semantic structures of the Hungarian language from the cognitive aspect. I discuss the relations between conceptual thinking and linguistic representation on Hungarian, Dutch and German examples. I demonstrate that on the level of linguistic images two kinds of definiteness prevail: the differences in perception of the environment and the world of structures (our inborn cognitive organization) simultaneously exist interpenetrating one another. The similar cognitive structures form the indispensable framework for learning foreign languages, the language-specific differences lead to semantic differences. I see it as an important task of comparative semantics to assess how universal or language-specific are the most important semantic structures of certain languages.

Keywords: cognitive linguistics, semantic structures, Hungarian as a foreign language, interference, comparative semantics

KOLLÁTH ANNA

SZÓKÖLCSÖNZÉS ÉS ATTITÚD

Borrowing of Words and Attitude

A dolgozat a muravidéki magyar nyelvváltozatokban folyó lexikológiai, lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti munkálatokat ismerteti. Bemutat egy újabb kérdőíves vizsgálatot a ht szavak használatáról, a nyelvhasználó közösség attitűdjeiről. Ez a munka is hozzájárul a magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozatainak minél hitelesebb megismeréséhez.

Kulcsszavak: Szlovénia, Muravidék, nyelvi szétfejlődés, konverzációelemzés, attitűd, kölcsönszó, helyettesítés, kisebbségi anyanyelvváltozat, Termini Kutatóhálózat, Imre Samu Nyelvi Intézet, a kölcsönszók szociális érvénye, ht adatbázis (határon túli adatbázis), határtalanítás

Büszke vagyok rá, hogy itt élhetek. A [magyar nyelv] megmaradása nagyon fontos. A jövője meg kérdéses, mert úgy érzem, hogy minél kevesebbet használhatjuk. (26 éves nő, Völgyifalu)

1. A magyar nyelv történetében Trianonnal véget ért az a korszak, amikor a magyar nyelvet a magyarországi magyar nyelvvel lehetett azonosítani. Azzal, hogy az „új” határok embereket, közösségeket léptek át, új szakasz kezdődött a nyelv fejlődésében: a Kárpát-medencében a magyar anyanyelv nyolc országban nyolcféleképpen él, alakul, változik, a szétfejlődés tendenciája a negatív sorseseemény „természetes” következménye. Ma már nyelvész körökben is egyre általánosabbá válik az a nézet, hogy a magyar nyelv egysége csak úgy tartható fenn, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul beszélni többféleképpen is lehet (Szilágyi N. Sándor 2002).

2. Másfél éve tart az a vizsgálat a muravidéki magyar nyelvváltozatokban, amellyel az államnyelvi eredetű közvetlen és közvetett kölcsönszók és -szerkezetek használatának gyakoriságát, a nyelvváltozatokban elfoglalt helyét, státuszát igyekszünk megállapítani. A kutatás a szóhatártalanítás folyamatának részeként szervesen illeszkedik egyrészt a Termini Kutatóhálózat (<http://ht.nytud.hu/>), másrészt az annak részeként tavaly novemberben, a kistérségi kutatóiból megalakult Imre Samu Nyelvi Intézet (www.umiz.at/isnyi/index.html) kutatási programjába. A szóhatártalanítás¹ célja az, hogy

¹ A határtalanítás folyamatával a magyar nyelv szétfejlődésével kapcsolatos munkálatokat jelöljük. Elsősorban lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti

a határon túli nyelvvaltozatok sajátos szókincse² bekerüljön a magyar nyelv szótáraiba és kézikönyveibe. A felgyűjtött szavak útja a ht régiós szólistákról a Lanstyák István által összeállított, mintegy kétezer szócikket tartalmazó ht szójegyzékig, illetve a Juhász Tihamér ht online számítógépes programja alapján kialakult, közel háromezer szócikkből álló Termini magyar–magyar szótárig, illetve adatbázisig nem is olyan egyszerű, a felmerült elméleti vonatkozású módszertani problémák megoldásán folyamatosan dolgozunk, a munkálatokat továbbra is Lanstyák István irányítja. A szótárba kerülés egyik legfontosabb objektív kritériuma a kölcsönszó használati gyakorisága, az, hogy minél többen, illetve minél több, elsősorban koiné jellegű dialektusban és regiszterben használják az adott lexémát. A közösségen belüli elterjedtség, valamint a nyelvi rendszerbe való beágyazottság mellett nagyon fontos – szubjektív kritériumként – a beszélő attitűdje a kérdéses szóval kapcsolatban; nem mindegy az adott kölcsönszó, s rajta keresztül az adott nyelvvaltozat(ok) megmaradása, további élete szempontjából az a tény, hogy a beszélőközösség elfogadja-e, iratlan normája/normái szerves részének tartja-e az egyes kölcsönzéstermékeket. Kérdőíves vizsgálatunkban elsősorban a ht szavak használatáról kapunk (nyelvintern) információkat, de a helyettesítésekben megmutatkoznak a beszélő attitűdtartalmi is, amelyeket a kérdőív végén található három kérdésre adott válaszokban többen konkretizáltak is.³ Írásomban most ezekre teszem a hangsúlyt: azt igyekszem bemutatni, hogyan viszonyulnak a megkérdezettek magához a vizsgálathoz, az államnyelvi eredetű kölcsönzésekhez, egyáltalán a Muravidék jelenlegi nyelvi helyzetéhez. Ezt megelőzően röviden szólok a kérdőívről, majd az egyes beszédlépések, elsősorban a nem szokványos helyettesítések elemzése következik, benne megkísérlem alkalmazni – a természetes kétnyelvű beszélő nyelvi produktumának vizsgálatában – a konverzációelemzés⁴ néhány

kutatásokat értünk rajta. Napjainkban tágabb értelmet kap: azokat a nyelvalkítási munkálatokat is magába foglalja, amelyek célja pl. az egyes ht elemek kodifikációja.

² A ht nyelvvaltozatok sajátos szókincsrétegén a magyarországi magyar szókincstől a kontaktushatás következtében létrejött különbözőségeket, másságokat, a Trianon utáni nyelvi szétfejlődést reprezentáló szókészleti elemeket és más eltéréseket, pl. a régi (táj)szavakat értjük.

³ A három általános kérdés/kérés: 1. Megjegyzése a fenti mondatokkal kapcsolatban; 2. Véleménye a muravidéki magyar nyelvről, annak megmaradásáról, jövőjéről; 3. Egyéb megjegyzése, javaslata a vizsgálattal kapcsolatban.

⁴ A konverzációelemzés a hetvenes évektől élő új nyelvészeti diszciplína (Konversationsanalyse, conversation analysis), amely egyszerű empirikus módon, a természetes hétköznapi beszélgetések rögzítésének és elemzésének segítségével a verbális interakció szerkezetét vizsgálja. Kutatásainak középpontjában annak ábrázolása áll, hogy a beszélgetőpartnerek

klasszikus vizsgálati módszerét. Ezek alapján elsősorban két kérdésre adnak választ a helyettesítések: a) hogyan reagál a beszélő az adott mondatra (érintetlenül hagyja; aláhúz bizonyos szót vagy szavakat; helyettesít bizonyos szót vagy szavakat más szóval/szerkezettel, esetleg körülírással); b) milyen megoldást ad (közmagyar szinonimát, kölcsönszót vagy alakváltozatot a helyi magyar nyelvjárási változatnak megfelelően). Elemzésem egy további mozaikszem abban a folyamatban, amelynek célja a magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozatainak minél pontosabb és hitelesebb feltérképezése.

3. 1. A muravidéki ht szavak gyakoriságának vizsgálata az élőnyelvi kutatásokban általánosnak mondható kérdőíves módszerrel történt. Az anyaggyűjtés aktív direkt módja teremtette beszédhelyzet (tesztszituáció) egyáltalán nem mondható ideális gyűjtési körülménynek, pontosan ellentéte a labovi elvnek, hiszen úgy figyeljük (kérdézzük!) adatközlőinket, hogy ők nagyon is észreveszik, hogy figyeljük őket. Ráadásul azt várjuk el tőlük, hogy a példamondatokról metanyelvi módon gondolkodjanak. A szókészleti egységek ismertsége és használatára fokának megállapításához – ha az nem már meglévő élőnyelvi korpuszra, hanem közvetlen diskurzusra támaszkodik – mégis ez a leoptimalisabb „műfaj”, mert viszonylag rövid gyűjtési idő alatt nagy számú beszélőt képes megszólaltatni az adott témában. A helyzetet két szempontból sikerült „adatközlőbarátabbá” tenni: az egyik a kérdőív összeállításában, a másik a gyűjtő személyiségének meghatározásában mutatkozik meg, mindkét folyamatban hallgatóimé, a muravidéki vernakuláris nyelvváltozatok aktív birtokosaié volt a kulcsszerep. Az első gyűjtésekre 2007 tavaszán került sor, második körben egy évvel később folytattuk a vizsgálatot, kiterjesztve az adatközlők körét fokozatosan a kétnyelvű terület egészére, mindhárom generációban; elemzésem most 12 muravidéki település 100 adatközlőjének kitöltött kérdőíve alapján készült. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az így nyert adatok a célvizsgálat mellett többféle, más szempontú nyelvi elemzés alapjául is szolgálhatnak (nyelvjárási jelenségleírások, attitűdvizsgálatok, a nyelv választás-nyelvismeret-nyelvhasználat összefüggései stb.). A lexikalitási ítéletnek is nevezhető helyettesítési módszer

hogyan hoznak létre újból és újból, a beszélt nyelv szabályozottsága alapján, a szabályrendszer elemei segítségével szituációkat, s ezáltal hogyan reprodukálnak bizonyos értelemben vett absztrakt intézményesült formákat (Iványi 2001). A diskurzusok rendje a nyelv és a magatartás összefonódásának specifikus jellemzőit is magában foglalja, többek közt a verbalizáció látszólagos vagy valóságos egyéni zavarait (bizonytalanságok, ismétlések, javítások).

jellegéből adódóan ugyanis – a kérdőív utasítását követve – a tudatos beszélő nemcsak a kölcsönszókra, hanem a helyi nyelvjárási alak- és ejtészváltozatokra is rámutathatott, ezzel az adatközlők többsége élt is (pl. 33. A fiúkkal leme-gyünk a strandra, útközben veszünk egy gájba sört. VfN80⁵ *A fiukke lemönünk a strandra, utközben vöszünk egy gájba sört.*; 11. Hazajött lakni az anyjához, nem tudta megszokni a blokkot. VfF54 *Hazagyüt laknyi a zanyáho, nem tutta megszoknyi a blokkot.* 10. A szomszédnak bazen is van az udvarán. DN22 *A szomszédnak bazenyik is van az udvaron.* 43. Az ágyamon ki kell cserélnem a jogit, mert a régítől már fáj a hátam. ZsF28 *A zágyomon kü köll cserinöm a jogit, mer a régítü má fáj a hátom.* 99. Ott van a hütőben egy újfajta námáz, kóstold meg! HfN39 *Ott van a hüttübe egy újfajta kenyücs, kóstud meg.)*

3. 2. A kérdőív összeállításában az első lépés a benne szereplő 100 szó kiválasztása volt. A ht adatbázis akkor 420 szót tartalmazó muravidéki korpuszát⁶ első- és másodéves, valamint lektori hallgatóim gyakorisági mutatóval látták el saját és közvetlen környezetük nyelvhasználata alapján,⁷ így alakult ki a vizsgálatban szereplő ht szavak listája. A szavakkal is a hallgatók alkottak mondatot, s nem én, hogy minél hitelesebbek, autentikusabbak, „beszédzagúak” legyenek. S a kérdezők, a terepmunkások is ők voltak, hogy a 100 adatközlővel minél közvetlenebb, familiárisabb beszédhelyzetet teremtsenek az optimális adatok reményében. Erre a feladatra természetesen megfelelő előkészítést kaptak a szemináriumokon, és tapasztalataikat mindkét esetben szemináriumi dolgozat formájában összegezték.

3. 3. 1. A kérdőív példamondatai általában a standard norma szerint íródtak, bennük egy, néha két ht szóval.⁸ Kérdőívünk helyettesítéses (és nem

⁵ A példamondat előtt álló szám (33.) a mondat sorszáma a kérdőívben. Az adatközlő kódja a következő adatokat tartalmazza: az első nyomtatott nagybetű a lakóhely (Vf = Völglyifalu), a második a nem (N = nő), a szám pedig életkor jelölője (80 éves). A kód alapján visszakereshetők a további vizsgálatok során elengedhetetlen független változók.

⁶ Ma a Termini magyar–magyar online szótárban a muravidéki szólista 520 szócikket tartalmaz.

⁷ A Magyar értelmező kéziszótár második kiadásának gyakorlata szerint 1-től 5-ig „osztályozták” a szavakat, az egyes jelentette a leggyakoribbat, az ötös a legkevésbé használatosát. A gyakorisági lista első száz szava szerepel a kérdőívben.

⁸ Az utasítás így hangzik: „Kedves Asszonyom, Uram! A muravidéki magyar nyelv szókincsének vizsgálatához készült ez a kérdőív. Kérjük, hogy olvassa el a mondatokat, s ha talál bennük olyan szót vagy kifejezést, amelyet Ön általában másképp vagy más szóval mond, azt húzza alá, és írja a vonalra azt a formát vagy szót, ahogyan Ön használja! Közreműködését nagyon köszönjük!”

javításos!) feladatokból áll, az adatközlőtől „lexikalitási” ítéletet vár. A helyettesítések nem a helyes-helytelen dichotómiájára épülnek, hanem a beszélő saját (esetleg a közvetlen környezet) nyelvhasználatára. A feladatban még a gyanúját is el akartuk kerülni annak, hogy az adatközlő azt higgye, a mondatban „helytelen” szó van, amelyet neki valami helyessel kell helyettesítenie. A „másképp, más szóval” megfogalmazásban szinonimákat kértünk beszédlépésként, s abból, hogy az adatközlő más formát használt célszóként, én semmiképp se következtetek arra, hogy a tényformát helytelennek tartja.

Hozzá kell tennem azonban, hogy nem sikerült átadnunk a kétnyelvűségi szemléletet az adatközlőknek. Ezen nem is csodálkozom nagyon, hiszen a hallgatóim tudatából sem lehet kitörölni a *helytelen* kategóriáját – nyelvi vonatkozásban, nagyon ritkán sikerül a *helyénvaló* tartalmat aktualizálni: pl. elemzésükben (különösen szóban) rövid időn belül az *erre a szóra javította* szerkezetre váltanak az *ezzel a szóval helyettesítette* helyett, a beidegződésen szinte lehetetlen úrrá lenni. Ez a nyelvi magatartás az adatközlők esetében is uralkodó, ezt a „Megjegyzése a fenti mondatokkal kapcsolatban” megfogalmazású kérdésre adott néhány válasszal érzékeltetem:

LN23 – Nagyon jók a mondatok, sok bennük a hiba, én még több hibát csináltam belőlük. Így beszélünk otthon, a baráti társaságban, de ha valaki „fontosabb” személlyel beszélek, nem használom ezt a „szókincset”.

HfN81 – Igen helyesnek tartom a kérdéseket. Mink, akik kétnyelvű családban élünk, bizony sokszor hibát csinálunk, amikor összetévesztük a Slovent a Magyarral.

HfF65 – Érdekesek voltak (ti. a mondatok). Észrevettem, hogy nem ismerem a magyar nyelvet helyesen.

HfN64 – Sok a kétnyelvű kifejezés. Nagyon hasonlóan beszélünk, mint a fenti mondatok.

HfN44 (KL) – Sajátos – érződik a nyelvjárás, de még jobban a többségnek a nyelvi hatása. Viszont vannak a kérdőívben olyan szavak, amelyeket nem szabadna általánosítani, mivel nem használjuk. Mindenképpen van jövője a nyelvnek, sajátosságait meg kell tartani és minnél kevesebb szlovén elemet bevinni.

HfN44 (KL) – Nagyon sok mondatot másképpen fogalmazok meg – vagyis másképpen fejezem ki magam, ezért időnként nehéz volt javítani. Vannak szavak, amelyeket nem használok: námáz ...

HfN61 – Mit jegyezzenek meg? Így mondjuk itt nagyobbrészt: kétnyelvűen.

CsF23SM – Sok mindent tudnék, vagyis másképp mondanék, ha nem lenne hazaiasan leírva, valószínűleg helyesen, vagyis helyesebben mondanám, mint le van írva.

DN75IM – Régen nem így beszéltek. A mai szavakon el kell gondolkodni, a szavak „ki vannak forgatva”.

2. 4. 2. Az adatközlők helyzetét nehezítette, szokatlanná tette, hogy beszélt nyelvinek ítélt mondatok leírva kerültek eléjük – talán életükben először. A magyar nyelvű írásbeliség a közoktatás befejezésével szinte nullára redukálódik, a funkcionális kétnyelvűség hiányában a magyar elsönyelvűek is inkább szlovénul írnak. A muravidéki írott sajtó természetesen kerül a közvetlen kölcsönszókra, a közmagyar standard dialektust igyekszik közvetíteni (magyarországi lektor), ezért az adatközlők egy részét meglepte az, amit látott. Míg a szóbeli diskurzusokban a kölcsönszók nyelvi hiányt szüntetnek meg, lexikális réseket töltenek be, addig a formális kommunikációban, különösen írásban a nyelvi közösség íratlan normája a legtöbb közvetlen kölcsönszót határozottan elutasítja.

DN78VM – Javasolom, hogy nem a szlovénizmusokat, elterjedését kutassák, hanem a régi szavak fennmaradását.

VfN32 – A vizsgálatban nem a nyelv megmaradásáról van szó, hanem a magyar nyelv és egy állami nyelv (szlovén) összeolvadásáról. A régi hetési nyelv írását kellene vizsgálni.

Többen megfogalmazták, hogy most tudatosult bennük, hogyan beszélnek, néhányan furcsának nevezték így kívülről is nézve ezt a nyelvhasználatot. Jó lenne, ha a vizsgálat a muravidéki kontaktusváltozatok természetes másságát, és nem a „helytelenségét” erősítené meg.

RF79 – A mondatokat legtöbbször így írjuk, vagyis így beszélünk.

HfN66 – Érdekes mondatok, mert tényleg sok esetben így beszélünk.

RF57PS – Nem sok javítani valóm van, hiszen tényleg szlovénesen beszélünk. Alig most figyeltem fel rá.

RN42 – Mi így beszélünk. Ezen nincs mit javítanom. Nem ismerem minden esetben a magyar megfelelőt, ha ismerem is, nem használom.

VfN28HS – Most nem ugrik be a magyar szó, gyakran én is így szerkesztem a mondataimat; még csak most vettem észre, milyen „vicces”, és tulajdonképpen a magyar kifejezés nem is jut eszembe.

2. 4. 5. Az utasítás általánosan fogalmaz, nem hívja fel az adatközlők figyelmét a kölcsönszókra. Ennek oka az a tapasztalat, hogy a közvetett kölcsönszókat és -kifejezéseket nem észlelik másnak, „rossznak, helytelennek” magyar nyelvhasználatukban (pl. a *nem dolgozott a lift, a felemelem a pénzt* magyar szerkezetek a tudatukban), viszont a közvetlen kontaktusjelenségekről mint kerülendő, szükségtelen rosszról beszélnek (azok nem magyar, hanem idegen, szlovén szavak), jóllehet következetesen és természetesen használják őket szinte minden beszélt nyelvi regiszterben (az írásról már fentebb volt szó). Természetesen azonnal kiderült a többség számára, hogy a kérdőív mondatai a szlovén eredetű kölcsönszó és a közmagyar szinonimája típusú helyettesítésre vannak „kiélezve”.

3. A vizsgálatban a kétnyelvű beszélők nyelvproduktív képességéről, annak „eredményes” és „deficit” mechanizmusairól (történt-e helyettesítés) igyekszünk minél árnyaltabb képet kapni. A kérdőív felmérésben szókereső folyamat elé állítódik az adatközlő, teljesítményét, azaz magát a folyamatot és annak verbalizált eredményét a konverzációelemzés módszereivel is meg lehet vizsgálni. A tesztszituáció interakció a példamondat és a beszélő között, a reakció (változtatás: helyettesítés, aláhúzás, elfogadás) egy-egy beszédlépés, ennek eredménye a célszó. A célszó oldaláról nézve az eredmény: van új/más célszó (helyettesítés: lexikális többlet), nincs célszó (szimpla megoldás, egyfajta nyelvi hiány).⁹

⁹ A tényszó elfogadása, azaz a célszó hiánya nem jelent abszolút nyelvi hiányt (nyelvi hiány az, amit a beszélő annak érez), hiszen a beszélő a példamondatban megadott szót ismeri, használja. Ha a kétnyelvű beszélő mentális lexikonában két (vagy több) kifejezés él ugyanarra a fogalomra, az mindenképpen lexikális többlet. Ha „csak” egy formában fejeződik ki az adott tartalom, az legfőképpen „többlethiány”.

3. 1. A helyettesítéssel realizált lexikális többlet legtöbbször közmagyar szinonimát jelent (batri : *elem*, prikolica : *utánfutó*), de akad példa a kölcsön-szó → kölcsön szó típusú helyettesítésre is (pl. printer : *tiszkalnik*, kemicsni : *kulica*). A helyettesítések különleges típusát alkotják azok a beszédlépések, amelyekkel a tényszót – konkrét ismerete hiányában – körülírja az adatközlő (pl. dizel : *édes ital*, flomaszter : *színezett írószer*, studentka : *magas fokú iskolába jár*). A körülírást is, jóllehet eredményez tényszerkezetet, a szókinchiany jelenségeként tartjuk számon, a mentális lexikon hiányát mutatja: a fogalom szándékolt verbalizálásához hiányzik a szükséges lexikológiai egység. Mivel a beszélőben a fogalom szemantikai komponense tudatos, körülírással helyettesíti (Iványi 302). A nem szokványos helyettesítéseket néhány példával szemléltetem: az elemzett korpuszban olyan beszédlépésekre is találunk példát (két adatközlő esetében nagyon gyakran, a többieknél csak elvétve), amikor az adatközlő parafrázisokkal és más konstrukciókkal átalakítja a mondatot (nem a tényszót). Magára vonatkoztatja, egyetért a mondat tartalmával, sőt megerősíti a valóságtartalmát, véleményt mond róla (pl. 57. Az óvodások nagyon szeretik a pastetás kenyeret. VfN23: *Én is!* – 22. Tegnap a festán dizelt ittunk. VfN23: *Sosem iszok dizelt, ha sör, akkor legyen sör!* 95. Reggelire hrenovkát szoktam enni majonezával meg kenyérral. VfN55 *Reggelire jó a szalona is.*); esetleg vitatkozik a tartalommal, nem ért vele egyet, kijavítja, akár didaktikus szándékkal helyesbíti a kijelentést (pl. 57. Az óvodások nagyon szeretik a pastetás kenyeret. VfN55: *Az óvodások inkább a nutelás kenyeret szeretik.*; 70. A kocsmában a sanknál kellett fizetni. VfN55: *A pulnál fizetünk a kocsmában.*); máskor következtést von le a mondat tartalmából, más megélt vagy elképzelt beszédhelyzetekhez aktualizálja, az interaktussal konstatálja és alakítja az őt körülvevő világ rendjét (pl. 67. A lendvai gimnáziumban nagyon sok a fiatal profeszor. VfN55: *Egyhamar nem lesz se hely, se nyugdíjba menés.*; 8. Batrira megy az óra. VfN55: *Gyöngül a batri, késik az óra.*; 11. Hazajött lakni az anyjához, nem tudta megszokni a blokkot. VfN55: *Nem szeretnék blokba(!) lakni, nagy ott a nyüzsgés-mozgás.*); egy további beszédlépésben kifejezi, örül annak, hogy a mondatban közvetlenül róla (is) van szó, ezért beszélget a mondatral, a felelőszó mint diskurzusmarker megjelenése ennek egyértelmű kifejezése (pl. 91. Az én falum a lendvai obcsinához tartozik. VfN55: *Igen, mi Lendvához tartozunk.*).¹⁰

¹⁰ Ha ezekben a beszélőintern információt is, vagy elsődlegesen inkább azt tartalmazó válaszokban nem helyettesíti a tényszót, akkor azt a szóval való egyetértésnek tekintem.

3. 2. A célszó három esetben marad el.

– Ha elfogadja a beszélő a példamondatot, egyetért vele, ő is így használja, akkor jelöletlenül hagyja, illetve sok adatközlő még ki is pipálta őket. Ebben az esetben a tényező úgy nincs, hogy automatikusan van, tehát azonos a célszóval, ezeket a beszédlépéseket az elemzésben a „meghagy” kategóriával jelölöm. Ez a beszédlépés az adatközlő nyelvhasználatát mutatja elsősorban: nem biztos, hogy azért használja a szlovén eredetű kölcsönszót, mert nem tudja a közmagyar ekvivalensét, hanem azért, mert tudatos beszélőként vállalja nyelvváltozatát. Attitűdje pozitív, tehát nem „viselkedik”, a kért nyelvváltozat normáját tartja mérvadónak.

– Aláhúzza azt a (kölcsön)szót vagy szerkezetet, amelyet nem érez, vagy nem úgy érez a magáénak, ahogy a mondatban szerepel, de nem ír helyette mást (helyettesítené, de nem tudja – a nem akarja kategóriával most nem számolok). Ez a másik nyelvbeli szókincshiányra vagy pillanatnyi kihagyásra, pillanatnyilag gátolt hozzáférésre vezethető vissza. Az adatközlő az aláhúzással egyfajta tudásérzetet fejez ki (ismeri/mintha ismerné a célszót, csak éppen „nem jön a nyelvére”, pedig keresi az ekvivalensét). A helyettesítésből arra következtethetünk, hogy a beszélő valószínűleg jóval gyakrabban használja a közmagyar változatot (is), mint az, aki „csak” aláhúzza, de nem ír helyette másikat (mert nem tud, vagy abban a pillanatban éppen nem jut eszébe), az államnyelvi eredetű kölcsönszó tehát szerves része magyar anyanyelvváltozatuknak.

– Odaírja, hogy nem ismeri a tényezőt (pl. az idősebb korosztály nem ismeri a fiatalok „kiforgatott” szavait). Ilyenkor az adott lexéma nincs kódolva a kétnyelvű beszélő mentális lexikonában, a megfelelő más(ik) nyelv(változat)beli ekvivalens hiányaként, lexikális részként értelmezendő (Iványi 2003). A „nyelvemen van” jelenség és a „nem ismerem a szót” megjelölésű verbalizációs probléma kezelésére, esetleg megoldásra is jó a vizsgálat, hiszen a közmagyar és a szlovén eredetű lexikai egységek konfrontációjával mindenképpen a magyar–magyar kommunikációt szolgálja. Két vélemény ez utóbbi jelenségről:

RN78CsM – Nagyon sok szót nem értek, hiszen ezeket csak a mai fiatalok használják, mi, öregek, már csak tanulunk tőlük. Ha magyarul és túl helyesen mondják a szavakat, azért nem értem, ha idegen nyelven használják, pl. számomra még a szlovén nyelv is idegen, azért nem értem. Az unokáimnak is sokszor mondom, magyarázzátok el, mit jelent egy bizonyos szó. – (Magyar általános iskolát végzett.)

DF69GL – Egyre több kifejezést használunk más-más nyelvekből. A mai fiatalokat pedig egyre nehezebb megérteni, hiszen olyan kifejezéseket használnak, amelyeket meg kell kérdeznem, mit jelentenek, hogy megértem őket. Azt veszem észre, hogy egyre több helyen kell tudnom beszélni szlovénul, ha el akarok valamit intézni.

5. Összegzés.

A kérdőíves vizsgálat egyértelműen bizonyítja, hogy a kétnyelvű közösség nyelvhasználatában a kölcsönzés természetes folyamat. A muravidéki kétnyelvű beszélőközösség nyelvi helyzete a folyamatot viszonylag erősnek alakítja mind a mai napig. A szókincs szétfejlődési tendenciáját reprezentálják pl. azok a helyettesítési mechanizmusok, amelyeket a „meghagy” kategóriával jelöltem (az adatközlő nem változtatott a kölcsönszón, mert így használja), illetve a közmagyar szó : szlovén eredetű kölcsönszó váltások (nővér : *szesztra*; elemi (iskola) : *osznovna*). Viszont az is jól látható a korpuszban, hogy legalábbis a nyelvismeret szintjén előhívhatók a közmagyar standard vagy akár szubstandard szinonimák a kétnyelvű beszélő mentális lexikonából. A vizsgálatnál nemcsak a kölcsönszavak gyakoriságát tudjuk mérni, hanem a beszélők is gazdagodhatnak általa: a mondatok újraéleszthetnek már elfeledett (közmagyar) szavakat, illetve szinonimák rögzülhetnek a tudatokban, egyszerűen megtanulhatók olyan szavak vagy szerkezetek, amelyekre a beszélőnek szüksége van, csökkentve ezzel a nyelvcsere előidéző nyelvi hiányt. A határtalanítás nyelvalakító tevékenységeiben fokozott figyelmet kell szentelnünk annak, hogy a kölcsönzés tényét a közösség maga is elfogadja, szükségszerű nyelvi ténynek tartsa, hogy feloldódjanak az „így beszélünk, sajnos” kijelentéssel fémjelezhető görcsök, hogy otthonos legyen az „hazaias”, és ne szégyen. Nem ez jelenti ugyanis a legnagyobb veszélyt a nyelvmegmaradásra nézve, hanem a purista, homogenista és az erősen standardista nyelvideológia, az egynyelvűségi szemlélet, a tudatokba és lelkekbe kövült beidegződések, fals sztereotípiák, amelynek következtében oly mértékben elszigetelődhetnek és rugalmatlanná válhatnak az anyanyelv-változatok, hogy többé nem szolgálják kielégítően még az informális helyzetek kommunikációs folyamatait sem. A nyelv akkor őrződik meg leginkább, ha a beszélők átörökítik azt a következő generációra.

Végezetül néhány reflexió a muravidéki magyar nyelvről, annak megmaradásáról, jövőjéről – ahogy az adatközlők látják, érzik és megélik:

DF25 – Jó, mert tudom és értem. Meg fog maradni, de sok a szlovén szó. Pl. „Csinálsz sokot? Igen. Mivel? Vodával.”

VfF24 – Nehez lesz... sok sikert! A saját gyerekeimhez magyarul fogok beszélni...

FfF30 – Szerintem meg fog maradni, mert faluhelen legtöbbször csak magyarul beszélnek.

DN42 – Szerintem egyre jobban el fog veszni a muravidéki magyar nyelv, mert egyre több kifejezést használunk más-más nyelvből, ami nem is tudatosul bennünk.

GhN42 – Úgy gondolom, hogy éppen a szlovén szavak gyakori használata miatt kell aggódnunk a magyar nyelv megmaradásáról.

DN78VM – A muravidéki magyarok nem szépen, nem helyesen beszélünk magyarul, de ezt így tanultuk mi meg elődeinktől. Ha már sok szlovén szót használunk a magyar mondatokban, ez a szlovén nyelv dominálását mutatja.

HfN66 – Lesz, köll is. DE zavar, hogy nem tisztán beszélünk magyarul, hanem szloven szavakat rakunk a magyar mondatba.

HfN57RM – Nem kell magyar nyelv. Amit tudunk, elmehetünk vele mindenhol. Tanulni nem kellene, ott az angol. Govorno jó, tanítás nem kell.

HfN65 – Szeretném, hogy megmaradna. A fiatalok foglalkozzanak a magyar nyelvvel, máskibb kiveszik. Az unokákat is tanítani kell a mešani zakonba.

HfN70 – Bárcsak maradna meg, az öregeknek fontos lenne. Szép is a magyar nyelv.

VfN26 – Büszke vagyok rá, hogy itt élhetek. A megmaradása nagyon fontos. A jövője meg kérdéses, mert úgy érzem, hogy minél kevesebbet használhatjuk.

HfF70 – Lendva elég jól beszéli az irodalmi nyelvet, de a falvakban érezhető az itteni dialektus, a hetési dialektus. A jövőről annyit, hogy addig marad meg, amíg mi valamit teszünk. Minden szülőnek, nagyszülőnek az a kötelessége, hogy tanítsa meg a gyereket, unokáját arra a szintre, amit ő tud. Így sokáig megmarad a magyar nyelv.

VfN49 – A muravidéki magyar ősi nyelv elvesz, kihal a rádió miatt, mert kinevetik, hogy parasztosan beszélünk, habár más országokban másként van ez .. Egy-egy műsor lehetne a régi nyelven.

CsN44 – A lendvai MMR¹¹ sokat segít a magyar nyelv magmaradásánál, szintén a tévé is. Az utóbbi 20 évben sokat javult vidékünkön a magyar nyelv (az előbbieknél köszönhetően).

HfN64 – Ha a fiatalok és a szülők nem törekszenek kicsit jobban a magyar nyelv fennmaradására, akkor lassan-lassan eltűnik.

HfF71FI – Én személy szerint annyit teszek a magyar nyelv megmaradásáért, hogy az unokáimat tanítom magyarul, és benne vagyok a nótázóknál.

Hivatkozások

- Iványi Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.
- Iványi Zsuzsanna 2003. A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. *Magyar Nyelvőr* 127: 76–91.
- Kolláth Anna 2007. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk). *Kisebbségkutatás* 16/4. 767–783.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. (Megjelenőben a Zeman László-émlékkönyvben.)
- Lanstyák István 2007. Határtalanítás. (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Marianna szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, 179–186.
- Szilágyi N. Sándor 2002. *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Előadás az MTA 2002. évi akadémiai közgyűlésének tudományos ülésszakán (május 2., Budapest). www.mta.hu

¹¹ Muravidéki Magyar Rádió

BORROWING OF WORDS AND ATTITUDE

In the history of the Hungarian language the time when it was possible to identify the Hungarian language with the language spoken in Hungary ended with Trianon. A new era started in the development of the language with the fact that the “new” borders cut across people and communities: the Hungarian language lives on, develops and changes in eight countries, in eight different ways and the tendency of differentiation is only a “natural” consequence of this negative fate. By today it has become an almost generally accepted view even in linguistic circles that the unity of the language can be retained only if it becomes acknowledged that there are different ways of speaking Hungarian.

The research, whose aim is to determine the frequency of the use of direct and indirect loan words and constructions from the official language of the state and their place and status in the language variants, has been going on for a year and a half. Our study in the form of questionnaires first of all gives information on the use of words across the border, but in the substitutions/replacements one can also learn about the attitude of the speaker, and this was also pointed out by several of the informants in answering the three questions at the end of the questionnaire. In my paper I wish to show what the informants’ attitude was to the research, to the borrowing from the state language and altogether to the present-day position of the language in the Mura region. Prior to this, I briefly present the questionnaire, and then I analyze one by one the turn-takings, focusing, in the first place, on the unusual substitutions, where I try to apply some of the classical methods for the analysis of conversation when analyzing the language product of the natural bilingual speaker.

Keywords: Slovenia, Mura region, language differentiation, conversation analysis, attitude, loanword, substitution, minority mother tongue variant, Termini Kutatóhálózat (Research Network), Imre Samu Nyelvi Intézet (Linguistic Institute), social validity of loanwords, linguistic database of Hungarians living outside Hungary, deborderisation

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

NYELVI ATTITÜDVIZSGÁLAT BÁNÁTBAN

Language Attitude Study in Banat

A dolgozat a bánáti magyarság magyar és szerb nyelvvel szembeni attitüdvizsgálatának két rész-kérdését dolgozza fel. A két nyelvet párhuzamba állítottuk. A kutatás része azon kérdéskörnek, mellyel arra szeretttünk volna választ kapni, hogy az adatközlők mely nyelvet beszélik szívesebben, melyiket tartják szebbnek. A jelen dolgozat arra is kitér, hogy a magyar és a szerb nyelv vonatkozásában a bánáti magyarság mely nyelvet kedveli, és mely nyelvet tartja nehezebbnek. A vizsgálatot hét bánáti településen végeztük. A kutatópontok kijelölése a magyar lakosság számarányának, valamint a bánáti magyarság területi elhelyezkedésének a figyelembevételével történt.

Kulcsszavak: attitüd, kétnyelvűség, Bánát, ncm, életkor, iskolai végzettség, szociolingvisztikai terepmunka

1. Bevezető

A kutatásba hét bánáti települést kapcsolunk be; Nagybecskereket, Csókát, Tamásfalvát, Kisoroszt, Magyarittabét, Ürményházát és Tordát. A települések kijelölését a magyar lakosság számaránya, valamint a bánáti magyarság területi elhelyezkedése figyelembevételével történt. A 2002-es népszámlálás adatai alapján a következő szempontokat követtük: a magyar lakosság számarányát tekintve többségben él a következő településen: Csóka, Torda, Kisorosz, Ürményháza, Tamásfalva, Magyarittabé, de fontosnak tartottuk az egyéb nemzeteknél kisebb számú magyar ajkú közösséget számláló települések (Nagybecskerek) felkutatását is. A települések három nagy bánáti körzethez tartoznak:

Észak-Bánát: Csóka, Kisorosz.

Közép-Bánát: Torda, Tamásfalva, Magyarittabé, Nagybecskerek.

Dél-Bánát: Ürményháza.

2. A kutatás során felmerült nehézségekről

A kutatáshoz alapul szolgált az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a magyarországi szociolingvisztikai terepmunka, mely ugyancsak kérdőívek segítségével folyt. A kérdőíves felmérés a nagyszámú mintavétel érdekében vált szükségessé. Településenként 90 adatközlőt szeretttünk volna kikérdez-

ni, azonban számos akadályba ütköztünk. A falvakban sem a 20–30 év közöttieknél, sem az 51 éven felüliek körében nem találtunk elegendő számú főiskolai vagy egyetemi végzettségű adatközlőt. Problémát jelentett továbbá a 20–30 éveseknél azon adatközlők kikérdezése, akik általános iskolai végzettségűek.

A kutatás során figyelembe vettük az adatközlők nemét, életkorát és iskolai végzettségét. Eszerint az alábbi kategóriarendszert állítottuk fel:

ÉLETKOR	NŐ	FÉRFI	ISKOLAI VÉGZETTSÉG
20–30 (1978–1988)	5	5	8 OSZTÁLY V. KEVESEBB
	5	5	KÖZÉPISKOLA
	5	5	FŐISKOLA, EGYETEM, FŐISKOLAI, EGYETEMI HALLGATÓK
31–50 (1957–1977)	5	5	8 OSZTÁLY V. KEVESEBB
	5	5	KÖZÉPISKOLA
	5	5	FŐISKOLA, EGYETEM,
51-NÉL IDŐSEBBEK (1911–1956)	5	5	8 OSZTÁLY V. KEVESEBB
	5	5	KÖZÉPISKOLA
	5	5	FŐISKOLA, EGYETEM,

A főiskolai és egyetemi végzettségűek kisebb száma miatt a 20–30 éveseknél kikérdeztük a kutatás időpontjában (2007) hallgatói státusban állókat is. További gondot jelent a feldolgozásban, hogy kérdőívünként nem minden kérdésre kapunk választ, ezért feladatonként eltérő számú válasszal dolgozunk. Ezért egy-egy kategórián belül a beérkezett válaszok számát tekintjük 100%-nak. Azok számát, akik nem válaszoltak, egy bácskai és bánáti teljes minta keretében tüntetjük fel.

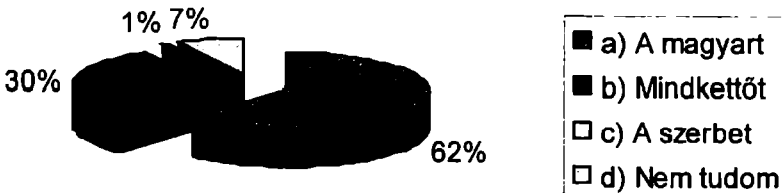
3. Melyik nyelvet szereti jobban?

A kutatás alapjául szolgáló kérdőív anonim, melynek két zárt típusú kérdését ismertetjük. A kutatást személtető grafikonok elkészítése a fent ismertetett kategóriarendszer szerint történik.

Az első kérdésünk arra vonatkozik, hogy az adatközlők mely nyelvet szeretik jobban. A zárt típusú kérdés négy válaszlehetőséget kínál fel, melyek sorrendje az ordinális skála szerint alakul. A lehetséges válaszok százalékarányát a grafikonok mellett elhelyezkedő feliratok, a válaszok számát pedig a grafikonok alatt található táblázatok szemléltetik.

A válaszokat úgy alkottuk meg, hogy a két nyelvet nem állítottuk szöges ellentétbe egymással, minden válasznál bevezettünk valamely átmeneti kategóriát, mely jelen esetben a magyar és a szerb nyelv egyenlő szeretetét tartalmazza (b) válasz).

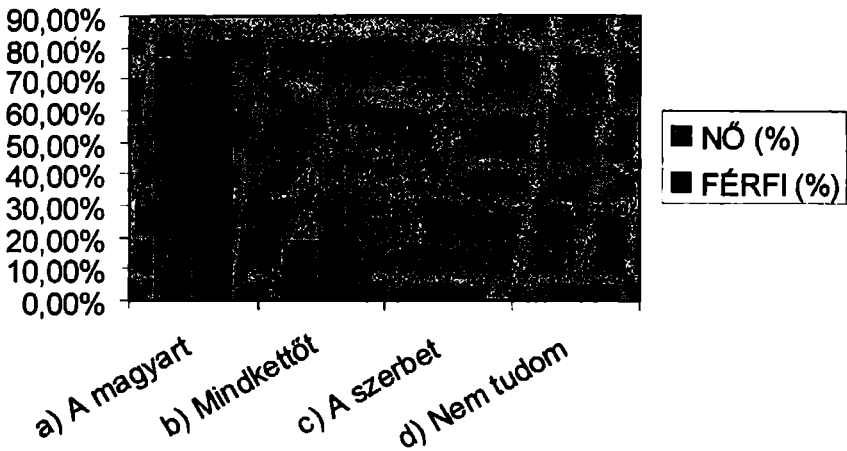
Melyik nyelvet szereti jobban? (TELJES MINTA)

	Összesen
a) A magyart	406
b) Mindkettőt	102
c) A szerbet	3
d) Nem tudom	25
Összesen	536

Az adatközlők természetesen anyanyelvüket kedvelik leginkább, de magasnak mondható a mindkét nyelvet egyenlő mértékben kedvelők száma is. Ezzel szemben igen alacsony a szerb nyelvet leginkább kedvelők aránya.

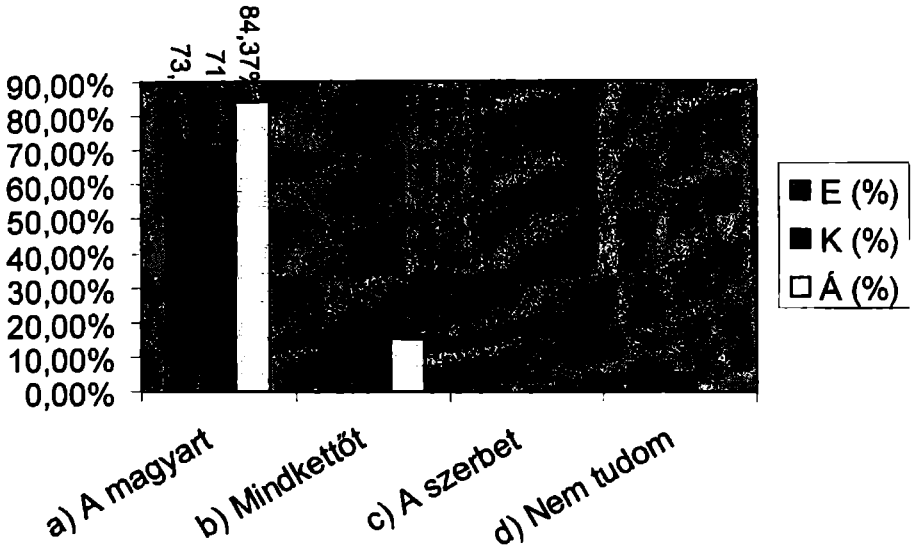
Melyik nyelvet szereti jobban? (NEMEK SZERINT)

	NŐ	FÉRFI
a) A magyart	211	195
b) Mindkettőt	52	50
c) A szerbet	0	3
d) Nem tudom	14	11
Összesen	277	239

Valamivel magasabb a magyar nyelvet kedvelő nők száma, azonban a férfiak kedvelik inkább mindkét nyelvet, a szerb nyelvet ez utóbbiak nem jelölték meg, a nők is csak kevesen.

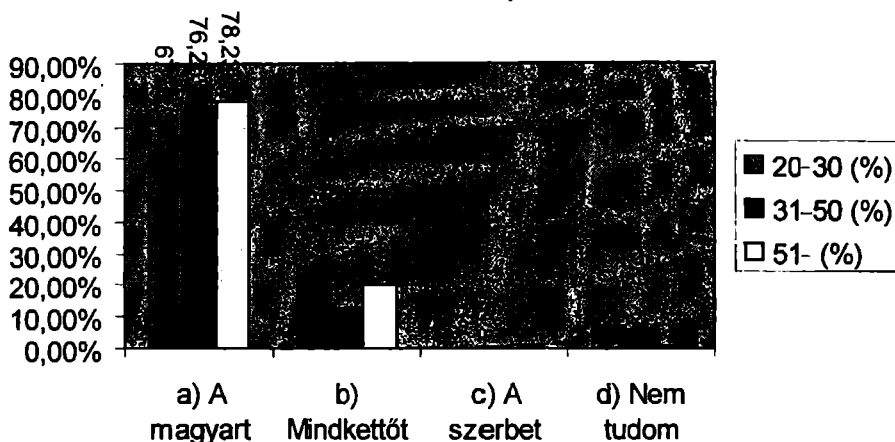
**Melyik nyelvet szereti jobban?
(ISKOLAI VÉGZETTSÉG)**

	Egyetem	Középi.	Ált. i.
a) A magyart	126	145	135
b) Mindkettőt	30	48	24
c) A szerbet	2	0	1
d) Nem tudom	14	11	0
Összesen	172	204	160

Az általános iskolai végzettségűek szeretik leginkább anyanyelvüket, a középiskolával rendelkezők pedig a legkevésbé, ők viszont a legmagasabb számban jelölték meg mindkét nyelvet. Csupán a szerb nyelvet elenyésző számban kedvelik az adatközlők, közülük 0%-ban az általános iskolai végzettségűek.

Melyik nyelvet szereti jobban? (ÉLETKOR SZERINT)

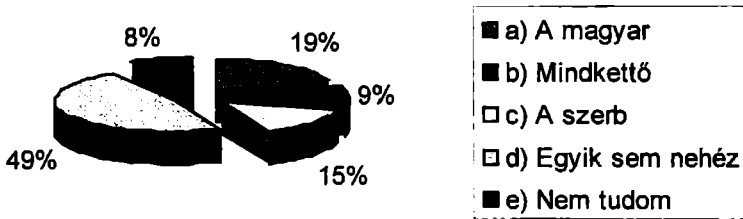
	20-30	31-50	51-
a) A magyar	106	167	133
b) Mindkettőt	40	28	34
c) A szerbet	0	1	2
d) Nem tudom	11	13	1
Összesen	157	209	170

Az 51 éven felüliek szeretik leginkább anyanyelvüket, majd pedig a 31-50 év közöttiek. Mindkét nyelvet legnagyobb számban a 20-30 évesek kedvelik, a legkevésbé pedig 31-50 év közöttiek. A szerbet mindhárom korosztály kis számban jelölte meg, közülük legkisebb arányban a 20-30 év közöttiek. Ez utóbbiak nem tudtak a legmagasabb arányban válaszolni a kérdésre.

4. A nehezebb nyelv

Az attitűdvizsgálat következő fázisa a szerb és a magyar nyelv nehézségi fokának megítélése. A későbbiek folyamán szeretnénk megtudni, hogy adatközlőink megítélésük szerint mely nyelvet ismerik jobban. Véleményünk szerint ugyanis párhuzam vonható a nyelv nehézségi foka és a nyelvismeret között.

**Ön szerint melyik a nehezebb nyelv?
(TELJES MINTA)**

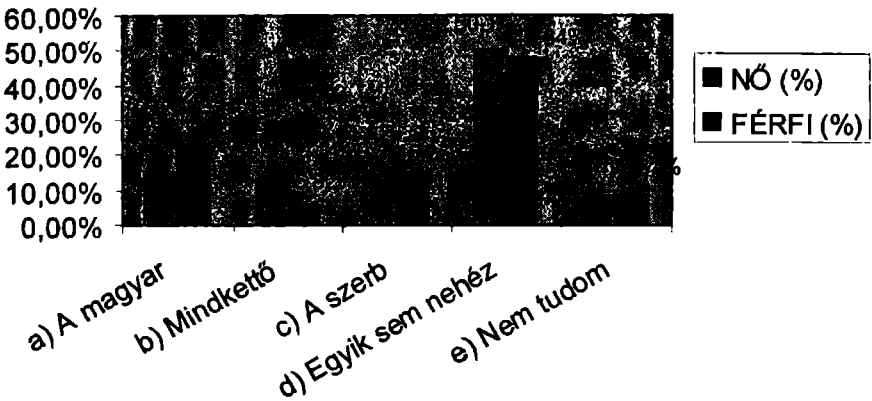

	Összesen
a) A magyar	106
b) Mindkettő	52
c) A szerb	83
d) Egyik sem nehéz	265
e) Nem tudom	46
Összesen	552

Az adatközlők csaknem fele sem a magyar, sem pedig a szerb nyelvet nem tartja nehéz nyelvnek. Őket követik azok, akik a magyarra nehéz nyelvként tekintenek, és ez utóbbihoz viszonyítva újra megfeleleződik azok száma, akik mindkét nyelvet nehéznek vélik. A válaszadók 8%-a nem tudott felelni a kérdésre.

A nők valamivel nagyobb számban állítják, hogy egyik nyelv sem nehéz, valamint hogy mindkét nyelv egyaránt nehéz, mint a férfiak. A férfiak nehezebbnek tartják külön a magyart és külön a szerb nyelvet, és a nőknél magasabb százalékában nem válaszoltak:

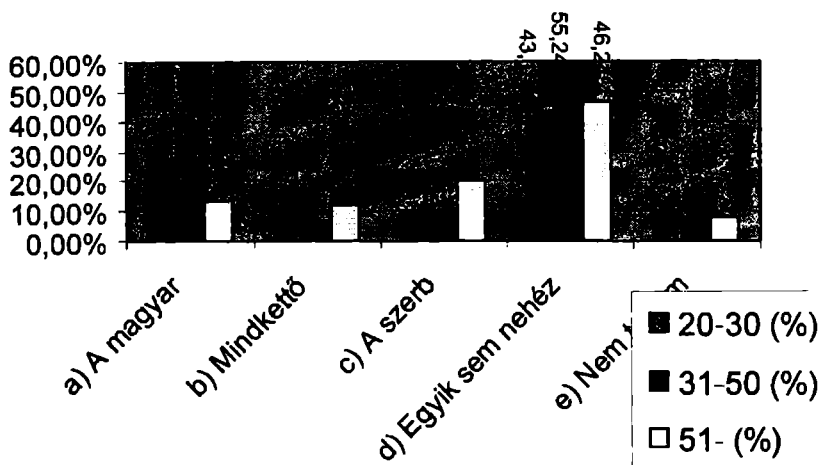
Ön szerint melyik a nehezebb nyelv? (NEMEK SZERINT)

	NŐ	FÉRFI
a) A magyar	43	63
b) Mindkettő	36	16
c) A szerb	41	42
d) Egyik sem nehéz	144	131
e) Nem tudom	23	23
Összesen	287	275

Leginkább a 31–50 év közöttiek vélik úgy, hogy egyik nyelv sem nehéz, utánuk következnek az 51 éven felüliek. A magyart a leginkább nehéznek a 20–30 évesek tartják, a szerbet pedig az 51 éven felüliek. Az általános iskolával rendelkezők gondolják leginkább azt, hogy mindkét nyelv nehéz.

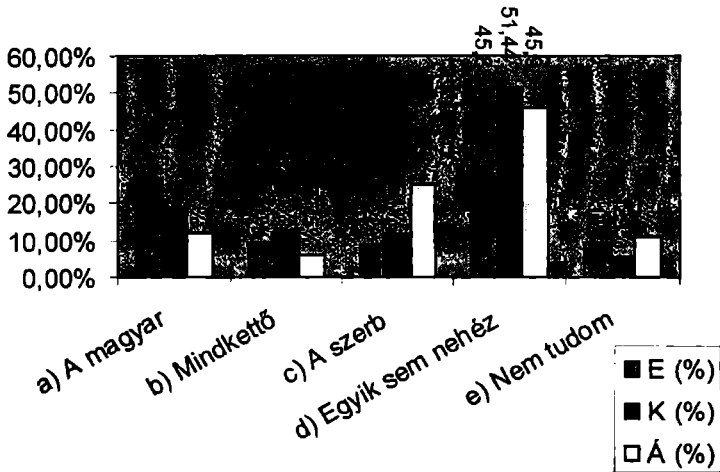
**Ön szerint melyik a nehezebb nyelv?
(ÉLETKOR SZERINT)**

	20-30	31-50	51-
a) A magyar	38	43	25
b) Mindkettő	15	14	23
c) A szerb	25	21	37
d) Egyik sem nehéz	63	116	86
e) Nem tudom	15	16	15
Összesen	156	210	186

A középiskolai végzettségű adatközlők után csaknem egyenlő azon egyetem és középiskolát végzettek száma, akik sem a magyart, sem pedig a szerb nyelvet nem vélik nehéznek. Az előbbit azonban többnyire az egyetemi vagy főiskolai, az utóbbit pedig az általános iskolai végzettségűek vélik nehéznek. Az eddigi kutatás során először fordul elő, hogy az általános iskolai végzettségűek állítják a legnagyobb számban, hogy nem tudnak válaszolni az általunk megfogalmazott kérdésre.

Ön szerint melyik nyelv a nehezebb? (ISKOLAI VÉGZETTSÉG)

	Egyetem	Középi.	Ált. i.
a) A magyar	45	40	21
b) Mindkettő	16	26	10
c) A szerb	15	24	44
d) Egyik sem nehéz	78	107	80
e) Nem tudom	16	11	19
Összesen	170	208	174

5. Összegzés

Egy előző és jelen kutatás azt mutatja, hogy az adatközlők nagy többsége szívesebben beszél anyanyelvén, sokkal inkább kedveli azt, mint a szerb nyelvet, azonban egyik nyelvet sem találják nehéznek. Ez utóbbit a nyelvtudással hozzák összefüggésbe, azaz amennyiben valaki mindkét nyelvet ismeri, annyiban egyik sem nehéz számára.

A kutatás folyamán beigazolódtott azon feltételezésünk, mely szerint a férfiak és nők véleményezése között nincs lényeges eltérés. A férfiak 5%-os különbséggel jobban kedvelik anyanyelvüket, mint a nők.

A magyar és a szerb nyelv nehézségi fokát illetően igencsak megváltozott a számarány a lehetséges kategóriák bejelölésekor. Az adatközlők többsége

egyik nyelvet sem tartja nehéznek. A nők közül 3%-kal többen gondolják úgy, hogy egyik nyelv sem nehéz, viszont a magyarról a férfiak közül többen állítják, hogy nehéz nyelv. Ez utóbbiak közül viszont többen vélik úgy, hogy mindkét nyelv egyaránt nehéz, mint a férfiak.

Elenyésző volt azok száma, akik csupán a szerb nyelvet kedvelik. Viszont a nők 14%-a, a férfiak 15%-a ítéli a magyar és a szerb nyelv párhuzamba állításakor a szerbet nehezebb nyelvnek. A válaszolni nem tudók száma mind a férfiak, mind a nők esetében 8%.

Az 51 éven felüliek szeretik leginkább anyanyelvüket, a 20–30 évesek a legkevésbé. Mindkét nyelvet legtöbben a 20–30 évesek szeretik, a szerbet viszont 0%-uk jelölte meg. A válaszolni nem tudó 20–30 évesek százalékaránya a legmagasabb (7%), őket követik a 31–50 évesek (5%).

A 31–50 évesek vélik leginkább úgy, hogy egyik nyelv sem nehéz, a 20–30 évesek pedig a legkevésbé gondolják így. A magyart a 20–30 évesek tartják a nehezebbnek, az 51 éven felüliek száma ismét a legalacsonyabb. A szerb nyelvet legtöbben az 51 éven felüliek közül jelölték meg.

Legnagyobb számban a középiskolások vélik úgy, hogy egyik nyelv sem nehéz. A magyart legnehezebbnek a felsőfokú végzettségűek, legkevésbé nehéznek pedig az általános iskolások tartják. A szerb nyelv nehézségének megítélésakor pedig fordított az arány. Legtöbbször az egyetemi végzettségűek nem tudtak dönteni a nehézségi fokot illetően.

Felhasznált irodalom

- BARTHA Csilla (2005): A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BORBÉLY Anna (2001): Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán
- BORBÉLY Anna (2001): A nyelvcseré folyamata és kutatása. Nyelvtudományi Közlemények 98., 193–215.
- BORBÉLY Anna (2003): Kétnyelvűség és többnyelvűség = Kiefer Ferenc (szerk.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 361–380.
- BORBÉLY Anna (szerk., 2000): Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest
- GÁBRITY MOLNÁR Irén és BARLAI Jenő (szerk., 2008): Esély és egyenlőség a Vajdaságban. Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka.
- GÖNCZ Lajos (1999): A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Újvidék
- GÖNCZ Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. A Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének (Budapest) közös kiadása, Szabadka

- GÖNCZ Lajos (1985): A kétnyelvűség pszichológiája. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- GYIVICSÁN Anna (1993): Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Teleki Alapítvány, Budapest
- KISS Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KONTRA Miklós (2006): A határon túli magyar nyelvváltozatok 549–577. = Kiefer Ferenc (szerk. 2006): Magyar nyelv, Akadémiai Kiadó, Budapest
- SÁNDOR Anna (2001): A nyelvi attitűd kisebbségben. MNy/1., 87–95.

LANGUAGE ATTITUDE STUDY IN BANAT

The paper works out in detail two sub-questions of the research into the attitude of Hungarians in Banat toward the Serbian Language. We used parallel corpora in the two languages. The study forms a part of the issue dealing with questions of which of the two languages the informants speak rather or which one is more to their liking. The paper also touches upon the questions of which of the two languages the informants are fonder of, and which of them they find more difficult.

The research was conducted in seven towns in Banat. Nagybecskerek (Zrenjanin), Csókán (Čoka), Tamásfárván (Kisoroszon, Magyarittabén (Novi Itabej), Űrményházán (Jermenovci) and Torda. The places for the research were chosen taken into account the proportion of Hungarian inhabitants and the territorial distribution of the Hungarian population in Banat.

Keywords: attitude, bilingualism, Banat, no, age, educational level, sociolinguistic field work

A TANÁRI TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI

BENCE ERIKA

MŰFAJVÁLTOZATOK ÉS -DISKURZUSOK: A XIX. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELMI REGÉNY*

*Genre Variants and Forms of Discourse:
19th Century Historical Novels*

A műfajttörténetet rendszerező munkák olykor fejezctnyi terjedelmet szentelnek a magyar történelmi tematikájú regény kérdéseinek, ugyanakkor a legkevésbé megoldható, és a legtöbb nyitott kérdést indukáló problémakörként jelölik meg, amely többnyire szétveti a hagyományos tipológiai eljárásokra épülő szintézis kereteit. Ez a probléma a történelmi regény képlékeny műfaji határaitól és műfajkonstruáló elemeinek változékonyságával magyarázható; abból a tényből fakad, miszerint a régebbi kutatások a történelmi regénnyel mint „tisztá” műfaji kategóriával számoltak, holott több műfaj és típus teremtő eljárásait olvasztja magába, egybecsúszik, együtt létezik, átfejlődik más típusokba (pl. heroikus regény-, vagy kalandregény-konstruksiókba). A tanulmány azokat a műfajokat és műfajkonstruáló elemeket vizsgálja, amelyek szövevényében és szerveződésében konstituálódtak a XIX. századi magyar történelmi regény lehetséges változatai, meghatározva ezáltal a regénytípus XX. századi alakulástörténetét is.

Kulcsszavak: regény és románc, a monda és a rege, mítosz, távolodás az eposztól, jelen idejű kérdés, a múlt másságának jelentésképző ereje, beszédmód, horizont, szövegszerű tapasztalat

A mítosz, a románc és a regény háromszöge

Az elbeszélő műfajok *Szegedy-Maszák Mihály* által felállított történelmi sorában a *mítosztól* mint a „legrégebb történésszerű műfaj”¹-től indul a művek diskurzusa teremtette, a folytatás-megújítás karaktereit felmutató történéssorozat (más terminológiák szerint a fejlődés- vagy alakulástörténet), amelyet – a mese, az eposz, a saga, a legenda, a románc, a menniposzi szatíra, a históriás ének, a ballada, az életrajz, a történetírás, az emlékirat, az apológia, a napló, a vallomás, a pikareszk, a detektívtörténet jelentette alakuláspontokon túl – természetesen a regény műfaja zár. Nem nehéz észrevenni, hogy a *Levi-Strauss*-, illetve a *Propp*-féle kutatásokra hivatkozó *Szegedy-Maszák*

* Részlet egy hosszabb tanulmány (A történelmi regény műfaji változatai a XIX. századi magyar irodalomban – Az Abafitól A fekete városig) bevezető fejezetéből; elhangzott az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán, 2007. december 8-án szervezett tanári továbbképzés középiskolai szekciójában.

¹ SZEGEDY-MASZÁK 1980. 47.

gondolkodásában nincs nagy távolság a mítosz és az eposz műfaja leképezte világalapot karakterei között, s hogy a sor kialakulását a megújítás-távolodás mozzanata indukálja. Értelmezése szerint a műfaji megújulások sora azonban nem minden szempontból jelent a mítosztól való eltávolodást is egyúttal. „Az őstípusok és toposzok napjainkig tovább élnek a regényirodalomban”, vagyis az újabb műfajok a „mitikus hagyomány széttöredezésének emlékét őrzik”². A töredékessé válás folyamata egy meghatározó elbeszéléstörténeti mozzanat, a „megbízhatatlan” elbeszélő közvetítette *fikció* létrejöttével vette kezdetét. A mítosz autentikus kultúrközegében ugyanis a maitól eltérő (a jelen számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen) pragmatikai és szemantikai jelentéseket tulajdonítottak a történetnek, így nem vonták kétségbe alanyainak fennálló voltát, míg a mai befogadói stratégiák a mítoszi tartalmat „idegen anyagra játsszák rá”, azaz „egy szeletet ragadnak ki a mítosz körkörös szerkezetéből”³. Az eltérések folyamatával létrejött távlat a történet elbeszélője és befogadója között, illetve a befogadás kollektív tartalmainak elsikkadása vezetett a *fikciós próza* kialakulásához.

A prózai fikció horizontja *Northrop Frye A kritika anatómiája* című mítoszkritikai esszéjét vonja be vizsgálódásunk körébe. *Frye* ugyanis a prózai fikció fogalmát a regény és változatai szinonimájaként használja, azaz – elvetve a fikciót csak a regényre szűkítő nézeteket – *a regényről mint a fikció egyik formájáról* gondolkodik. A kifejezésformát konstruáló elveket értékelve különbséget tesz *regény* és *román*c között: „A lényegi különbség regény és románc között a jellemzés felfogásában nyilvánul meg. A románc-író nem próbál »valóságos embereket« alkotni, hanem csak stilizált figurákat, amelyek pszichológiai archetípussokká növekszenek. A románcban látjuk viszont Jung fogalmait, a libidót, az animát és az árnyat, mégpedig a hős, a hősnő és az intrikus alakjában. Ezért fordulhat elő az, hogy a románc gyakran a szubjektív sűrítettség olyan ragyogását árasztja, amilyenre a regény nem képes, és hogy körvonalai körül állandóan az allegória sejtelme lebeg. A románcban a jellem bizonyos összetevői felszabadulnak, s ezért természeténél fogva forradalmibb forma a regénynél. A regényíró a személyiséggel foglalkozik, jellemalakokkal, akik *personájukat*, illetve társadalmi maszkjukat viselik magukon. Szüksége van egy stabil társadalmi keretre...”⁴

A *Frye*-elmélet regényt és románcot megkülönböztető aspektusa nagyban hozzájárulhat a kutatásunk tárgyát képező történelmi regény változatai

² Uo. 48.

³ Uo. 46.

⁴ FRYE 1998. 263.

közötti tájékozódás sikerességéhez. Közelebb visz egyes művek műfaji sajátosságainak, a hasonlóságoknak és az eltéréseknek a megértéséhez: bizonyos művek helyét igazolja, másokét megkérdőjelezi a történelmi jellegű prózai fikció (a történelmi regény műfaja) jelentette asszociációs körben. Szilasi László⁵ erre a szemléletre hivatkozva állapítja meg, miszerint egyes Jókai-regények felvetik a románcos olvasat szükségességét. Ugyanezen az elméleten alapul Nagy Miklós monográfiájának vonatkozó tétele is: „Jókai szövegeiben az említett két alapvető narratív típus mindig más és más arányban keveredik – egyikük akár az elhalványulásig is juthat. Az is eldöntendő – műelemzések sorával –, hogy mennyire áll közel egymáshoz a románcos forma és a romantika hatása.”⁶

Szegedy-Maszák idézett vizsgálatai során kitér a mítosz és a fikció közötti lényegi eltérésekre. A mítoszi-eposzi képzetkörre *ismétlődő szólamok* jellemzők, a *hősök állandó szerepkörben láthatók*, míg a fikciós történetmondásnak a *leírás és a jellem* képezik meghatározó sajátosságait. A jellemalkotásuk alapján – legalábbis hagyományos poétikák értelmében – Jókai regényírását a romantika, míg Kemény Zsigmond munkáit a realizmus irányzatához sorolják. Monográfiájában Szegedy-Maszák épp a „romance” és a „novel” megkülönböztetésének eljárása révén veti el ezeket a leegyszerűsítő szemléleteket, s mutat rá, hogy nem a XIX. század két irányzatának nyelvi különbözőségéről van szó csupán, hanem eltérő elbeszélő hagyományok megragadásáról, a fikciós kifejezésformák eltéréseiről: a regényszerű és a románcos jellemábrázolás különbségéről. Jókai Mór „kétkiterjedésű”⁷ jellemei a románchoz s ezzel a mitikus-eposzi hagyományhoz, míg Kemény Zsigmond jellemábrázolása a regényszerű beszédmódhoz áll közelebb. Ilyen szempontból nemcsak a különböző művek műfaji rendbe való besorolása válik egyszerűbbé számunkra, de egyazon opuson belüli eltérésekre is felfigyelhetünk. Kutatásunk szempontjából fontos, hogy korábban sikertelennek vélt történetírói eljárásokat, regénytípusokat is legalizálhat a két kifejezésforma megkülönböztetése. Mészáros Ignác Kártigám (1772), Petrichevich Horváth Lázár *Az elbűjdosott* (1836) vagy Vajda Péter Tárcsai Bende (1837) című regénye épp románcos sajátosságai révén sorolható be a történelmi prózai fikció alkotta műfajsorba. Allegorikus tér- vagy jellemábrázolásuk, mint a mítoszihoz közelebb álló románcos kifejezés mód, legtöbbször valamely történelmi jelentőségű pillanat megragadásához, kiemeléséhez, apológiájához szükséges eljárás.

⁵ SZILASI 2000. 116.

⁶ NAGY 1999. 117.

⁷ SZEGEDY-MASZÁK 1989. 29.

A regény és a románc aspektusai egyazon művön belül is keveredhetnek. A **kőszívű ember fiai** szereplői közül Richárd alakja többnyire a román-cos, míg Jenőé inkább a regényszerű jellemzés fogalomkörében érthető. Ez a megkülönböztetés erősíti meg azon véleményünket is, hogy a történelmileg hiteles szereplő, azaz a valóban létező történelmi személy hiánya valamely műből még nem zárja ki történelmi regényként való értelmezhetőségét, mint ahogy e szereplők jelenléte sem sorol automatikusan a regénytípus alkotta sorba. *Jókai Mór Egy magyar nábob* (1852) című regényében *Széchenyi István* és *Wesselényi Miklós* szerepeltetése nem formateremtő mozzanat, az alkotást nem soroljuk a történelmi regények rendjébe, ugyanakkor *Kemény Zsigmond Özvegy és leánya* (1855–57) című művéből, főhőseinek kitalált volta, románcos története ellenére is a történetiség „levegőjét” érezzük ki. A regény a formátlanság műfaja, szemünk előtt alakul, épp ezért minden más műfajnál jellemzőbbek rá a formai-műfaji átfedések, a diskurzus, a formai „egymásra hatás”⁸. Noha az eddigiek során általában prózai fikcióról beszélünk, a verses formákra (pl. *Toldi szerelme*, 1879) is vonatkozathatók mindazon alakulástörténeti sajátosságok, amit a figyelmünk középpontjában álló kifejezésformáról a mítoszi hagyományoktól a románcig elmondhatunk.

A XIX. századi, de egyáltalán a magyar regény alakulástörténete szempontjából is nagyon fontos az ún. *műfaji sor* vizsgálata, hiszen 1836-os demonstratív megnyilatkozásához⁹ művek egymást folytató-megújító sorozata vezetett.

⁸ A műfajok kölcsönhatását mint az irodalmi mű létrejöttének és az irodalom fejlődésének feltételét *Horváth János* is kiemeli 1922-es fejlődéstörténetében: „... az irodalmak műfajainak egymásra hatása révén olyan kombinációk jöhetnek létre, melyek új lehetőségeket jelentenek.” (HORVÁTH 1976. 17.) E szempontból figyelemre méltóak *Szerb Antalnak* a *Toldi szerelmére* és a *Buda halálára* vonatkozó megállapításai. Irodalomtörténetének az Arany-opusszal foglalkozó fejezetében ugyanis jó érzékkel veszi észre a két mű esetében a népeposztól való távolodás jegyét, s ebben az eltérésben a regényszerűség karaktereit: „Buda Halála pszichológiai eposz, mint később *Toldi Szerelme* is, és olvasásuk közben az ember egyre sajnálja, hogy Arany nem írt regényeket, ahol lélekrajzolói képességei tágabban megvalósulhattak volna...” (SZERB 1935. 371.)

⁹ *Imre László* szerint a magyar irodalomban a történelmi regény XIX. század 30-as éveiben történt hatásos színrelépése a 20-as, 30-as években formálódó nemzet tudattal és múltkultusszal kapcsolódik össze. (IMRE 1996. 137.) A műfaj megjelenését irodalmunkban azért érezhetjük demonstratív történésnek, mert – ugyan a műfaj felé mutató előzmények, pl. a verses epika (pl. Gyöngyösi), a Kisfaludy-regék, az eposz-kísérletek (eposzok), a történeti novella (*Kisfaludy Károly: Tihamér*, 1825, *Kiss Károly: Szirmay Ilona*, 1829 *Bajza József: A hableány*, 1829, *A fekete lovag*, 1831, *Kármor*, 1831, stb. alkotásai), a regényelőzmények (*Dugonics András: Etelka* 1788, *Fáy András: Bélyeky-ház*, 1824) hatására, de 1836-ban mégis meglepetés erejével hat az egyszerre megjelenő három nagyregény (*Gaál József: Szirmay Ilona*, *Jósika Miklós: Abafi, Petrichevich Horváth Lázár: Az elbűjosott*), amit

Válaszra váró kérdés: a mű (*Jósika Miklós Abafi*jának) mely aspektusa hívta életre az aktuális értelmezések egyértelműen együttműködő-teremtő-felismerő stratégiáit, s tartotta életben hosszú évtizedeken át a *Jósika*-kultuszt.

*Szajbély Mihály*¹⁰ idézett tanulmányában a mítoszi-eposzi történeses formától kezdődően képzei el *a magyar regényhez vezető alakulásrendet*, amelynek *közbülső állomásait a mese, a monda és a rege, közvetlen előzményeit pedig a beszély és a novella képezik*. A magyar regény 1836-os kezdetét vizsgálva azonban nemcsak *a regénynek* a magyar kultúrközegben történő létrejöttéről beszélhetünk, hanem *a történelmi regény* konstituálódásának pillanatáról is. Az 1836-ban napvilágot látott három magyar regény, és az 1837-ben megjelent *Vajda Péter*-mű is a történelmi fikciós próza rendjébe helyezhető el, mint ahogy a közvetlen előzményeik (a fordítások, magyarázatok, adaptációk, novellák, elbeszélések és kisregények) között is számos történelmiként értelmezhető példa akad, így Kisfaludy Károly *Tihamérja* (1825), mely kisregény terjedelmű történelmi novella. Előfeltevésünk szerint e jelenségek interpretációjához az eposz és a regény műfaja közötti diskurzus lényegére kell rávilágítanunk a XX. századi elméletek tükrében.

Az eposz mint alapforma és a tőle való eltérés horizontja

A műfaj ontológiai meghatározottságú konstrukció. A hegeli-lukácsi elmélet értelmében az eposz az organikus világállapot műfaja, az „aranykor”-é (*Hegel*), a „lényeges élet”-é (*Lukács–Poszler*), ahol az élet és a világ olyan egységet alkot, amelyben a hős „egyed”, egységes a világgal. Ez a heroikus-költői világállapot (organikus boldog kor) a homéroszi eposzok kora, pontosabban az *Iliászé*. Az *Odüsszeia* már e világállapot kinyílásának műfaja, mint ahogy majd a középkori hősi epika és a barokk eposz sem az isteni-heroikus-költői létállapotot kifejeződése. A homogenitás megszűnt a változás folyamataival esik egybe: a hegeli (a reá épülő lukácsi és az azt elemző poszleri) szemlélet szerint a regényhős „a szétesett, regényszerű világ pszichológiai reprezentációja és a regényszerkezet a szétesett regényszerű világ művészi formává vált szerkezete”¹¹. A változást a távolodás jelensége indu-

1837-ben újabb, *Vajda Péter Tárcsai Bende* című történelmi regénye követ. Imre László másokkal (pl. Weber Antal, vagy újabban Szajbély Mihály) megegyező véleménye szerint a történelmi regény „Dugonics *Etelká*-ja, Kisfaludy Károly *Tihamér*-ja (1825) és kevésbé jelentős kis- és nagyepika vállalkozások után, ismert módon, *Jósika Abafi*-jával (1836) valóik emancipált műfajjá, s nyomban a differenciálódás képét mutatja.” (IMRE 1996. 142.)

¹⁰ Vö. 19.

¹¹ POSZLER 1983. 191.

kálja, azaz – a *Szegedy-Maszák* leírta – távlatképződés folyamata elbeszélte történet és elbeszélő, elbeszélő és befogadó között. Vagyis a világ történéseivel azonosuló, bennük élő hős, akinek világképe az elbeszélő-befogadóéval teljesen azonos, eltávolodik, szembehelyezkedik az isteni gondviselés irányította harmonikus világgal. Az eltávolodás indukáló momentuma az individualizáció: a „hontalan hős” bizonytalan útja a vágyott (fiktív) teljesség felé. „A regény tehát a szétesett világ szétesettségének, a szétesettség illuzórikus megszüntetésének, lényegében a lényeg nélküli életnek a műfaja. De a lényeg olykor villanásszerűen, egy-egy magatartásban, egy-egy sorslehetőségben visszatér az életbe”¹². Az eposztól a regény felé történő távolodás folyamatában a *távlat*, a *fikció* és a *jellemalkotás* fogalomlánc a mítoszkritika, azaz a *Northrop Frye*-nak az archaikusabb, a mítoszi-eposzi világgállapothoz közelebbi *románctól* és az újabb, diszharmonikusabb *regényről* szóló elmélete felé mutat. A románcíró hősei „pszichológiai archetipusok”¹³.

*Viktor Žmegač*¹⁴ történeti regényepoetikai munkájában kitér arra, hogy a regény mint műfaj az ókori görög világ műfaja, ugyanakkor a kultúrközegben „nem tartották fontosnak”, hogy sajátos nevet adjanak neki. A regény (román) mai megnevezésének eredete a középkorban jelölhető meg. Kutatásunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a mozzanat a regénykultusz hiányát mutatja, s ez a jelenség a reá adható magyarázatok természete miatt érdemel figyelmet. Vajon miért volt a görög kultúrában mellékes, elhanyagolható műfaj a fikció? S ha a naiv eposz az organikus világgállapot tükré, hogyan, miként magyarázható a barokk, majd a romantikus műeposz életre hívó igény? Az első kérdésre az eposz és a regény ontológiai státusából következik a válasz. Az elbeszélő és befogadó szimbiózisa éltette műfaj virágkorának, illetve közvetlen hatásának, közelségének (azonosíthatóságának) korában nem voltak meg a mai értelemben vett fikció befogadhatóságának feltételei. Nem volt szükség a harmonikus világgállapot illúziójára, amikor még – a távolodás szakaszától függően – léteztek az organikus lét töredékei, nyomai, jelei: az ókori görög ember még jelenvaló állapotnak, belátható világnak könyvelhette el az istenek irányította, ezért győzelemre predesztinált heroikus-költői létformát. Az eposz világában élt, nem volt szüksége a regényfikcióra. A középkor végén a hősi énekek korában, illetve a barokk kor kezdetén azonban – a vallásos világkép megrendülésével – alapját veszítette a isteni-egységes világra vonatkozó világszemlélet. Ebből következik, hogy

¹² Uo. 193.

¹³ FRYE 1998. 263.

¹⁴ ŽMEGAČ 1987. 18.

a barokk műeposz minden aktuális népszerűsége ellenére sem azonos önmagával, vagyis nem képes reprodukálni az eposzt konstruáló tényezőket, mint ahogy majd a romantikus eposz kudarcát is ez a tény indukálja. Az eposz – mondja Bahtyin – befejezett, mélységesen elavult műfaj a XIX. században. Az újabb művek ugyanis az eposzi elemeket idegen anyagra játsszák rá. S ez a világ-idegen anyag a regény, a fikció. Vagyis a barokk eposz nem eposz: ritmussá váló történet, fikció. A romantika korában a műfaj torzó (pl. *Csokonai, Vörösmarty*, vagy *Arany* eposzkísérletei), önparódiájába fullad (pl. **A helység kalapácsa**, 1844; **A nagyidai cigányok**, 1852), vagy regény (pl. **Buda halála**, 1863, **Toldi szerelme**, 1879).

A homéroszi eposz – műfaj-monográfiájában *Imre László* is erre a szemléletre hivatkozik – „világtörténelmi műfaj, amelyben költőileg megfogalmazódik a világtörténelem szubjektumának, a nemzetnek a születése és felnövekedése a szülés fájdalmaival és a gyermekbetegségek kríziseivel együtt”¹⁵. A regényhős küzdelme töredékeiben, feltételesen és rövid időre visszaállítja a hős és a világ történései közötti organikus kapcsolatot. A világ hosszú évszázadokon keresztül jól elvont a regény műfaja nélkül – állítja *Frye*. Az angolszász irodalomban *Defoe* írásművészete hívta életre. A magyar irodalomban – fontos történés-előzmények után – 1836-ban szabott új irányt az epika alakulástörténetének. Mi történt?

A XVIII. század vége a nemzeti paradigma létrejöttének korszaka. Több évszázad művészetének kollektív nyelvét, homogén beszédmódját követően, a világtörténelem szubjektumai individualizálódnak, vagyis kezdetét veszi a „nemzeti” kor. A nemzeti identifikáció, a történelmi tudat kialakulásának korszakában elemi szükség mutatkozott egy olyan irodalmi műfaj iránt, mely az új világ és hőse, illetve a róla szóló beszéd egységét kísérel meg újfent megteremteni. Ezért nem véletlen, hogy a *magyar irodalomban a regény (a fikciós próza) és az eposz funkcióit átvállaló (illetve ezt részben átlényegítő) történelmi regény létrejötté egybeesik*, a kettő egy meghatározott alakulástörténeti szakaszban egyé válik.

A történelmi regény mint fogalmi mátrix

A magyar történelmi regény jelentésköre *az eposzi mint organikus világgállapot újrateremtésének egyetemes regénykonstruáló elve és az európai mintákra mutató szemléletek* – a történelmi regény „az elmúlt idők jellegzetes atmoszférájának, szokásainak aprólékos és mégis meggyőző, költői

¹⁵ IMRE 1996. 92.

ábrázolása”¹⁶ mint megismerési lehetőség – mellett a magyar *historiás ének-hagyomány és regecultusz örökségét, a történetírásnak mint tudományos diszciplinának a történetes prózával szinkron törekvéseit, valamint a nemzeti önidentifikációs igény* múltra irányuló, a nemzet jövőképét érintő aktuális kérdésfeltevéseit szublimálja.

A műfajok párbeszéde, egyébe olvadása, keveredése, egymásba történő átfejlődése természetszerű folyamatnak tekinthető a rendszerben. Az eposz az európai irodalom számos történetes műfajának teremtő elvei között szerepel: az európai kultúra alapja. A regénnyel folytatott diskurzusa a magyar műfajtörténeti alakulásrendben naiv, illetve ősfomájának hiánya miatt érdekel külön figyelmet. Az eposzi beszédmód karakterjegyeit (többnyire külsőségeit) számos jelentős és kevésbé jelentős író alkalmazta „idegen anyag”-ra a XVIII–XIX. század fordulópontján (pl. *Pálóczi Horváth Ádám: Hunnias*, 1787), nagy költőink (*Csokonai, Vörösmarty, Arany* stb.) állították fel terveit (*Árpádiász*, 1795–1800), teremtették meg XIX. századi formáját (*Zalán futása*, 1825), illetve folytattak termékeny/kurduros (*Csaba-trilógia*) küzdelmet vele. Noha mindezek a művek sokat merítettek az ősműfaj eszköztárából, lényegileg nagyon messze kerültek tőle: az organikus világállapottól való eltávolodás folyamatában elsősorban az értési horizont, a kifejezett világkép távolság nélküli, állapoton belüli átélhetősége veszett el. Ezért a magyar naiv eposz „közeg nélküli” létrehozására tett kísérletek tervek, töredékek maradtak, vagy megváltozott eredeti funkciójuk. *Imre László* hívja fel a figyelmet a *Zalán futása* lírai jellegére, illetve arra a paradox momentumra, miszerint a témával és a formával évtizedekig küzdelmet folytató *Arany*, „a homéroszi-vergiliuszi eposz kellékei közül igen keveset vesz át, sokkal többet csúfol ki *Az elveszett alkotmány*-ban és *A nagyidai cigányok*-ban”¹⁷.

Mintogy az eposz ontológiai státusa kétségessé vált a XIX. században, a nemzet önidentifikációs igénye a történelmi regény formájában hívta életre a *helyettesítés alakzatát*. Az eposzi tartalmak átvállalásának lehetősége az, ami magyarázatot ad arra a jelenségre is, miszerint a diakron műfaji alakulásrend bizonyos szakaszaiban egyes – olykor kevésbé jelentős – művek is paradigmikus jelentőségű mozzanattá válhattak. E művek (pl. *Mészáros Ignác Kártigámja, Dugonics András Etelkája, vagy Jósika Miklós Abafija*) ugyanis az epikai műfaj sor alakulásrendjében először jelenítenek meg – áttételesen vagy közvetlenül – tartalmakat a nemzeti lét jelentésköréből: teremtik meg a *nemzeti tér* fogalmát (pl. Erdély), illetve teszik az eseménysor alapmoz-

¹⁶ WEBER 1959. 79.

¹⁷ IMRE 1996. 147.

zanatává a világtörténelem egyik szubjektuma, a magyar nemzet születését (Vörösmarty, Arany vagy Jókai eposzi hősei is a születő nemzeti közösség hőszói). Ennek a mítoszi indíttatású történelmes prózának (illetve verses epikának) a befogadásához, olvasói újateremtéséhez már nincs szükség a távlatot kizáró organikus létállapotra. „A XVIII. század második felének és a XIX. század első felének eposzaiból tehát bizonyos törekvések (e nemzet jövőre érdemes voltának a múlttal való demonstrálása) átkerülnek a történelmi regénybe, természetesen azonban, hogy csak igen korlátozott számú formai elem módosult továbblétezésének kíséretében. A kérdés az új műfaj, a történelmi regény felől úgy vetődik fel, hogy mivel az új műfajok többnyire egy vagy több régi műfaj transzformációjaként jönnek létre, a magyar történelmi regény esetében nagyobb súlya az (antik s az időben közvetlenül előtte járó magyar) eposzi hagyománynak, mint az orosz vagy a francia történelmi regény esetében.”¹⁸

A magyar történelmi regényt előhívó műfaji előzmények között két olyan műforma is található, amely hiányzik a nyelv- és irodalomközi vonzatként jelölt nyugati irodalmakból (mint a scotti, hugói, dumas-i regényírói tradíció), ezért specifikusan csak a magyar történelmi fikciót konstruáló tényezők között tartjuk számon transzformációikat. Ugyanakkor mindkettő létrejöttében kimutatható az eposzi hagyomány. Az egyik a *históriás ének*, a másik a *rege* műfaja. Az előbbi mint folyamatosan megtörténő esemény alkotói és olvasói szférákban egyaránt kifejtve hatását – „a históriás ének mint történelmi regényíróink olvasmánya” – vált műfajteremtő komponenssé, pl. a *Zrínyi*-eposzban, mely „eposzi rangra emelt históriás ének.”¹⁹ A históriás éneket új műfajjá szublimáló barokk eposz az egyik legjelentősebb formabontó és -alkotó tényező a magyar történelmi regényig vezető sorban.

*Szajbély Mihály*²⁰ a történelmi tárgyú művészi prózát létrehozó műfaji „ötszög” (*novella, rege, monda, naiv eposz, történetírás*) specifikus mozzanataként vizsgálja a regét. A műfaj alakulástörténeti fénykorával szinkron vizsgálatokra, *Bitnitz Lajos*²¹, *P. Szathmári Károly*²² és *Arany*²³ tanulmánya-

¹⁸ Uo. 144.

¹⁹ Uo. 141

²⁰ SZAJBÉLY 1999. 425.

²¹ SZAJBÉLY *Bitnitz Lajos A' magyar nyelvbeli előadás tudománya* című 1827-es tanulmányára hivatkozik. (*Bitnitz* 1827. 416.)

²² *P. Szathmári Károly A beszély elmélete* című, a Kisfaludy Társaság 1868-as pályázatára benyújtott, pályadíjat nyert munkájáról van szó. In: *Budapesti Szemle*, 1868. 12. 15–66.

²³ *Arany János Széptani jegyzetek-jére* hivatkozik elsősorban a tanulmány szerző, a következőket idézve tőle: „A monda kiválólag abban különbözik a népmesétől, hogy ez már helyhez, időhöz, vagy történelmi személyhez van kötve.” (*Arany* 1982. 548.) A meghatározás a

ge: a XIX. század eleji novellához vezető alakulásrendet vizsgálva a magyar történeti jellegű művészi próza alakulástörténetét tárjuk fel. A diakron sor *mondai-regei alapokra* épül. A mondai anyag a klasszikus történeti novellához, míg a rege annak „romántos” változatához, a románcos beszédmódhoz áll közelebb. Másrészt valamennyi értelmezett műfajmodell leírásának kiindulópontja a mitikustól való *elmozdulás* fokának meghatározása, azaz a vizsgált forma és az eposzi világgép közötti *távolság* mint konstruktív tényező bemérése. Minél nagyobb a távlat a mitikus-mesei történéses forma és a vizsgált műfaj között (pl. monda, rege), annál közvetlenebb előzményei a (történelmi) novellának, amely a XIX. század első évtizedeiben többször nemcsak terjedelmi, de narratív formái révén sem különíthető el a (kis)regénytől. A befogadói rekonstrukció során egyes művek (pl. *Kisfaludy Károly Tihamér* című történelmi novellája) esetében a regényszerűség karakterisztikái és a novellai imperativus egyaránt hatásmozzanatként jelölhetők.

A történelmi regénynek a *történetírással* mint tudományos diszciplínával való kapcsolata természetszerű, evidens. XIX. századi alakulástörténetében ez az összefüggés a két paradigma közötti határmódosulás és -elmosódás sajátosságát hívta életre. Már a korabeli recepcióban tért nyert a történetírás és a művészi próza különbözőségéről folytatott polémia (pl. *Bajza József* művészi öntörvényűségről alkotott szemlélete *Eötvös József* regényelméletével állítható szembe²⁹). Történetírói munkák (pl. *Virág Benedek Magyar Századokja*) a tudomány nyelvétől eltávolodva a regényszerűség karakterisztikáinak felelnek meg, míg pl. *Dugonics Etelka* című regénye a tudományos próza aspektusait is érvényesíti. „Történetírás és irodalom ilyen jellegű és mértékű közeledésére azért kerülhetett sor, mert közös volt a cél, a nemzet sorsának aktív befolyásolása a nemzeti múlt népszerűsítésének, a nemzeti identitás erősítésének jegyében” – írja *Szajbély*³⁰. Hasonló példákat emel ki irodalmunk alakulásfolyamatai rendszeréből *Szegedy-Maszácz* is: „Kérdés

²⁹ „Máig is vitás kérdés az esztétikában, mennyire szabad a költőnek eltérnie a történettől. Gaal idejében költőink jórészt a Bajza-nézetet vallották, ki a »Regény-költészetről« írott cikkében többek között azt mondja, hogy »még akkor is midőn a költő tiszta történeti tárgyat veszen költeménye alapjául, nem kívánunk tőle históriai, azaz oklevellel bizonyítható igazságot, költőnél a históriai faktum mindig mellékdolog«, a továbbiakban legfeljebb valószínűséget kíván. Később, mikor Jósika regényeit mind jobban eltérni látták a történeti regény fogalmától, többben felszólaltak. Ha a Bajza történetet mellőző elve, mely mindent alárendel a költői érdeknek, szélsőség volt, ugyanaz, csak hogy ellenkező oldalon az Eötvös és a Szépirodalmi Figyelő elmélete is, melyek szerint a történelmi regény alig volna egyéb regényes korrajznál...” (BADICS 1881. 38–39.)

³⁰ SZAJBÉLY 1999. 434.

például, ha az erdélyi emlékiratírók munkáit irodalmunk részének tekintjük, miért rekesztjük ki abból a XIX. vagy akár a XX. századi történetírást. Vajon nincs-e helye politikai szónoklatoknak a reformkor, vagy a Cassandra-levélnek az 1860-as évek irodalmában, s nem olvasható-e Szalay László befejezetlenül maradt *Magyarország története* vagy Horváth Mihálynak *Rajzok a magyar történelemből* címmel 1859-ben Hatvani álnéven megjelent könyve éppúgy az irodalom rendszerének alkotójaként, mint Arany nagykőrösi balladái, Kemény regényei s *Az ember tragédiája?* (...) Az elbeszélés vizsgálata (narratológia) egyértelműen azt bizonyítja, hogy a történetírás szerkezeti sajátosságai jórészt hasonlítanak a regény fölépítésének alapelveire. Ha pedig ez így van, akkor több figyelmet kell szentelnünk a kitaláltság (fikcionalitás) egyáltalán nem könnyen egyértelműsíthető fogalmának.”³¹ Az irodalomtörténész véleménye szerint mindez nemcsak arra mutat rá, hogy nem húzhatók merev határok az irodalom és más beszédmódok, líra és regény között, de a funkcionalitásról és az esztétikai autonómiáról alkotott elképzeléseinket is át kell gondolnunk. A történelmi regény fogalmi mátrixének meghatározása közben nem hagyhatjuk figyelmen kívül *Török Lajos A történelem félreolvasása (Jókai Mór: Erdély aranykora)* című tanulmányának a témával összefüggő nagyon fontos észrevételeit. A történetírásnak a szépirodalom felé való elmozdulását a diszciplína alapvetően narratív természetével magyarázza: „a diszkurzivitás mechanizmusaival képes csupán a múlt megjelenítésére”, azaz „a történetyszerűség nyelvi alapon szerveződő koherenciaképző elvei segítségével tud a történelemről kijelentéseket tenni”³².

Baja a történelmi regény műfaji kvalitásait nem tartja a „históriai, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazság”³³ függvényének. *Arany János* az „utánképzett múlt”³⁴ esztétikai elvét vallja a kérdésben, éppúgy mint *Kemény Zsigmond*, akinek történelmi regényeire is a történelemelemző beszédmód és krónikaszerűség jellemző. *Eötvös* regényszerű, hiteles korrajzot vár el ettől a regénytípustól, és saját műveiben is erre, a dokumentatív megközelítésre törekedett. *Jókai Mór* történelmi regényei épp ez utóbbi elv hiánya miatt maradnak kívül a hagyományos regénytípológiai szemléletek képviselői – még jelenkori monográfusai is, köztük *Nagy Miklós* vagy *Imre László*³⁵ – alkotta

³¹ SZEGEDY-MASZÁK 1995. 21–22.

³² TÖRÖK 2001. 249.

³³ Vö. 65.

³⁴ A történelmi múlt esztétikai érvényű újraírását jelenti. Arany és Kemény nézete a múlt történéseihez való szükségszerű igazodás mellett a művészség, az esztétikai önelvűség teremtő elvét is kiemeli. BÉNYEI 1999.

³⁵ NAGY 1999. 18., IMRE 1996. 148–149.

hivatalos kánonokon. Regényírásából a tudományos történetkutató attitűdjét (*Rédei Tivadar*³⁶), a mélyreható forrástanulmányokat (*Pintér Jenő*³⁷), a lélektani és történelmi valószerűségeket (*Lackó Géza*³⁸), a történelmi hűséget (*Czunya Miklós*³⁹) hiányolják kritikusai és monográfusai. Ezen okokból kifolyólag „történelmi regényeinek történelmi levegője hamis”, „ferde képet fest” bizonyos történelmi korokról, „nem tudja a valóságot a képzelettel összebékíteni”, „nem is nagyon tudja magát beleélni régi korokba, hanem enged sokféle sablon (különcök, szerelmi végzet, zsáner humor) csábításának ahelyett, hogy nagyszabású, átgondolt s korának szóló képet adna a múltrol.”⁴⁰ Nagy Miklós 1999-es *Jókai*-monográfiájában hasonló véleményt alkot: „a História az ő számára főként erkölcsi-nemzeti példák tárháza, amellelt ezerszínű album”⁴¹

Az idézett vélemények azt mutatják, hogy a hagyományos irodalomtörténet-írás a történelmi regényről úgy gondolkodik, mint az irodalmi prózának azon típusáról, melynek szerzője a *valós tényeknek (eseményeknek) való megfeleltetés, a forrásmunkák elmélyült tanulmányozása és a meglelt filológiai forrásanyag kronológiai rendben való elrendezése révén fest „nagyszabású kép”-et valamely történelmi korszakról.* A XX. század végi magyar történelmi regény a XIX. századi történelmi fikcióval folytatva párbeszédet épp a fentiekben vázolt történetírói kvalitásokat negálja. Újraértelmezve, -írva ezt a hagyományt a *Háy János*, a *Darvasi László*, vagy a *Láng Zsolt* alkotta regény épp azt nyomatékosítja, miszerint a történelmi regény is *szükségszerűen fikció*, „*ezerszínű album*”, *breviarium*, amelyben a történelem megjelenítése („utánképeése”) nem tényeknek és kronológiai rendnek való megfeleltetést, hanem *világról szóló beszédmódot, horizontot* jelent. A kiemelt horizont azonban nem világyszerű, hanem *szövegszerű tapasztalaton nyugszik*. Bármilyen tudományos igényű forráskutatás, gesta, krónika, vagy más hiteles kútfő legyen is alapja, a történelmi regény megjelenítette történelmi tapasztalat intertextuális természetű. A *Háy János Dzsigerdilenjéről* vagy *Láng Zsolt Bestiárium Transylvaniae* (1998) című művéről megjelent kritikák többsége ezt a jelenséget emeli ki mint szövegalkotó eljárást: „(...) a »történetként« prezentált fikció textuális eredetekhez kötődik, s ezekre is mutat vissza”⁴².

³⁶ RÉDEI 1925. 119.

³⁷ PINTÉR 1934. 342.

³⁸ LACKÓ 1937. 242.

³⁹ CZUNYA 1934. 56–57.

⁴⁰ PINTÉR i. m., LACZKÓ i. m., GÁL 1925. 119., IMRE i. m.

⁴¹ NAGY i. m.

⁴² KULCSÁR-SZABÓ Z. 1999. 128.

Török Lajos az Erdély aranykoráról alkotott negatív értékítéleteket fel-lebzezi meg a fentiekben vázolt történelem-értelmezés szempontjai szerint. Amennyiben nem csak az „időstruktúráknak a természetes időrendhez illeszkedése”, a hozzárendelt „ok-okozatiság elve”, „az alakformálás illeszkedése a »történelmi személyiség« közmegegyezésszerű képéhez” és „a »háttérratívák« felőli verifikálhatóság”⁴³ képezi a történelmi regény lehetséges műfajalkotó elveit, értelmezhetővé és értékelhetővé válik a Jókai-regény széttört időstruktúrája, alakjainak a tematikai gócpontokhoz és nem a természetes történésfolyamatokhoz való kapcsolódása, a történelmi személyiségek horizont-alternatívaként való (*Zrínyi-Teleki, Apafi-Bánfi*) szerepeltetése, illetve a *Cserei-história*⁴⁴ olvasati háttérmozzanat-jellege. A természetes időrendet megtörő *Zrínyi*-epizód a regényben így válik a magyar történelem korszakváltásait reprezentáló, az *Apafi*-kort is értelmező horizonttá. *Jókai* másik „öregkori kísérlet”-ként leírt regénye, a *Fráter György* is az érvényesített horizont(ok) (*Fráter György-Szapolyai János*) révén közvetít több lehetséges történelmi tapasztalatot egy adott korszakról, s ez, nem pedig a megállapítható esztétikai értékkülönbség különbözteti meg *Kemény Zsigmond* azonos tematikájú regényétől, a *Zord időtől* (1862). A *kőszívű ember fiai* és *Mészöly Miklós Sutting ezredes tündöklése* (1987) című elbeszélése a XIX. század egyazon meghatározó korszakáról (a forradalmak kora) beszél más-más látószögből; a történelemről szóló beszédmódok több mint egy évszázad teremtette eltérés-lehetőségei (pl. az élet heroikus megélhetősége, az ódai hang alkalmazhatatlanná válása után érvénybe lépő kívülálló szemlélő perspektívája stb.) révén közvetít „világtapasztalatot”, miközben a Jókai-mű intertextuális szövegalkotó háttérként funkcionál.

A „*megjelenített korszak*” fogalma képezi *Bényei Péter* történelmi regény-olvasatának, illetve műfajértelmezésének központi kategóriáját is. A **történelmi regény műfajkonstruáló tényezőinek meghatározási kísérlete**⁴⁵ című alapozó/bevezető tanulmányában határozza meg azokat a szempontokat, amelyek alapján történelmiként identifikálódó regények, pl. *A rajongók* (1858–59) kifejezte létértelmezési-alternatívák vizsgálhatóvá válnak „a történelmi regény műfaji koncepciói alapján”⁴⁶. A jelölt *Kemény-*

⁴³ TÖRÖK 2001. 250.

⁴⁴ *Cserei Mihály* (1667-1756) *Históriájáról* (1709) van szó, mely önéletrajzi indíttatású mű, ám a személyességet a történetiség szorítja háttérbe.

⁴⁵ A tanulmány megjelent a *Studia Litteraria* 1999 (Tomus XXXVIII.). Főbb szempontjait idézett *Kemény*-tanulmányában is összegezi és érvényesíti.

⁴⁶ „E műfaji szempontú megközelítés két lényeges kérdésre mindenképpen választ adhat: egyrészt tisztázni tudja az »utánképzett« múlt szerepét *A rajongók* szövegének szerveződés-

regény vizsgálata során továbbgondolva és -fejlesztve bevezető tanulmányának meghatározásait, több fontos elvét fogalmazza meg a történelmi regény műfajkonstrukciójának: „...legfontosabb jellemzője, hogy a történelmi múlt megfelelő szerzői stratégia által kiválasztott történéseit vagy egy korszak átfogó, általános jellegzetességeit különböző szövegszervező eljárásokkal, nyelvi-poétikai eszközökkel »újraírja«, »utánpézi«: egy esztétikailag megalapozott és csak belső szükségszerűségeinek engedelmessé komponizáló részévé teszi azokat. Ez döntően meghatározza az utánpézett történelmi tények, események irodalmi folyamatban betöltött szerepét, hiszen nem azok visszaadása vagy értelmezése, hanem esztétikai funkcióba helyezése, valamilyen jelentésadás szolgálatába állítása a történelmi regény célja”⁴⁷. Vagyis a történelmi regény e meghatározás értelmében sem a hitelesség – tények (történelmi események) ok-okozati viszonyán, kronológiai megfeleltetésén és az alakformálás referenciális vonatkozásain alapuló – konstellációja, hanem „*jelentésképzés*”, a történelmi valóság fikcionális természetű utánpézése, sajátos eljárások (beszédmódok) alapján történő láttatása. *Bényei* megállapítása, miszerint a regénytípust konstruáló két legfontosabb tényező a „*jelen érdekű kérdés*” és a „*múlt másságának jelentésképző szerepe*” az eposz és a történelmi regény reciprocitásán alapuló elképzelésekkel hozható összefüggésbe. *Imre László* szerint a történelmi regény eposzi kvalitásai között tarjuk számon azt a jelentését, hogy „a nemzet jövőre érdemes voltát a múlttal (...) demonstrálja”⁴⁸. Az általa is idézett *Németh G. Béla* a XIX. század második felének történelmi epikája kapcsán a következőképp értelmezi ezt a jelenséget: „Arra a kérdésre kívántak válaszolni, milyen etikai magatartás, történelmi cselekvés a helyes az olyan választást és döntést követelő korszakokban, mint az övék volt. Többségükben történelmi tárgyú művekben tették ezt...”⁴⁹ A jelen idejű kérdés és a múlt másságának egymást feltételező elvéből következhet a történelmi regénynek az a sajátossága, hogy „képes egy olyan teljes világot felállítani és azt esztétikai funkcióba helyezni, mely az adott korabeli létezés történelmi evidenciái mellett reflektálni tud az egyén és a világ közösségi, metafizikai meghatározottságára is. A műfaj másik lényegi jellemzője, hogy minden más regénytípusnál alkalmasabb különböző

sében és jelentésképzésében; másrészt nagyon jó perspektívát nyújt a regény tragikumának az értelmezéséhez, amely talán a leginkább ellentmondásosan tárgyalt problémakör a Kémszobor-recepcióban.” (BÉNYEI 1999. 441.)

⁴⁷ Uo. 441–442.

⁴⁸ IMRE 1996. 144.

⁴⁹ NÉMETH G. 1988. 33.

válságszituációk modellálására, (...) láthatóvá és a maga számára jelentéssé tudja tenni (...) a korszakok folytonosságát és egységességét megbontó szakadásokat, diszkontinuitást.”⁵⁰

A fentiekben idézettek választ adhatnak az előzőekben feltett, a történelmi regény típusát a XIX. századi magyar irodalomban demonstratív igénnyel előhívó okokat taglaló kérdésünkre. A előtörténeti események (a XVIII. század végének társadalomtörténeti jelenségei és bizonyos műfaji előzmények) lefutását/konstituálódását követően a magyar nemzet önidentifikációs igénye a történelmi regényben találta meg azt a világhállapotot rekonstruáló műfajt, mely (az organikus világhállapot megszűnése utáni) megváltozottként (kettészakadtként) megélt világ heroizálásának szándékát a múlttal verifikálja, a jelen válságszituációra (amilyeneket a születő nemzeti közösség folyamata produkálhat) a múlt horizontjainak modellálásával ad lehetséges válaszokat.

Következtetések

Az alapkonstrukcióra (*műfaj*) és a rendszeren belüli fogalomra (*műfajtipus*) vonatkozó elméleti és történeti értelmezések áttekintése arról tanúskodik, miszerint nem létezik a történelmi regény befogadását irányító egyetlen olvasási stratégia, mert *nincs egy, a teljes XIX. századi korpuszra alkalmazható történelmi regénymodell*. Ehelyett több, a változatos regényteremtő eljárásokat variáló modell létezik. A mindig olvasati rekonstrukciót feltételező mű történeti fikciós prózaként való értelmezése azonban néhány általános érvényű szempontot feltételez. Az egyik, miszerint *a műfaj „rugalmas imperativus”, amelyhez a mű (a megtörténő esemény) az eltérés, a módosítás alakzataként idomul*. A másik elv értelmében a történelmi regény az eposzi világréptől való távolodás rendjében specifikus – a részleges újjáteremtés mozzanatait megvalósító – helyet foglal el: a történelmi regény *„eposzközelsége”, a tőle való távolságának mértéke vagy hiánya típusalakító tényezőként működik*. Értelmezési stratégiánk harmadik vezérmotívuma a – műfaji tisztaságról alkotott Wellek–Warren-i szemlélet negációjaként – a műfajok egymásba való átfejlődésének felismerése, azaz *a „mindig másra utaló olvasási lehetőség”*. Ilyen értelemben a történelmi regény nemcsak eposzvariánsként, a nevelődési regény változataként, krónika-regényként, filozófiai traktátusként stb. jelenhet meg, de a történelmi horizontot ritkább, egyedi beszédmódok is közvetíthetik, így a dialógus, az idézet, a reflexió, a látomás, vagy a hazugság különböző formái. A XIX. századi, és a vele összefüggő

⁵⁰ BÉNYEI 1999. 442–443.

XX. századvégi regénykorpusznak a történelmi regény műfaji konvencióit érvényesítő olvasói rekonstruálása több modell egyidejűségét, a szempontok keveredését feltételezi. Csak így valósulhat meg a történelmi fikció mint olvasásforma.

Felhasznált irodalom

BADICS Ferenc

1881 Bevezetésül Dr. Badics József értekezése Gaal József élete- s műveiről. In: Gaal József: Szirmay Ilona. Budapest, 1–192.

BÉNYEI Péter

1999 „El volt tévesztve egész életünk” Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: A rajongók. In: *Irodalomtörténet*, (1999) 3. 441–466.

CZUNYA Miklós

1934 *Jókai török tárgyú regényeinek forrásairól*. Budapest

FRYE, Northrop

1998 *A kritika anatómiája*. Budapest

GÁL János

1925 *Jókai élete és írói jelleme*. Berlin

HORVÁTH János

1976 *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest

IMRE László

1996 *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

KULCSAR SZABÓ Zoltán

1999 *Az ellenszegülő múlt* (Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniac). In: *Jelenkor*, (1999.) 12. 128.

LACZKÓ Géza

1937 *A történelmi regény*. Elvi tanulmány mulatságos és elszomorító példákkal. In: *Nyugat*, (1937) 10. 239–302.

NAGY Miklós

1999 *Jókai Mór*. Budapest

NÉMETH G. Béla

1988 (szerk.) *Forradalom előtt – kiegyezés után*. Budapest

POSZLER György

1983 *Kétségektől a lehetőségekig*. Irodalomelméleti kísérletek. Budapest

PINTÉR Jenő

1934 *Magyar irodalomtörténete VII.*, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, Budapest

RÉDEI Tivadar

1925 *Jókai és a történelem*. In: *Századok*, (1925)

SZAJBÉLY Mihály

1999 *A rege és rokon műfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában*. In: *Irodalomtörténet*, (1999.) 3. 424–441.

2005 *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában a Világos után*. Budapest

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

- 1980 *Mítosz és történetmondás* = Sz. M. M. *A regény, amint írja önmagát*. Elbeszélő művek vizsgálata. Budapest, 34–57.
- 1995 *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata* = Sz. M. M. „Minta a szönyegen”. A műértelmezés esélyei. Budapest, 11–24.
- 1989 *Kemény Zsigmond*. Budapest
- 1998 *Az újraolvasás kényszere* (A rajongók) = Sz. M. M. *Irodalmi kánonok*. Debrecen, 71–93.
- 2001 (Szerk. Hajdu Péterrel) *Romantika: világkép, művészet, irodalom*. Budapest

SZERB Antal

- 1935 *Magyar Irodalomtörténet*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest

SZILASI László

- 2000 *A selyemgubó és a „boncsolókés”*. Szeged

TÖRÖK Lajos

- 2001 *A történelem félreolvasása*. Jókai Mór: Erdély aranykora. In: SZEGEDY-MASZÁK – HAJDU (szerk.) 2001. 242–259.

WEBER Antal

- 1959 *A magyar regény kezdetei*. Budapest

ŽMEGAČ, Viktor

- 1987 *Povijesna poetika romana*. Zagreb

GENRE VARIANTS AND FORMS OF DISCOURSE: 19TH CENTURY HISTORICAL NOVELS

Works on systematizing the history of a genre sometimes spend as long as full chapters on the questions of Hungarian novels with historical themes, and point out, at the same time, that this genre raises the greatest number of unsolvable or open-ended questions that in most cases shatter the frames of the synthesis built on traditional typological methods. This problem can be explained by the vague and flexible boundaries and the changeability of the elements that construct the genre; the root of the problem is that earlier researches treated the historical novel as a “pure” genre, whereas it fuses creating methods of several other genres and types and it slides together, exists together or develops into other types (e.g. heroic novel or picaresque novel).

The study examines those genres and genre constructing elements whose tissue and arrangements constituted the possible variants of 19th century Hungarian historical novels defining, in this way, the history of the 20th century development of the genre as well.

Keywords: novel and romance, legend and saga, myth, distancing from the epic, asking questions in the present, the otherness of the past as a power that constructs meaning, manner of speech, horizon, text-like experience

BERTÓK RÓZSA

„TUDNI, HOGYAN”, „TUDNI, HOGY MI”

“*To Know How*”, “*To Know What*”

A magyarországi általános és középiskolákban az ellehetetlenülő tanításra keresnek a kutatók és a tanárok megoldásokat. A megoldás egyik kulcsa a tanár szerepének megváltozása alapján a tanár megerősítése, eszközökkel való támogatása. A változás elsősorban módszertani tekintetben való tudásbővítést jelent; ezért minden lehetséges eszközt, technikát, programot, tréninget próbálunk bevetni a jobb gyakorlati működés érdekében. E lehetőségek közül mutat be néhányat e tanulmány.

Kulcsszavak: a módszertan mindenhatósága, a válságtársadalom pedagógia váltása, a pedagógus változása, a rendszer változtatása, a tanulás menedzselése, a tudás virtualitása, a kooperatív technikák, a Zsolnai-program, Thomas Gordon, drámapedagógia

Az előadás címét Gilbert Ryle-nak *A szellem fogalma* című könyvéből kölcsönöztem. Tettem ezt azért, mert a tudás *hogyan*jával és a tudás *mi*-jével fejezi ki azt a sorrendi fontosságot, mellyel fémjelzi a tudás átadásának elsőbbségét magával a tudás tárgyával szemben. Úgy gondolom, hogy a tanár tudásának mértéke és minősége is mást jelent ma, mint akár 10-20 évvel ezelőtt. A tudás *mi*-je nem csupán csak a katedrán van, hanem a tanulóknál is, akik a behozott tudásukat eloszthatják és megoszthatják a többiekkel. Ebből adódóan a tanár szerepe is átalakul, és a *hogyan*nak a menedzseléséből áll. A teljes tanulási folyamatot meghatározó, egyszemélyes uralkodóból a tanulóknak a partnere, tanácsadója, a feladatok elosztója, az idő felügyelője lesz. Ennek következtében háttérbe szorul a *mi*, és mindent felülír a *hogyan*. Ha ez így van, akkor a tanárokat ennek a *hogyan*nak a szempontjából kell megerősíteni, továbbképezni és mintákat adni a megvalósítási formákra. Másképpen megközelítve a problémát, azt is mondhatjuk, hogy természetes a tanár tantárgyi tudásának *mi*-je.

G. Ryle úgy gondolja a fenti két fogalom kapcsán, hogy a kategóriaiba csapdájába esünk, amikor összekeverjük a különböző nemű fogalmakat. Példájában az egyetem fogalmával érzékelteti a logikátlanságot. Azt írja, ha egy idegen látogató jön az egyetemre, és be kell neki mutatni az intézményt, akkor a bemutató személy elvezeti a könyvtárba, az előadótermekbe, a tanári szobákhoz, a parkba; majd ezek után jogosan kérdezi a vendég, hogy: jó, jó, de hol van az egyetem. A látogatót nem tudja szembesíteni azzal a szellemiséggel, és nem képes materializálni azt a láthatatlan összekapcsolódást, ami ezeket a részleteket egységgé, egyetemmé teszik.

Ugyanezen a módon működik a módszertan, az a láthatatlan háló, mely összekötötést teremt a különböző tudásdarabok között, s folyamattá szervezi az egész tanulást. Ez az oka annak a fókuszálásnak, ami kiemelten fontosá teszi azokat a módozatokat, technikákat, azokat a megoldásokat és/vagy programokat, melyeken keresztül a tudás láthatatlanul fölépül a tanulóban és tudássá, képességgé, erővé lesz.

Ahogy Ryle is hangsúlyozza: igazán se szétválasztani, se egymásba mosni nem lehet a *hogyan*t és a *mit*, a láthatatlan szellemit és a konkrét materiát, miközben az is megengedhetetlen, hogy egyszerre beszéljünk egy jobbkezes, egy balkezes, meg egy pár kesztyűről...

Az újvidéki találkozóra készülve megkérdeztem Pécssett bölcsészkarri diákjaimat szaketika órán, mit tartanak a legfontosabbnak, mit mondjak el Önöknek. Azt üzenték, hogy próbálják elkerülni azt a helyzetet, amibe a magyarországi iskolák kerültek, előzzék meg a válsághelyzetet. Mára szinte teljes mértékben kezd ellehetetlenülni az oktatás; kezelhetetlen diákok, megoldhatatlan szituációk akadályozzák a normális iskolai munkát. A diákokat nem tudjuk kicserélni, a virtualizálódó korszaknak nem mondhatunk föl, ezért a tanári felkészültséggel, változással, a tanárok megerősítésével próbálkozunk először. E próbálkozás egyik módja a módszertani megújulás.

Üdvözítő, minden szempontot kielégítő módszertan nincs. Pillanatnyilag azt tehetjük, hogy minden rendelkezésre álló – a kutatás és a szakirodalom – közvetítette eszközt fölhasználunk, miközben kialakítjuk saját metodikánkat. Az európai irodalmak ugyanúgy, mint az Amerikából valók nagyon értékes és használható részletekkel bírnak, ugyanakkor önállóan egyik sem képes megállni a helyét. Könnyű dolgunk lenne egyetlen üdvözítő metódus birtokában tanítani. A saját, egyéni módszertanok kialakítása hosszú és nehéz folyamat. A különböző korszakoknak, mint minden másnak, így a pedagógiának is megvan a saját speciális trendje és divatja, de ezek rendre kudarcot vallanak.

Egyre inkább világossá válik a frontális munkában való tanítás ellehetetlenülése. Ugyanakkor ez nem jelenti annak teljes elvetését, csak ritkábban és rövidebb ideig való használatát. A mindenkire kiterjedő és mindenkinek egyszerre, egyformán szóló beszéd ideje lejárt. A csoportokban való foglalkoztatással jobban meg lehet oldani a tanítás céljait. A csoportmunka lehetővé teszi a társakkal való közvetlen kapcsolatot, a közvetlen visszajelzéseket, és megszünteti a katedráról jövő direktívákat is. A kooperáció – miközben elősegíti a tanulást – egyben a diákok közti kapcsolatot is bizalmasabbá alakítja. A csoportmunkában meg tudják tanulni a feladatok elosztását, valamint

a részfeladatokkal kapcsolatos felelősségüket is megtapasztalják. A csoport eleve kontrollt is jelent számukra, mert az egész csoport „vasalja be” rajtuk a feladat teljesítését. A tanulók általában szívesebben felelnek meg a csoport követelményeinek, mintsem a tanár parancsát teljesítik. A tanár elsősorban a csoportokkal tart kapcsolatot, így egyszerre több tanulóval is, ezzel megszűnik a régi vágású tanár–diák viszony, és eltűnik a tanárnak és a többi diáknak (akikkel épp nem foglalkozik) passzív, egyirányú, elszenvető kapcsolata. A kooperatív tanulásban jól mérhető a csoportdinamika, és pozitív eredmények tapasztalhatók már egy-két féléves együttműködés után. A verseny ebben a formában a csoportok között áll fenn és kiküszöbölhető a *mindenki ellensége mindenkinek* konzervatív szisztéma. A csoportban dolgozás elősegíti a motiváltságot éppúgy, mint az együttérzésnek és az empátiának a fejlődését; míg a hagyományos frontális tanórán a tanulók maximum az egymás elviselésének toleranciájáig jutnak el. A kooperáció természetes úton írja át a tanár szerepét, és elképzelhetővé teszi akár a csoportban való aktív részvételét is. Ezzel a tanár nem képez egy, a katedrán megmutatkozó „más világot”, hanem aktív részvétele közvetlen tapasztalati lesz a tanulók számára, s hatásosabb lesz a példamutatása is. A tanárnak a tanulási folyamat szempontjából is megváltozik a szerepe, hiszen egy ilyen szituációban nem fordulhat elő, hogy két lábon járó szótárnak és/vagy beszélő lexikonnak tekintsék, mert nincsen lehetőség az eszköz-szerepben való használatára. Csoportmunka folyamán felmerülő problémákat nem a hagyományos kérdés-felelet formájában oldják meg, hanem egy emlékezetes szituációt teremtenek és/vagy a tudás megszerzéséhez élményt nyújtanak. Régen, ha egy angol tanártól megkérdezték, hogy mit jelent ez vagy az a szó angolul, akkor az megmondta. Egy kooperatív tanulásra épülő metodika ezt nem engedi meg magának. Ebben az esetben a tanuló maga keresi meg a szótárban a szót és/vagy kimegy a könyvtárba, ahol előkeresi a releváns könyvet és megnézi benne, majd visszahozza az információt az osztályba, fölírja a társainak és ezáltal az élményhez kapcsolódóan rögzül benne a tudás.

„A kooperáció nem azt jelenti, hogy a tanulók egymás mellett ülnek, egy asztalnál beszélgetve, mialatt mindegyikük a saját, egyéni feladatával foglalkozik. A kooperáció nem azt jelenti, hogy egy csoport tanuló részére kiadnak egy feladatot, ahol egy közülük elvégzi az egész munkát, a többi pedig csak aláírja a nevét. Kooperáció sokkal több, mint fizikailag más tanulók társaságában lenni, azaz megtárgyalni az anyagot a többiekkel, segíteni más tanulókat, vagy szétszítani az anyagot a többi tanuló között, bár ezek mindegyike a kooperatív tanulás fontos tényezője.” (Horváth, 1994)

A kooperációhoz hasonló módon tanulnak az úgynevezett Zsolnai-programban a diákok, melynek csoportjai a képességek és eredmények alapján differenciálással jönnek létre. Ez a program nem órákra lebontva tervezi meg a tananyagot, hanem heti programokat készít. Ez a heti programban való csúszási lehetőség megengedi a tanárnak, hogy mérlegelhesse az adott tananyag elsajátításának pontos idejét, valamint felmérhesse a tanulók általános állapotát és alkalmasságát az anyag feldolgozására. Emellett „lazaság” arra jó, hogy a legtökéletesebb időpontokat és az anyagrészeket a minőségét kapcsolja össze. Biztos, már minden tanár volt olyan helyzetben, hogy képtelennek tűnt egy bizonyos órán megvalósítani a kitűzött célt, mégis erőltette, s mindez kudarcba fulladt. Be kell látnunk, az iskolákban is vannak olyan napok, olyan órák, amikor nem lehet megvalósítani a tanári elképzeléseket.

A Zsolnai-program rengeteg olyan anyagot is tartalmaz, melyek – mint előre gyártott feladatok és feldolgozási módok –, segítik a tanári munkát. A magyartanításban például nincs megszabva az irodalom és nyelvtanóra helye; ezért azt is meg lehet tenni, hogy vegyes órákat tartunk: akkor vesszük elő a nyelvtani problémát, mikor az irodalmi tananyag erre jó alapot szolgáltat. A Zsolnai-program differenciálásra létrejött csoportjai átjárhatóak, a teljesítmény alapján havonta bárki átkerülhet egy másik csoportba. Ez a program az iskolarendszer által még meg nem oldott problémát (felzárkóztatást és a tehetséggondozást) próbálja áthidalni azzal a megoldással, hogy egyazon osztályban „kezeli” a diszlexiások tanulási problémáit, valamint akár a szeniális tanulókat is segíti kibontakozni.

Saját tapasztalatomból tudom, mennyire nagy problémát jelent ez az osztályon belüli különbség. Amíg az egyik csoport írásvetítőről próbált olvasásból előrejutni és komoly betűfelismerési nehézségekkel küzdött, addig a legjobb csoportba járó zseni kislánnyal a lélekvandorlás tanáról beszélgettem irodalmak alapján. Hagyományos tanítási metódus szerint ez a szituáció elképzelhetetlen lett volna. A differenciálás a teljesítmény növelése szempontjából is hasznos, hiszen beindít egy olyan versenyt, mely jobb eredmények produkálására motiválja a tanulókat. A Zsolnai-órán a verseny szelleme teljesen pozitív értelemben uralkodik, benne az aktivitás és a folyamatos feljebb kerülés a motiváló erő. Magának a programnak visszatérő követelményei néhány aktusban megmutatkoznak a tanórán, amilyen az óra elején (szellőztetés után) megvalósuló légző – kiejtési – mozgási gyakorlatok. E gyakorlatok a ráhangolódást szolgálják, és közösségben sajátítatják el a nehezen megtanulható anyagokat. Ezért szokták viccesen is mondani, hogy ha egy „zsolnais” gyerek semmit nem tud, az ábécét biztosan tudja. Az ábécé

közös elmondása közben nem csak az ábécét, hanem a hangerőt és a tempóra vonatkozó szabályokat is megtanulja, és nem utolsósorban megtanul alkalmazkodni társai produkciójához is.

A differenciáláson kívül a másik nagy vállalása a programnak (mint minden más pedagógiának) az, hogy az értékközvetítés nem csupán a konkrét anyaggal és tudással történik – bár ez sem elhanyagolható, hiszen újradefiniálja a könyv fogalmát, a történeti szemlélet előnyeit –, hanem a módszertannal kapcsolatos. A Zsolnai-órán a diák nem csupán elszenved a értékelés kritikáját, hanem ő maga is kritikussá válik. Nagyon szépen látszik, hogyan tanulja meg gondolatait nem sértően elmondani, azzal a teherrel, hogy legközelebb ő lesz majd a kritika tárgya. A versmondás vagy bármilyen más megnyilatkozás magyarórán maga után vonja a helyes ejtés szerinti és/vagy más szempontoknak megfelelő tanulói értékelést. A kritikus megfogalmazások nyelvi tekintetben is fejlődést mutatnak, míg bennük a személyesség dominál. A Zsolnai-órán nem lehet megúszni a másik szemébe való betekintést, a nyílt beszéd vállalását. Ennek következtében szokták mondani, hogy mennyire meglátszik valakin, ha Zsolnai-program szerint tanult, hiszen az ilyen tanuló felemelt fejjel köszön, artikuláltan szólal meg, és a tanári ajtajában is világosan el tudja mondani, hogy milyen ügyben jár éppen. A tanulók egymás közti kritikájának tárgya maga a kritikusság is lehet. Amikor a tanár úgy látja, hogy igazságtalan, személyeskedő, durva kritikával illettek egy produkciót, akkor kérheti a kritikus kritikáját is.

Nagyon megható esetet tapasztaltam egy órán, mikor igazságtalan és durva kritika után az osztály arra kényszerítette a renitens tanulót, hogy kérjen bocsánatot. Bocsánatot kérni nagyon nehéz. A Zsolnai-programban a kapcsolatok közvetlensége miatt megszokják a diákok a kellemetlen helyzeteket is. A sértés után az osztály arra ítélte a kritikust: menjen és szedjen virágot ott, ahol az osztály szerint van (összevissza küldözgették mindenhova, így torolták meg a sérelmet: egy helyett mindenki), és kényszerítették – most már virágcsokorral és szavakkal – a bocsánatkérésre. Úgy tűnik, meg lehet szokni: a sértés után büntetés jár, és a megbüntettetnek el lehet viselnie a rá kimért büntetést. Az osztályban folyó konfliktusos szituációk megtanítják a gyerekeket az életben is elviselni a hasonló helyzeteket. Tehát, az értékek közvetítése az emberi kapcsolatok megoldásában, a konfliktusok feloldásában, a kudarcok elszenvedésében is fennáll. Az emberi kapcsolatok értékét nem lehet tankönyvekből, direkt módon tanítani. Legnagyobb eredmények akkor születnek, amikor szerepjátékokkal tudják megvalósítani a különbözőségeket, és értékelik a jót. Beszédese példája volt erre az egyik órán megtörtént

eset, mikor hatodik osztályban a legjobb csoport rövid idő alatt színpadra vitt egy mesét a karácsonyi halról (pantomim-játék formájában), s a nagy érdeklődés a gyerekeket bent tartotta még szünetben is az osztályban, és elvisselték az ezért járó büntetést is annak érdekében, hogy megnézhessék társaik produkcióját.

A Zsolnai-program minden elismerése mellett sem tudott elterjedni Magyarországon, aminek első számú okát abban látom, hogy olyan tanári felkészülést igényel, mely túlmutat minden eddigi tanári erőfeszítésen. Magam egyetemi oktató létemre (nem tudom, szégyelljem vagy büszke legyek rá) bizony néha 16 órát is készültem egy általános iskolai magyaróra. A meglévő és elkészített anyagokon kívül filmeket, képzőművészeti alkotásokat, egyéb hanganyagokat teljesen természetesen használni egy ilyen tanórán. Ezek megtervezése, beszerzése, alkalmazása mindennapi kihívást jelent a tanároknak. A válságból való kilábalásra mindenképpen fel kell használnunk ebből az anyagból is mindazt, ami az adott osztályra, tantárgyra, napra alkalmasnak tűnik.

Ebből a Zsolnai-koncepcióból fejlesztettük tovább az úgynevezett memóriajátékokat, amelyek minden korcsoportnál megfelelően mérik a pillanatnyi mentális állapotot. Általában a korosztálynak megfelelő és azonos szövegből álló szövegeket mondunk/olvasunk fel, ezeket a diákok meghallgatják, majd utána leírják azt, amit meg tudtak jegyezni belőle. A folyamatos kontrollt teszi lehetővé az, ha értékelésnél – végigtekintve a napi eredményeket – csak egy számot írunk a füzet margójára; hosszú távon összehasonlítva a számokat, könnyű megállapítani, hogy kinél és mikor van probléma. Azok a tanulók, akik általában 35 szavas szövegből 25 fölött teljesítenek, az ennél kisebb teljesítmény révén figyelmeztetik a tanárt a problémára. A memóriatesztek alapján megrajzolhatjuk a tanulók fél éves görbéjét is, amelyen látványosan megmutatkoznak a visszaesések, és ezek időpontokhoz kapcsolhatók. Abban az esetben, ha egy osztály átlagon alul teljesíti a napi memóriatesztet, nem érdemes nehéz anyagba kezdeni.

A válságtársadalmak váltással kapcsolatos feladatai a pedagógusokat változás és változtatás tekintetében érinti közelről. A teljes mértékben átalakult és virtualizálódott világban nekik is változniuk kell. A változásukhoz módszertanilag is meg kell újulniuk. A kooperatív tanulásból, a Zsolnai-programból kivehetik a számukra releváns részteket, míg a drámapedagógia is arra törekszik, hogy kezelje a megváltozott viszonyokat. A dráma nyelve a feszültségteremtésre ad alkalmat, mely feszültség motiválja, és cselekvésre aktivizálja a szereplőket. Az összes mai pedagógiának be kell látnia, hogy

az élménytársadalom felgyorsult idejével és a világháló térnéküliségével csak akkor tudja fölvenni a versenyt, ha maga is követi ezt a tendert és/vagy legalább figyelembe veszi a változásból adódó következményeket. Láttam olyan drámaórát, mely az *Egri csillagok* című, amúgy helyenként unalmas kötelező olvasmányt képes volt úgy feldolgozni, hogy a diákok saját problémájává tette a szituációt: a törököktől fenyegetett helyzetben hogyan lehet a haza védelmében összefogni, túlélni, minden adott módon segíteni és nem szándékoltan, de hőssé válni. A feszültség megteremtése egyrészt a családi szereposztásból, másrészt a családok egymáshoz való viszonyából adódott. Itt a családok természetes módon alkották a csoportokat. Míg lehetőség volt a családi együttműködést megmutatni harci előkészületben, addig lehetőség volt az egyéni különbségek demonstrálására: mindenkinek mást, de egyetlen egy dolgot lehetett bemenedikíteni a várba. Erre a drámaóra azert került egyáltalán sor, mert a hagyományos módszerekkel az osztályban tanító tanárok semmiféle eredményt nem tudtak elérni, és ellehetetlenült a munkájuk. A dráma eszközével élő tanárnő megmutatta: az osztály nagyon nagy értékekkel bír, a lemaradókat segítik, szeretettel fordulnak egymáshoz. Nagy tanulás volt látni filmen, hogy az órát kívülről szemlélők által „rendőr” tanárnak minősített tanárnőjük tüntetően dolgozatokat javított a tanári asztalnál, míg a drámatanárnő próbálta „megszelídíteni” és szeretetteljes környezettel „átölelni” őket.

A mai tanítás elengedhetetlen követelménye a tanulók érdekeltté tétele és aktivizálása; ezt a két szempontot a jó drámaóra mindenképpen természetből adódóan teljesíti. Magyarországon széles körben elterjedtek Thomas Gordonnak TET és a PET című, Amerikában kipróbált, sajátos relációkat mutató könyvei. Részlegesen ezekben a példákban és elképzelésekben is találunk számunkra használhatót. A tanár megerősítése van a fókuszban, amihez elengedhetetlen feltétel a tanár szerepének és relációinak elemzése. A tanári következetességgel (következetlenséggel) való szembesítés nagyon hasznos. Gordon két csoportra osztja a tanár szempontjából a diákok magatartását: elfogadhatóra és elfogadhatatlanra. Globális esetben egy következetes személyiséget tekintve ez kiszámítható; tehát a diák számára tudható, hogy például Sári néni mit fogad el és mit nem. A baj akkor kezdődik, mikor ez a megszokott határvonal eltolódik. Az elfogadhatóból elfogadhatatlanná váló tanári magatartás több okra vezethető vissza: az első lehet a tanár teherbírásával kapcsolatos probléma, például amikor az első óráján minden elfogadható, a hatodikon már semmi sem. A másik ok lehet a személyi alapú elfogultsága: a saját osztályával szemben osztályfőnökként sokkal toleránsabb, a többivel

kevésbé, és az is lehetséges, hogy személy szerint valakivel, valakkal (fiúkkal, lányokkal) elnézőbb, a többiekkel pedig nem, valamint elképzelhető, hogy személy szerint egy konkrét tanulóval elnézőbb, és a többivel nem. A tanári következetlenséget indokolhatja a tanárnak a tantárgyaival kapcsolatos különbségtévése. Láttunk már olyan biológiateanárt, aki biológiaóráin mindent kedvelt, a kevésbé szeretett földrajzóraiban pedig semmit nem tűrt el. Nagyon nehéz a tanuló szempontjából következetesnek látni az a tanárt, aki időpontoktól, tanulóktól, tanóráktól teszi függővé a magatartását.

Gordon művei mindenképpen önvizsgálatra készítenek, hiszen ha elolvassuk például az aktív hallgatással kapcsolatos példáját, akkor magunkba kell néznünk és megkérdezni, vajon miért nem élünk ezzel a lehetőséggel a tanár–diák kapcsolatban. Az aktív hallgatás annak a legszebb példája, amikor megvalósul a diáknak a középpontba helyezése, a lelki segítségnyújtás, a bátorítás, a szavak nélkül, a pusztán „tanári jelenlét” révén.

A fenti pedagógiai „hagyatékból” minden tanár össze tud állítani egy sajátos, csak rá jellemző, csak neki megfelelő módszertant, ami állandóan kéznél van és bármikor, ha szükség van rá, bevethető.

Felhasznált irodalom

- Bertók–Bécsi: Etika – Elméletek, Etika – Gyakorlatok. Ethosz, Pécs, 2007.
 Horváth Attila: Kooperatív technikák IFA-OKI IFK.. ALTERN Sorozat, 1994.
 Thomas Gordon: TET. A tanári hatékonyság fejlesztése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
 Zsolnai József: Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
 Zsolnai József: A tudomány egésze. A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje. Műszaki Kiadó, Budapest, 2006.
<http://www.vigilia.hu/1998/1/9801zso.html>

“TO KNOW HOW”, “TO KNOW WHAT”

Researchers and teachers are trying to find solutions to teaching that has been deteriorating/becoming more and more impossible in the primary and secondary schools. One of the keys to solve the problem is to strengthen and support the teacher by all means through changing his/her role. The change implies, above all, advanced methodological development; consequently, we are trying to employ all possible means, techniques, programmes and training in order to achieve improvement in practical work. This study presents several of these possibilities.

Keywords: the almightiness of methodology, the changing pedagogy of crisis society, the changing of the teacher/educator, the changing of the system, learning management, the virtuality of knowledge, cooperative techniques, the Zsolnay-programme, Thomas Gordon, drama pedagogy

KATONA EDIT

A FÜGGŐ BESZÉD A MONDATBAN ÉS A MONDATON TÚL

Indirect Speech in the Sentence and Beyond It

A szerző dolgozatában röviden vázolja a függő idézet elszakadását az idéző mondtától, majd néhány irodalmi példával illusztrálja az egyenes, a függő, valamint a szabad függő beszéd közötti átmeneteket. A továbbiakban bemutatja az idézésről szerzett ismeretanyag iskolai alkalmazását a szöveg értelmezésében és a fogalmazástanításban.

A mondattani ismeretek gyakorlati/drámapedagógiai felhasználását is megemlíti a szerző, majd egy dolgozatrészlet átfogalmazására tesz számos javaslatot. Kiemeli, hogy az átvírásváriációk megalkotásakor a tanulók kreatív módon kiaknázhajják az idézési lehetőségekről szerzett tudásukat, elmélet és gyakorlat egymást támogatva összekapcsolódik.

Kulcsszavak: az ige jelöltsége, az idézet mondatrészi szerepe, a mellékmondat modalitása, függő beszéd, a kettős funkciójú igék, az utalószók szerepe, szabad függő beszéd és monológ, kétszólamúság, szövegértelmezés és -alkotás, szövegvariációk, szókinccsfeljesztés, fogalmazási ismeretek, drámapedagógia

Előadásomban az idézés kérdéskörét kívánom taglalni. Miután megvilágítom, illetve felidézem a témához tartozó alapvető ismereteket, néhány javaslatot is teszek az iskolai felhasználásukra abban a biztos tudatban, hogy a tanár kollégák majd a körülményeiknek megfelelően alkalmazzák, átalakítják, továbbgondolják.

Az idézés jellegzetességei

Az idézet az alárendelt mondatok rendszerében eleve bizonyos önállósággal bír, az idéző mondtától való elszakadást pedig számos tényező megkönnyíti, s a legváltozatosabb idézési módokat teszi lehetővé.

A magyar függő idézet klasszikus formájában a főige és a mellékmondat közötti szintaktikai kapcsolatot, a tárgyias jelleget az ige tárgyias ragozása adja; ha ez elmarad, a szintaktikai viszony fellazul, megszűnik. Az elszakadást segíti, hogy noha a *függő idézésben* megtörténik a *személyeltolódás*, a *megszólítások*, *indulatszók* elmaradása, a *helyhatározói és időhatározói viszonyok módosulása*, az *igemódok* az *egyenes idézéshez* viszonyítva nem változnak. A mellékmondat modalitását nem befolyásolja a főmondat igéje. Tehát pl. az egyenes idézet felszólító módú állítmánya a *függő idézetben* is felszólító marad.

Függő idézet: „Az indítványozta, hogy feküdjenek le” (Édes Anna, 709). (Eme mondat *egyenes idézetként* így hangzana: Indítványozta: Feküdjünk le.)

A folytatásban néhány példamondaton keresztül bemutatom a *függő idézet* elszakadását az idéző mondattól, majd néhány irodalmi példával illusztrálom az *egyenes*, a *függő*, valamint a *szabad függő beszéd* közötti átmeneteket.

A függő beszéd a mondatban

Az idéző mondat és az idézet közötti kapcsolat fellazulásának első lépése az, mikor jelöletlenné válik a közöttük lévő kapcsolat, az idéző mondat igéje többé nem tárgyas ragozású (*Azt kiabálta, hogy* helyett az áll: kiabált, hogy...)

Egyes érzelemnyilvánítást kifejező igékhez hozzáértődik a mondásige, s eme kettős funkciójú idéző igék mellett is függő idézetnek tekinthető a mellékmondat, ha nincs utalószó a főmondatban:

„... káromkodott, hogy valaki megint nyitva hagyta a padlásajtót” (Édes Anna, 813–14).

Az utalószó megléte azonban határozóivá teszi a mondatot: (azért) káromkodott, hogy valaki megint nyitva hagyta a padlásajtót.

A mellékmondat önállósága miatt akár *egyenes beszédet* is köthet a *hogy* kötőszó a főmondathoz (*kapcsolt egyenes beszéd*), sőt *kapcsolt egyenes beszéd* és *függő beszéd* is kötődhet ugyanahhoz az idéző mondathoz.

(Engedte magát ölelni, s nem féltette a ruháját), nem mondta, hogy *hagyjon*... (*kapcsolt egyenes beszéd*) *fáj a feje* (*függő beszéd*) (Rokonok, 8–9).

Ha a *kapcsolt egyenes beszédet* függővé alakítanánk, a mondat kevésbé lenne hatásos, kevésbé idézné meg az élő beszédet: (Engedte magát ölelni, s nem féltette a ruháját), nem mondta, hogy *hagyja*... *fáj a feje*.

A tárgyatlan beszélést, a beszélés kísérőjelenségeit, érzelemnyilvánítást kifejező igén kívül testmozgást jelentő igéhez is kötődhet *függő kérdés*, *felszólítás*, *kapcsolt egyenes beszéd*.

„(– Ó, láttam én már ezt... sok cselédem férjhez ment)... aztán jöttek, hogy az uruk veri, hogy nincs munkája (*függő beszéd*), hogy jaj, méltóságos asszonyom, kezét csókolom, ha én még egyszer visszakerülhetnék ide (*kapcsolt egyenes beszéd*)” (Édes Anna, 834).

A szabad függő beszéd a szövegben

Az Édes Annából származó fenti idézet *kapcsolt egyenes beszéde* kapcsán felmerül a szakirodalomban is gyakori kérdés, a *szabad függő beszéd* (korábban: *megelevenítő függő beszéd*) vajon az *egyenes* vagy a *függő beszéd*hez áll közelebb. Anélkül, hogy most részletezném a kérdést, megállapítható,

hogy mindkettő elemei megjelenhetnek benne. A szabad függő beszéd természetesen megmaradhat a mondat határain belül, és túl is lépheti azt. Íme, mindkettőre egy-egy példa.

(A Rokonok című regényből általam kiragadott részletekben dőlt betűvel jelzem az elbeszélő szövegtől elkülöníthető *szabad függő beszédet*, a főhős monológjába átváltó szöveget. Korábban maguk a szerzők (Arany, Krúdy) is jelezték a szedéssel, ha áttértek a szereplő belső beszédére.)

„... Aztán látta, ahogy a tükör elé ült, és sokáig fészülködött, toalettet csinált s közben hallgatott. Ő el-elaludt egy pillanatra, de nem akart aludni, s nem volt kedve beszélni. Kedves, meleg s vágyakozó érzések zsbongtak benne. Mít kellene csinálni, hogy elzárja maga körül az idegen hatásokat, hogy csak ketten éljék le az életet. Most nagyon félt, hogy meg fog zavarodni ez a kellemes meleg családias, mégis érzéki boldogság, amiben eddig volt...” (Rokonok, 74).

„...Nem volt ideje, hogy ezen tűnődjön, már az ajtóban volt, s benyitott az előszobába. Lina a konyhában volt most is. *De mit csinál ott, még hat óra sincs? Minden idejét ebben a nyomorult konyhában tölti.*

– Szervusz anygalkám – nyitott be oda, s a csészéssel sürgölődő asszonyának hátulról megcsókolta a nyakát...” (Rokonok, 141).

Az alábbi szövegrészlet érdekessége pl. az, hogy elkezdődik a belső monológ, de az idéző mondat megjelenése (nyugtatta meg magát) függő idézettel fűszerezi a szöveget.

...Felállott és sétálni kezdett a szobában le s fel. Hirtelen óriási nyugtalanság billent fel benne. Mintha a hajó alatt kitört volna egy vihar. Mégis nagyon nagy dolog, amit tett. Nem kellett volna Lina nélkül... Lina zsarnoki természete mellett... meg aztán Lina okossága... nem lett volna szabad se ellenére tenni, se kihagyni őt a számításból... Nem is tudja, milyen a ház... el se tudja mondani... De hisz az mindegy, nyugtatta meg magát... Ajándék és ajándéknak még így is jó, ha abszolút tökéletes... A szerencsét üstökön kell fogni...” (Rokonok, 144).

A kutatók szabad függő beszédet és szabad függő monológot megkülönböztetnek meg, az elhatárolás azonban nem könnyű, mindenesetre mindkettő olyan beszédmód, mely az szerzői elbeszélést felváltva élővé teszi a szöveget, és rávilágít a szereplők belső indíttatásaira.

KOCSÁNY Piroska (1996, 1998) mutat rá, hogy a SZFB-ben (szabad függő beszédben) a beszélő két világban él: mint gondolkodó és nyelvileg ábrázoló személy, a gondolkodás mint cselekvés jelenik itt meg. Eme kétszólamúság folytán a szereplő és az elbeszélő egyszerre szól. A (személytelen, rejtett) elbeszélő a SZFB révén tetten érhető.

Móricz a válsághelyzetekben vergődő hős tudat alatti gondolatait, érzelmeit *szabad függő beszédként* közvetíti, belülről világítja meg a történéseket. Az olvasóra bízta, hogy eldöntse, a szereplő mit is mondott ki mindebből igazából. Móricz szövegszerűen is utal a belső beszédre: „Szakadatlanul beszélnie kellett magának, társalogni önmagával, hogy rá ne szakadjon az idő terhe.” (Rokonok, 144).

Kettéosztott napló és drámapedagógiai alkalmazás

Miután néhány példa segítségével bemutatjuk a tanulóknak az elbeszélés eme sajátosságát, maguk is felfigyelnek a kérdéses szövegrészekre. S az is nyilvánvalóvá válik, hogy a hős érzelmi hullzásait hivatott ez a kifejezés-mód közvetíteni.

A hősök jellemének elemzésekor elengedhetetlen is a belső monológra figyelni, mivel ez közvetlenül kivetíti a reflexióikat. Móricznál pl. jellemző kifejezés-mód a beszéd mint elhallgatás, a belső monológ mint cselekvés. Ennek vizsgálatára érdemes alkalmazni a kettéosztott napló módszerét (PETHŐNÉ, 2007, 258). Kiválasztunk egy szövegrészt (pl. a Rokonok című házi olvasmányból), majd a füzet egyik oldalára lejegyezzük: mit *mondott*; a másikra pedig, hogy mit *gondolt* a hős. Így kiviláglik, hogy a szereplő a beszéddel tulajdonképpen csak elfedi a gondolatait, a lényeg a belső monológban bomlik ki.

Drámapedagógiai módszerekkel még szemléletesebbé tehetjük a szöveg eme jellemvonását, a megjelenítésben ilyenkor a két kifejezés-módot (illetve a főhős beszédét és belső monológját) két különböző szereplő formálhatja meg. (Ugyancsak bemutatatható a szerzői elbeszélés és a szabad függő beszéd/monológ különbsége.)

Lexikai és mondattani ismeretek összekapcsolása

A továbbiakban néhány gyakorlatot mutatok be, melyek hasznosíthatók a mondattani ismeretek iskolai alkalmazásában, a szöveg értelmezésében és a fogalmazástanításban. Az átírás-variációk megalkotásakor a tanulók kreatív módon kiaknázhadják az idézési lehetőségekről szerzett tudásukat, elmélet és gyakorlat egymást támogatva összekapcsolódik, s egyben szókincsfejlesztésre is lehetőség nyílik.

I. Szüntesd meg az alábbi szöveg idéző mondataiban lévő szóismétlést! Lehetőleg lelkiállapotra, hangulatra, érzelmi vonatkozásokra utaló igéket alkalmazz! (Egyéb szóismétlési hibákat is kiküszöbölhetsz.)

– Jöjj velem, örök életet adok neked – *csábított* a gonosz.

– Élni úgy, hogy minden percünk csupa kín és gyötorem? Egy percig sem tudnék úgy élni. Inkább nyugodtan fogok meghalni, hogy érdemes volt élnem – *feleltem* a válaszára.

– „De mindöröktől fogva élek én!” – *felelte* a gonosz.

– Bár mindöröktől fogva élsz, de boldog vagy? Van, aki szeret? – *feleltem* a gőgös megjegyzésére.

(Egy másodikos középiskolás fogalmazásának részlete)

A témához kötődő feladatváltozatok:

1. változat: A tanulók önálló munkája – kreatívan választanak igéket a feladat megoldásához.

2. változat: Megadott szavak behelyettesítése: pl. *visszavág, nyakaskodik, sajnálkozik, rémüldözik, fennhéjázik, csúfondároskodik gonoszokodik, fortélyoskodik, büszkélkedik stb.*

3. változat: Az osztály egyik fele kreatív feladatként oldja meg a gyakorlatot, a másik behelyettesít, s összehasonlítjuk az eredményt.

4. változat: Egy kiváló dolgozat/igényes irodalmi szöveg példáit egyszerűsítjük le, s gazdagítatjuk a tanulók segítségével, majd ismét csak összehasonlítunk.

5. változat: Kiválasztunk egy szöveget, amelyben nincsenek a párbeszédnél idéző mondatok, és hozzáíratjuk, majd függő, szabad függő beszéddé – belső monológga alakítatjuk.

6. változat: Kiválasztunk egy irodalmi szöveget, fogalmazásrészletet, tréfát, majd kihagyjuk belőle az *egyenes* vagy a *függő* idézet igéit, s a tanulókkal egészítettjük ki:

a) megadott igékkel

b) kreatív feladatként – megjelölve – milyen hangulatú/hangnemű legyen a szöveg.

Egy lehetséges megoldás a 2. változatra, majd függő beszéddé, illetve szabad függő beszéddé alakítására.

– Jöjj velem, örök életet adok neked – *csábított* a gonosz.

– Élni úgy, hogy minden percünk csupa kín és gyötorem? Egy percig sem tudnék úgy létezni. Inkább nyugodtan fogok meghalni, azzal a tudattal, hogy érdemes volt élnem – *vágtam* vissza.

– „De mindöröktől fogva élek én!” – *csúfondároskodott* a gonosz.

– Bár mindöröktől fogva élsz, de boldog vagy? Van, aki szeret? – *riadtam meg* a gőgös megjegyzéstől /*hárítottam el* a gőgös megjegyzést.

II. Mondd el a fenti történetet úgy, hogy az egyenes beszédből függő váljon, közben iktass be különböző modalitású mondatokat, indulatszavakat, az élőbeszédre (szabad függő beszédre) jellemző kifejezéseket – minősítsd a gonosz ajánlatát, háborogj, tiltakozz! Idézzel is válaszolhatsz. (A feladathoz együtt is gyűjthetünk beiktatandó mondatokat, indulatszavakat, de kreatív feladatként is feladhatjuk. Az irányított és kreatív gyakorlat egymást is követheti.)

Egy lehetséges megoldás

A gonosz arra csábított, hogy menjek vele. (Megálljunk! Nem, barátocskám! Hogyisne!/Ó, nem, kedves uram!/Távol áll tőlem a gondolat! Hah! Minő gyalázat!) Úgy élni, hogy minden percem csupa kín és gyötrelem legyen? (Még a gondolat is örjítő!/Szívem megremeg! Te nem jársz túl az én eszemen!) Egy percig sem tudnék úgy létezni. Inkább nyugodtan fogok meghalni, azzal a tudattal, hogy érdemes volt élnem. (Fickó, el ne hidd, hogy sikerülhet: „szebb dolog kopott kabátba szokni, Úri dölyffel megállni, mosolyogni,/Nem leszek az inasod, hogy is éneklí Cipő: Fehér ingem tiszta legyen, olyan, mint a hó) stb.

III. Írd át a fenti párbeszédet (egy-egy szám első személyű) belső monológgá, amelyben a párbeszédet magaddal folytatod, de idézed a fenti szöveget!

Egy lehetséges megoldás

Örök életet adna nekem? – tépelődtem: De úgy élni, hogy minden percem csupa kín és gyötrelem legyen? Egy percig sem tudnék úgy élni. Inkább nyugodtan haljak meg, azzal a tudattal, hogy érdemes volt élnem. Az ördög gonoszkodására, hogy ő mindöröktől fogva él, lenézően mosolyogtam: Mindöröktől fogva élsz, de boldog vagy?

A szabad függő beszéd szövegbe illesztését közösen is gyakorolhatjuk. A munka megírása után megbeszéljük, milyen változásokat kellett elvégezni a szövegen (személybeli, módbeli eltolódás, lexikai változtatások, idézésfajták). A legfontosabb az, hogy a tanulók megérezzék, hogyan tehető változattá, élővé a fogalmazásuk.

Összegzés

Az idézettípusok vizsgálata révén lehetővé válik a szövegek kétszólamúságának, a szereplői és az elbeszélői szöveg elválásának, illetve összefonódásnak a tudatosítása. A *függő beszéd* és a *szabad függő beszéd szövegbeli elkülönítése* a szerzői elbeszéléstől pedig megkönnyíti az elemzést, elmélyül-

tebbé teszi a szöveg megértését. Az idézőfajta átalakítása, gyakoroltatása során szerzett ismeretek alkalmazása viszont a tanulók szövegeit varázsolja színesebbé. A drámapedagógiai megjelenítés ugyanakkor az élményszerűség érzésével gazdagítja a szövegfeldolgozást.

A forrásművek

Móricz Zsigmond: *Rokonok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*. Pacsirta. Aranysárkány. Édes Anna. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1974.

Felhasznált irodalom

Hadrovics László (1969): *A funkcionális magyar mondat alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Katona Edit: *A függő beszéd szerb–magyar kontrasztív vizsgálata*. *Tanulmányok, Újvidék*, 1995. 25., 26. és 27.

Keszler Borbála (szerk. 2000): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Kocsány Piroska (1996): *A szabad függő beszéd a belső monológig*. In: Szathmári István: *Hol tart ma a stilisztika? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest*, 329–348.

Kocsány Piroska (1998): *A szerző hangja, az elbeszélő hangja és a szereplő hangja* (Németh László: Gyász, Móricz Zsigmond: Betyár). In: Szathmári István (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 179–193.

Molnár Ilona (1974): *A Dicsekszik, hogy mondattípusról*. *Magyar Nyelvőr*, 1974/4. 398–405.

Pethőné Nagy Csilla (2007): *Módszertani kézikönyv*. Korona Kiadó, Budapest

Tompai József (szerk. 1961): *A mai magyar nyelv rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest

INDIRECT SPEECH IN THE SENTENCE AND BEYOND IT

In her paper the author gives a short outline of how the indirect clause gets separated from the reporting clause, and then shows the transitions from direct to indirect/reported speech as well as to the free indirect speech on examples taken from literary works. Further on, she shows how knowledge acquired about indirect speech can be put to use in text interpretation and teaching composition at schools.

The author also talks about the practical/drama pedagogical application of the good command of syntax, and then she offers several suggestions on how to recompose a part of a composition. She stresses the fact that when making their variations of a recomposed text, the students can utilize their knowledge on the possibilities of reporting; theory and practice are combined and prop up each other.

Keywords: markedness in verbs, the role of reported speech as a sentence element, modality of a dependent clause, indirect/reported speech, double function verbs, the role of deictic words, free indirect speech and monologue, text interpretation and text formation, text variations, vocabulary building, knowledge in composition, drama pedagogy

KUKTIN ERZSÉBET

A SZÁMÍTÓGÉP LEHETŐSÉGEI A MAGYAR NYELV TANÍTÁSÁBAN

Potentials of the Internet in Teaching Hungarian

A multimédia szerepét az oktatásban abban látom, hogy kezdetét veszi a világnarratívákat szem előtt tartó, a szövegértésre-szövegalkotásra alapozó élményközpontú, kreatív-produktív irodalomtanítás, a műelemzés technikáit és fogalmi kereteit középpontba helyező oktatás. A tanulási folyamat eredményesebb és tartósabb, ha verbális és képi kódolással egyaránt megjelenik a tudástartalom. Megszünteti a tantárgyak közti éles határokat. Növeli a kreativitást, lehetővé teszi a tanulók sokirányú tevékenységét, ami kitágítja a tanulási stratégiák és a tanulás során szereshető tapasztalatok lehetőségét. A tanulást élményként éli át a diák. A poétikai feladatoknak, szerepeknek megfelelően a multimédiás műértelmezés által megjelenik az irodalomnak egy tágabb, ún. „világmegértési „funkciója. A kommunikációs jeleken (kép, film, hang, szöveg stb.), gesztusokon keresztül a tanulók könnyebben értelmezik a körülöttük levő világot. Az internetes kutatómunkák, az önálló tanulás, az információszerzés eszközei révén segítik feltérképezni egy-egy tematika összes asszociációs hálóját, összekapcsolva a művészeteket. Ezt igyekeztem bizonyítani Babits Mihály *Vasárnapi impresszió, autón* című versének műértelmezési kísérletével.

Kulcsszavak: a magyar nyelv tanítása, multimédiás műértelmezés, multimédiás irodalomóra, internet az oktatásban, a számítógép szerepe a nyelvtanításban

Az irodalom a pillanat művészete. Ezért az irodalomtanítás számomra mindig hasonlít a színházhoz, a jó irodalomtanár pedig a színészhez. Mert az, ami a jó irodalomórán létrejön, az még egyszer ugyanúgy nem ismétlődhet meg. Mindenfajta műelemzés vagy mindenfajta – a művek által sugallt – hangulat egyszeri és egyedi, hiszen mindig más az adott pillanat, tér és idő. Munkám során az irodalmi szöveg befogadásában, a szövegértési mechanizmusok, kódok, szimbólumok, jelek közvetítésében nagyon sokat segített a **számítógép**. Segített abban is, hogy a „pantha rei” létérzését mindig másképpen éljem meg.

A modern irodalomtanítás igyekszik mellőzni az életrajzot és a korrajzot az irodalmi művek értelmezésében. A kultúrát kódnak tekinti, metanyelvi alapnak. Csakis az irodalom felfogására nevel, nyelvi és nem nyelvi formák vizsgálatán keresztül. A posztmodern irodalomtanítás nemrégiben vette kezdetét Vajdaságban. Ez a befogadó-orientált, élményközpontú, a pop- és reklámkultúrát is a tanításba beépítő, az intertextuális kapcsolatokra is figyelő, a számítógépek világát a tanításba beemelő egyfajta hipertextuális, multimédiás irodalomtaní-

tást jelent. A mindenkori cél a világnarratívákat szem előtt tartó, szövegértés-re-szövegalkotásra alapozó élményközpontú, kreatív-produktív irodalomtanítás, a műelemzés technikáit és fogalmi kereteit középpontba helyező tanítás lenne.

A kísérletezések folyamán megpróbáltam megtalálni egy egészséges kö-zéputat múlt, jelen – életrajztanítás, irodalmi kánon – és posztmodern iro-dalomtanítás között. Mindinkább azt tapasztalom, hogy mai kor igényeihez kénytelenek vagyunk alkalmazkodni. Elsősorban azért tanultam meg a kü-lönböző számítógépes programokat kezelni, hogy meg tudjak felelni az új kihívásoknak. A virtuális világ, a digitális kultúra és az internet a diákjaink világát is merőben befolyásolja. Egy-egy multimédiás óra elkészítése idő-igényes munka, azonban minden fáradozás sokszorosan megtérül, hiszen a legszerényebb képességű, sőt hiperaktív diákok figyelmét is leköti. Szívesen nézik a gyorsan pergő filmkockák által eléjük tárt életrajzot, s egyszerre hall-gatják a képekhez illő zenét. A modern hangszerelésű megzenésített versek-kel el lehet érni azt, hogy az érdektelenek is egy pillanatra felkapják a fejüket. Nagy élmény a tanárnak az, amikor kéri, hogy megnézhessék újra és újra a filmeket. A látványosság megnyitja az összes kommunikációs csatornát, s a diákok nyitottabbak lesznek a művészi szép befogadására. Oldottabb, elmé-lyültebb lesz egy-egy költői kép jelentésmezejének feltérképezése.

Az alábbi táblázatban egy multimédiás óra tárgyi feltételeit és az általam kipróbált órátípusokat foglaltam össze:

TÁRGYI FELTÉTELEK	A SZÁMÍTÓGÉPES IRODALOMÓRÁK TÍPUSAI
1. Hanganyagok felvételéhez: – mikrofon, – Sound Forge – vágóprogram, – hangszigetelt helyiség a minőségi felvételekhez.	Írói életutat bemutató óra
	Irodalomtörténeti korszakot bemutató óra
	Költői képeket, s más stilisztikai eszközöket vizsgáló óra
	Műelemző óra
2. Valamilyen filmkészítő program; pl. Vegas	Gyakorló és összefoglaló óra
3. Power Point vagy Front Page programok	Irodalmi kvíz és műveltségi vetélkedő
4. Valamilyen programnyelv ismerete az interaktív tesztek készítéséhez; pl. Delphi	

Egy multimédiás irodalomóra megírása több fázisból áll.

Anyaggyűjtés

Az irodalmi képek összegyűjtése, az adott korhoz vagy léterzéshez kapcsolódó képzőművészeti alkotások összeválogatása komoly és hosszán tartó folyamat. Mivel az interneten sincs meg minden, gyakran lapolvasóval kell bevinni a képeket, eredeti kéziratokról készült lenyomatokat, akár régi diafilmek részleteit is. A diakockák, kisfilmek képszerűségének megvalósítása mindig attól függ, hogy egy adott pillanatban egy-egy vers hogyan mozgatja meg a lélek belső rugóit. Pl. az elérhetetlen, beteljesületlen szerelmet József Attila *Gyermekké tettél* c. versénél Beethoven *Holdfény-szonátájával* és Marc Chagall festményeivel próbáltuk érzékeltetni. A megvalósítás teljességében egyéni olvasatunkat tükrözi. Az irodalmi műsorok televíziós adásainak rögzítése és későbbi célfeladat szerinti összevágása is segítheti az alkotómunkát. A tavalyi Kosztolányi-émlékműsorból kivágtam a mozgó Kosztolányiról készült filmet, s idén a költő születésnapján azzal emlékezünk minden osztályban.

1. Hanganyagok előkészítése

A hanganyagok otthoni körülmények között történő felvétele (egy levél beolvasása, életrajzi részlet, akár vers felvétele) hangszigetelt helyiségben történik. Továbbá kész verses CD-k, DVD-k hanganyagainak kiválasztása, megfelelő zenei háttér fellelése is fontos (célszerű valamilyen klasszikus zeneművet vagy filmzenét választani (pl. József Attila *Tél* c. verséhez Vivaldi *Négy évszak* c. zeneművéből választottunk részletet).

2. PowerPointba beilleszthető kisfilmek megírása

A hanganyagok előkészítése után egy filmkészítő programban a hanganyagok hosszához igazítjuk a képanyag hosszát. A televízióban is a felvett hanganyagokra vágják a képanyagot. A kisfilm elkészítése a munka legkedvesebb és egyben talán a legkreatívabb szakasza. Általában az adott érzéseink, hangulataink színezik az alkotási folyamatot. Megtervezzük a látványt; összefésüljük a zenét a képanyagokkal és más hanganyagokkal. Az adott vers érzésvilága összességében, vagy az általunk hangsúlyozni kívánt metafora asszociációs hálója határozza meg azt, hogy milyen kép (képzőművészeti alkotás, arckép, kézirat vagy akár diákmunka (több kisfilmhez kamerával vetünk fel a természetben jeleneteket, majd összevágtuk) kerül egymás mellé látványelemként. Ady *Párisban járt az Ősz* c. versénél képeket gyűjtöttünk Párizsról, az 1900-as évek elejéről, elsősorban Szent Mihály útjáról meg a Szajna-partról. A különböző filmes hatásokkal úgy varázsoltunk, mintha Ady

és Léda sétálna Párizs utcáin, miközben halkán lágy zongoraszonáta szól, és halljuk a verset is. Egy-egy filmötlet általában 2-3 hétig is érik bennünk.

3. Összeállítás és rendezés

Lezárásul a bemutató diakockáin megjelenő szöveges részek megtervezése, a képek sorba rendezése, majd a kisfilmek beépítése következik.

A multimédiát felhasználó oktatás előnyei

– A tanulási folyamat eredményesebb és tartósabb, ha verbális és képi kódolással egyaránt megjelenik a tudástartalom.

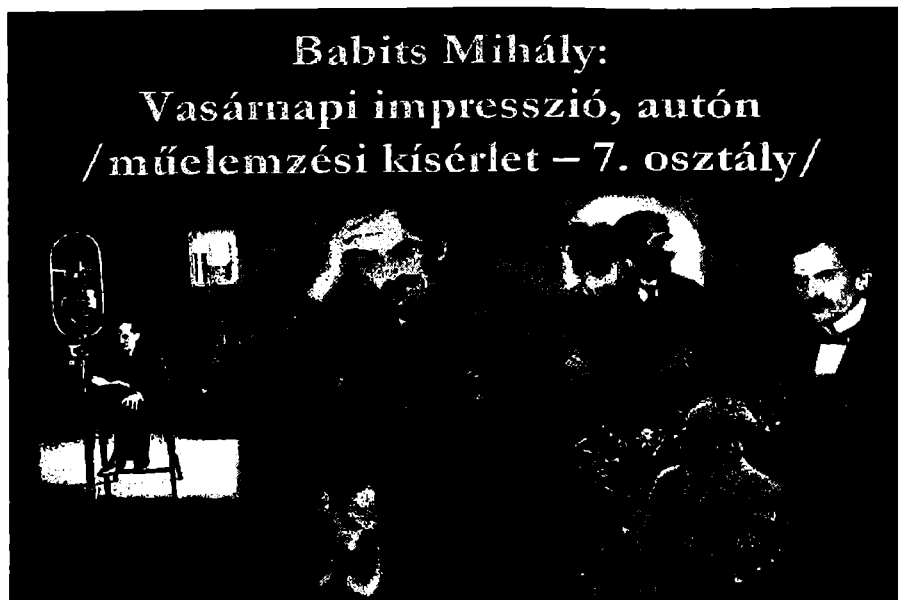
– Megszünteti a tantárgyak közti éles határokat. Növeli a kreativitást, lehetővé teszi a tanulók sokirányú tevékenységét, ami kitágítja a tanulási stratégiák és a tanulás során szerezhető tapasztalatok lehetőségét.

– A multimédiás rendszerek integrálni képesek szinte valamennyi taneszközt (pl. könyvet, munkalapot, hanglemezt), így az információk nemcsak egy érzékszerven át jutnak el a gyerekekhez, ami lehetővé teszi az ismeretszerzés sokkal hatékonyabb módját.

– A multimédiát felhasználó oktatás, tanulás során az ismeretek elsajátítási aránya lényegesen javulhat, miközben a tanulásra fordított idő jelentősen csökkenhet.

– A tanulást élményként éli át a diák.

A világhálónak egyre komolyabb szerepe van az oktatásban is. Iskolám kivételes felszereltségének köszönhetően módomban van élni vele a tanítási órán. A számítógép alkalmazása az órákon a klasszikus tanár–diák szerep változását vonja maga után. Már nemcsak a tanár az egyetlen személy, aki a katedráról a tudást a hallgatók számára közvetíti. A tanulók a feladatokat kreatív módon közelíthetik meg, a tudás egy részét önállóan szerezhetik meg.

Néhány rövid megjegyzés Babits Mihály *Vasárnapi impresszió, autón* c. versének számítógépes feldolgozásáról:

- Az óra célja :**
- a vers elemi szintű megértése, befogadása;
 - a költői műalkotás sajátosságainak felismerése;
 - a társművészetek összekapcsolása: az impresszionizmus fogalma és jegyei a festészetben, zenében és az irodalomban.
- Alkalmazott módszerek:**
- versértelmezés, összehasonlítás, beszélgetés, ismeretbővítés, megfigyelés, hagyományos gyűjtőmunka, internetes kutatómunka.
- Munkaforma:**
- frontális, páros és csoportmunka.
- Óratípus:**
- új anyagot feldolgozó óra, műelemző óra.

A ráhangolás (játékos feladatlap) után az óra Babits Mihályról készült rövid életrajzi képekből, alkotásaiból összeállított kisfilmmel folytatódik. Tanári közléssel csak a legszükségesebb adatokat mondjuk el, hiszen az óra végén internetes kutatómunkát kapnak, s a tanulók csoportokban maguk ismerkednek behatóbban a szerzővel. Az óra folytatásában tisztázzuk az impresszionizmus fogalmát, általános jegyeit. Ezt követően kisfilm formájában De-

bussy *Holdfény-sonátájának* zenéjére impresszionista festményeket látnak a tanulók, majd kérdő-kifejtő módszerrel megfigyeltetjük a jellemző színeket, fényhatásokat, árnyékokat, kontúrokat, mozgást. Rákérdezzük arra is, hogy milyennek érezték a zenét. A bemutató olvasás után, tanári közléssel ismertetjük a vers keletkezéstörténetét, Babits Mihályék látogatását Basch Lóránt birtokán. A továbbiakban a vers stilisztikai boncolgatása következik, a hangsúly a nyelv kifejező erejének, szépségeinek a feltárására irányul. Menet közben visszautalunk a társművészetekben megfigyelt jegyekre.

A műelemző óra néhány diakockája:

- Mely szavaknak érzed összecsengését a versben?
- Melyik a rímhívó szó? Hol helyezkedik el?

Rímhívó
szó

Barna sár-szökőkút free
úgy állnak partján a fűz
De billen a föld alul

Sor Metszet

gépkoesink fordulva rec (...)
mint hajuk-mosó vén szűz (...)
s a falú felé gurúl

Felelő
szó

frecesen - reccsen
fűzek - szűzek
alúlunk - gurúlunk

Belső rím – A sorközép
rím. Leggyakoribb változata,
a sorközép a sorvéggel eseng
össze (középrím), de vannak
egyéb változatai is: a sorközép
egy másik sor belsejével eseng
össze stb.

freccsen,
reccsen, villan, állnak,
lógatják, billen,
lankad, gubhszkodik,
zubban, gágog, fullad,
vágatjuk, hagyjuk,
lettek volna, mondja,
élünk-e, élnek

NOMINÁLIS – NÉVSZÓI
STILUS

Névszói elemek túlsúlya az
igék rovására. Tömörré,
gördülékenyebbé, könnyebbé
és kifejezőbbé teszi a stílust.

Különösen kedvelte az
impreszionizmus..

Névszók:

barna, sár-szökőkút,
gépkocsink, Tisza, habja,
pillanatra, partján, fűzek,
hajuk-mosó, vén, szűzek,
fürjüket, vízbe, föld, falu, bú,
gyümölcsös, kerítés, két,
galamb, kapu-íven, lud-felhő,
tülkünk, ugatás, harang-
foszlány, zajunkban, litániána
kocsmánál, lányok, mezőt,
falut, lányokat, templomot,
kocsmát, nényt, gazdát, élet, é

A versre jellemző impresszionista sajátságok feltárása és a mű értelmezése után közös összefoglalás következik. Az órát kisfilm zárja: Debussy zenéjére Verlaine *Holdfény* c. verse hangzik fel, közben impresszionista festményeket látnak a tanulók.

Az internetes kutatómunka feladatai

I. csoport	II. csoport
<ol style="list-style-type: none"> 1. Keresd meg a hálón Babits Mihály <i>Messze, messze</i> és <i>Mozgófénykép</i> c. verseit, majd hasonlítsd össze a <i>Vasárnapi impresszió, autón</i> c. versével! 2. Milyen hasonlóságokat és különbözőségeket vettél észre? /– hangok szintjén, – költői képek szintjén, – szótani és jelentéstani szinten./ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Készíts irodalmi élőújságot prezentáció formájában és fali tablót Babits Mihályról! / – képek, – fontosabb életrajzi adatok, – Babits Mihály és a Nyugat kapcsolata (szellemi társak, elvek, gyűlekezőhelyek, alapítvány) / – művek.
III. csoport	IV. csoport
<ol style="list-style-type: none"> 1. Keresd meg és töltsd le a MEK kéziratárából Babits Mihály <i>Jónás könyvét</i>! 2. Nyomtasd ki, és készíts belőle irodalmi tablót! 3. Hallgasd meg hangoskönyv alakjában, és meséld el a történetet! 	<p>Készíts keresztretjvényt Babits Mihály, a Nyugat, valamint az impresszionizmus fogalmaival kapcsolatban! /Keresztretjvényt készítő programot használj!/ </p>

Mindezek a tevékenységek óriási felkészülést, utánajárást igényelnek a diákok részéről. Sokkal hasznosabb és kellemesebb a számonkérésnek ez a formája, mint az életrajz bemagoltatása. A diák nem sejtí, hogy rászédtek: többet dolgozott, így többet tanult, mintha felelt volna. Az adatok „bemagolása” csak 1 órát vett volna el az életéből, az igényes felkészülés akár napokat is! Az irodalmi élőújság megszerkesztése kreatív munka, hiszen a diákok tervezik meg az újság arculatát, válogatják a képeket, verseket, cikkeket. A keresztretjvényt készítő programok alkalmazása érdekes, játékos feladat. Ahhoz, hogy el tudják készíteni, sok-sok anyagot kell gyűjteni, azt el kell OLVASNI, és mindig eljutottunk egy nagyon fontos módszertani fel-

adat teljesítéséhez. A csoportoknak bizonyos szinten együtt kell működniük, s itt már a kooperatív technikák módszerei is érvényesülnek. A számítógép segített nekem abban, hogy gyorsan és hatékonyan, a mai világ eszközeivel szinte érinthető közelségbe vigyem a különböző művészeti ágakat, erősítve ezzel az oktatás módszertani gyakorlatát. A számítógép fontos eszköze lehet a műértelmezésnek. A poétikai feladatoknak, szerepeknek megfelelően általa megjelenik az irodalomnak egy tágabb ún. „világmegértési” funkciója. A kommunikációs jeleken (kép, hang, szöveg stb.), gesztusokon keresztül a gyerekek könnyebben értelmezik a körülöttük levő világot.

A **nyelvtan tanításában** is komoly szerepet kap a számítógép. A begyakorlás, ismétlés, rendszerezés kiváló eszköze lehet. A **helyesírásai alapelvek** begyakorlásához 2000 szavas adatbázissal rendelkező programokat készítettünk Delphi programnyelven. Kivételes hasznosságát abban látom, hogy a számítógépteremben egyszerre 25 diák is gyakorolhat játékos módon és rendkívül gyorsan. Minden egyes számítógépen a program véletlenszerűen generál kívánt mennyiségű feladatsort. Jelzi a hibaszázalékot, így a tanuló a feladatsor végén ellenőrizheti, hogy hol hibázott.

Program a kiejtés elvének gyakoroltatására

K.E.V.A.

ka...erbivaly

Következő:

Példamennyiség:

Inálulhat a rész:

Ügyelj a kis- és nagybetűkre!
Ne hagyj ki betűhelyet!

Példaszám: 2

Pótold a hiányzó magánhangzókat és mássalhangzókat!

Teljesítményed:
100 %

Helyes: 2
0

Áááá!!! M vagy mm?
Nem tudom biztosan. Segítsz nekem?

K.E.V.A.

akad...al

Illy Következő

Példamennyiség: 50

Pótold a hiányzó j-hang megfelelőjét! x-szel jelöld, ahol nincs!

Helyes: 18
4

Indulhat a teszt! **Kilépés**

Ügyelj a kis- és nagybetűkre!
Ne hagyj ki betűhelyet!

Példaszám: 22

Teljesítményed:
81.81 %

Én sosem tudtam ezeket helyesen írni.
És te?

A hagyomány elve: ly, j

K.E.V.A.

Réva... Miklós

Következő

Példamennyiség: 50

Helyes: 10
7

Indulhat a teszt! **Kilépés**

Ügyelj a kis- és nagybetűkre!
Ne hagyj ki betűhelyet!

Példaszám: 17

Pótold a hiányzó betűket, illetve írd le helyesen az ősi családneveket!

Teljesítményed:
58.82 %

Én sosem tudtam ezeket helyesen írni.
És te?

A hagyomány elve: ősi családnevek

K.E.V.A.

Ítélik

Körelkező: **D** Példaszám: 4

Helyes: **3**

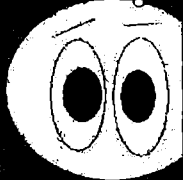
Példamennyiség: **70** Indulhat a teszt: **1**

Határozd meg a mássalhangzó-törvényeket!

- A - Részleges has. (zongéltenedés)
- B - Részleges has. (zongésedes)
- C - Képzés helye szerinti hasonulás
- D - Jelöletlen teljes hasonulás
- E - Jelölt teljes hasonulás
- F - Osszeolvadás
- G - Rövidülés
- H - Kiesés

Teljesítményed: **75 %** **Kilépés**

Sajnos nem segíthetek, én csak találgatni tudok!

A szóelemzés elve és a mássalhangzó-törvények

Úgy gondolom, hogy az iskola és a tanár elsődleges érdeke az, hogy saját tantárgyát a legkorszerűbben tudja tanítani. Ennek a meggyőződésnek igyekszem a magam módján megfelelni. Ehhez a munkához nem kell más, csak nagyon sok idő, az irodalom és a hivatás iránti mélységes alázat, valamint mérhetetlen szeretet. Szívből kívánom mindenkinek a teremtés csodáját; a fáradtságos munka jutalma mindig kivételes és lélekiemelő.

Felhasznált irodalom

Az irodalomtanítás irodalomtudományi modelljei. Irodalomtanítás az ezredfordulón. Főszerk.: Sipos Lajos. Pauz-Westermann Kiadó, Celdőmölk, 1998-2006.
 Cserhalmi Zsuzsa: Módszertár. Irodalom tanári kézikönyv. Korona Kiadó, 2001.
 Kerber Zoltán: A magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzete az ezredfordulón. In: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-10-hk-Kerber-Magyar>

Megjegyzés: Köszönöm Vinkó Attilának a Delphi-programozásban nyújtott segítségét.

POTENTIALS OF THE INTERNET IN TEACHING HUNGARIAN

I see the use of multimedia in the onset of teaching creative and productive literature that keeps in view world narratives based on experience, text creation and comprehension, and focuses on the notional frameworks and techniques of interpretation. The process of learning is more successful and lasts longer if verbal and image coding is simultaneously aided by content knowledge. It puts an end to the sharp dividing lines between school subjects. It increases creativity and promotes a great variety of student activities widening thus the circle of learning strategies and the potentials for acquiring experience through learning. Studying becomes an adventure for the student. Answering the tasks and roles of poetics, a multimedia interpretation of literature can take on a wider, so called, "understanding the world" function. Through communicational signs (picture, film, sound, text, etc.) and gestures the students find it easier to interpret the world that surrounds them. Research work on the internet and independent self-study helps to map the entire association net of a topic by connecting all the arts forms. This was the thing I wished to demonstrate through the analysis of the poem *Vasárnapi impresszió, autón* by Mihály Babits.

Keywords: the teaching of Hungarian language, multimedial interpretation of literature, multimedia literature class, internet in teaching, the use of the computer in teaching grammar

**MAGISZTÉRIUMI DOLGOZATOK
ÖSSZEFOGLALÓI**

HORVÁTH FUTÓ HARGITA

**FESTMÉNYEK A FALON –
MŰVÉSZETKÖZI POÉTIKA¹***Paintings on the wall – Interart poetics*

A tanulmány az iskola-narratívák, azaz olyan regények szövegében figyeli meg a vizuális és a verbális kifejezésmód érintkezését, amelyeknek centrális tere valamilyen oktatási és nevelési intézmény. Az elemzett szövegek: Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig*, *Kamaszok*, *Bál*, Ottlik Géza *Iskola a határon*, Kosztolányi Dezső *Aranysárkány*, Szabó Magda *Abigél*, Kaffka Margit *Hangyaboly* és Perjéssy-Horváth Barnabás *Kollégium blues*.

Kulcsszavak: iskola-narratíva, intertextualitás, intermedialitás, festmény, portré, szobor, képleírás, vizuális intertextus, vizuális narratológia, képi utalások

Az iskola-narratívák elemző jellegű környezetleírásainak funkciója a regénytér karakterének meghatározása. A beszéden kívüli közlésformák, az illatok, a szagok², a vizuális és hallási effektusok információt hordoznak a térről. A falon függő képek az enteriőr berendezésének elemeiként a helyet jellemzik. A kép a tér berendezésének „önértelmező jellegű”³ jelenségeihez tartozik. A falon található kép a szöveg vizuális intertextusa, „beágyazott elbeszélés (embedded narratives)”⁴. Az iskolát elbeszélő szövegekben a vizuális közlések alkalmazásával a festészeti és elbeszélői nézőpont korrespondenciája jön létre.

Az intertextualitás elméletének fontos felismerése a viszonyaiban létező szöveg fogalma. E viszonyok nagy része különböző médiumok kapcsolatá-

¹ „Az utóbbi évtizedben a tudományos diskurzusok körében egyre hangsúlyosabban jelen levő, módszereiben interdiszciplináris *interart studies* jelenségéről van szó, amelynek egyik legjelentősebb megnyilvánulása volt az 1997-ben Amsterdamban megjelent *Interart Poetics (Essays on the Interrelation of the Arts and Media)* című gyűjteményes kötet (Ulla-Britta Lagerroth, Hans Lund és Erik Hedling szerkesztésében).” Pethő Ágnes: *Szövegek a médiumok „között”*. = Pethő Ágnes szerk.: *Képvittelek. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2002. 9.

² „M. mélységes gyanakvással figyelte új környezetét, szimatolt, és valóban, leginkább a szagok, az új, idegen szagok figyelmeztették a hely baljós különösségére; ilyen szagú dolgok között, gondolta, nem a rendes, szabályos sorsú emberek élnek...” (*Iskola a határon*, 38.)

³ Wolfgang Kemp: *A festők terei. A képi elbeszélés Giotto óta*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2003. 99.

⁴ Uo. 99.

ból áll. Az *intermedialitást* „értelmezhetjük akár (szűkebb értelemben) úgy, mint konkrét szövegek egymásra utalását (amit nevezhetünk *multimedialis intertextualitás*nak is: például egy film és az általa idézett/átdolgozott irodalmi mű kapcsolatát), de általánosságban arra is ki kell terjesztenünk, amit nem a szövegek kapcsolódásában, hanem a közlési csatornák szintjén tapasztalható összeszövődések (például szöveg és kép, kép és zene, írás és beszéd viszonyának) jelentéstelítő *médiaköziségében* ragadhatunk meg.⁵

Az iskolát elbeszélő regények közül a tanulmány azokkal foglalkozik, amelyekre jellemző a vizuális és a verbális kifejezőmód érintkezése, azaz két médiumot kapcsolnak össze, a textust és a képet. Az elemzett szövegek: Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig*, *Kamaszok*, *Bál*, Ottlik Géza *Iskola a határon*, Kosztolányi Dezső *Aranysárkány*, Szabó Magda *Abigél*, Kaffka Margit *Hangyaboly* és Perjessy-Horváth Barnabás *Kollégium blues*.

Orosz Magdolna a szövegbe ágyazott képeknek három fajtáját különbözteti el: a fikción kívül létező képeket, a fikción belül létező képeket és a virtuális képeket. A „fikción kívüli” terminus olyan műalkotásokat jelöl, amelyek az irodalmi elbeszélő szövegben elmondott fikatív történeten kívül és tőle függetlenül konkrét festményekként léteznek. „Az utalásoknak ez a fajtája egyúttal erős intertextuális potenciállal is rendelkezik (s az »intertextuális« ebben az esetben a szó legtágabb értelmében, azaz nemcsak »textuálisan« értendő), amennyiben itt is – mint az intertextualitás minden fajtájában – a vonatkozott »képek« jelentésének integrációjáról van szó.”⁶ A „fikción belüli képek” kifejezés olyan festményekre utal, amelyek a fikción belül/keresztül keletkeztek. Fiktív festők műveiről van szó, akik „szereplőként a fikatív világhoz tartoznak vagy csak (fikatív) alkotásaik révén vannak benne jelen.”⁷

Konkrét képhez kötött képi referencia jön létre a *Légy jó mindhalálig* utolsó fejezetében, amikor Misi a „karcserban” várja a tanári testület döntését: „A nagy igazságtalansággal szemben, ami vele történik: a jövőjét állította szembe. Egy futó pillanatban látta magát híres és nagy embernek, magas lesz és erős ember, s nagy szakállt fog viselni, hosszú szakállt, mint Széchenyi Döbblingben azon a képen, s akkor ezek az emberek mind kicsik lesznek, s bocsánatot fognak tőle kérni, szeretett tanítványuknak fogják mondani, s protekciót kérnek tőle. (...) Aztán mezítelenül állott előttük, mint a Zichy Mihály képén Ádám a sziklán, lobogó hajjal, s hátravetett két karral a szikla

⁵ Pethő Ágnes: *Szövegek a médiumok „között”*. 7–8.

⁶ Orosz Magdolna: „Az elbeszélés fonala.” *Narráció, intertextualitása, intermedialitás*. Gondolat, Budapest, 2003. 176.

⁷ Uo. 186.

szélén, alatta a mélység és a sötétség, s ő isten trónja előtt áll, tisztán és szüz testtel...” (Légy jó mindhalálig, 255.)

Széchenyi döblingi képét a regény képleírásából nem lehet egyértelműen azonosítani egy konkrét festménnyel. Széchenyinek több képe is készült Döblingben, többek között a *Döblingben, galambok között, furulyával*⁸ című, *Széchenyi István közvetlen halála előtt 1860-ban* Kriehuber József bécsi művész (1801-1875) kőrajza⁹, *Széchenyi István öregkorában* Kriehuber litográfiája és Kiss József *Gasser Széchenyit mintázza Döblingben* című olajfestménye (1860).¹⁰ A regényszöveg alapján a másik kép Zichy Mihály *A paradicsomon kívül 15. szín* című illusztrációja Madách Imre *Az ember tragédiája* című művéhez. A Zichy-illusztráció pretextusa a Madách-mű 15. színe, amelyben Ádám kétségbeesésében az öngyilkosság mellett dönt. Szándékától a felé siető Éva szavai térítik el, aki bevallja, gyermeket vár. A Úr végighallgatja Ádám kétségeit, és az emberpárnak a reményt adja útravalóul: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” Zichy a 15. színhez két illusztrációt is készített ceruzával és fekete krétával. Az első rajz középpontjában az álmából ébredő Ádám áll, a szirtfokról dacosan mutat a mélységbe, haját lobogtatja a szél, mögötte Lucifer és Éva. A második rajzon Ádám az Úr előtt térdel, Éva az oldalán áll. Az Ádám halálra-szántságát ábrázoló Zichy-illusztráció a regény főszereplőjének érzelmi állapotát tükrözi. A karcerban egy momentum erejéig Misinek is az öngyilkosság látszik a legjobb megoldásnak: „Oh, be jó volna most felmenni a torony tetejébe, fel a vörös kupolához, s onnan levetni magát a mélybe...” (Légy jó mindhalálig, 252.) Úgy vetne véget az életének, mint Ádám. A karcer-beli képzelődés az édesanyjához kapcsolódó vágyképpel végződik, édesanyja az Úr szavának párhuzamaként („Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”) a „Légy jó, fiam, légy jó, kisfiam mindhalálig” tanácsot adja útravalóul.

A karcer-jelenetet kapcsán írja Kiczenkó Judit, hogy a *Légy jó mindhaláligban* az erkölcsi parabola állandóan parodisztikus, profán változatba tűnik át: „Gondoljunk Misi néhol teljesen indokolatlan gyanakvására, gögijére. Arra például, hogy a könyvtárban, »ítéletére« várva kikhez hasonlítja magát (Széchenyi Döblingben, Toldi erejének, Ádám a sziklán, a Zichy-féle illusztráción, Jézus Krisztus stb.)”¹¹ A Zichy-illusztrációnak mint vizuális intertextusnak a szövegbe ágyazása arra enged következtetni, hogy az össze-

⁸ Gergely András: *Széchenyi István*. Kalligram, Pozsony, 2006. 204.

⁹ Kacziány Géza: *Széchenyi meggyilkoltatása. István nádor*. Ménrót Kiadó, Budapest, 2000. 33.

¹⁰ Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1981. fedőlapján

¹¹ Kiczenkó Judit: *Légy jó mindhalálig*. 66.

hasonlítás alapja nem a gőg, inkább a gyermek védtelensége, tehetetlensége, kiszolgáltatottsága.

A regényekben a festményekre való utalás a leírást is részletesebbé, elképzelhetőbbé teszi: „Akkor ért a Kistemplomig, amelyiknek nincs a tornya felépítve, csak úgy van hagyva, mint a csataképeken a bástyák a várak tején...” (*Légy jó mindhalálig*, 230.) Utalhat a regénycselekmény idejére, a helyszín jellegére. Ottlik regényében a növendékek a katonai alreáliskola éttermében a hatalmat jelképező arckép, a „császár fehér egyenruhás, életnagyságú, fiatalkori képmása alatt” (*Iskola a határon*, 33.) étkeznek. A kőszegi katonaiskola falain az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége látható. „A tanteremben a hátsó ablak mellett ennek a letűnt államalakulatnak a térképe van a falra akasztva, mintegy azt a látszatot keltve, mintha az alreálban nem vennének tudomást a közelmúltban bekövetkezett politikai változásokról. Vacsorakor a növendékek Ferenc József fehér egyenruhás, fiatalkori arcképe alatt ülnek, a folyosó ablakai között pedig Radetzky s Szavoyai Jenő képmása emlékeztet a Habsburg birodalom hadi sikereire.”¹² A sárszegi gimnázium tanári szobájában Wlassics Gyulának, a Khuen-Héderváry-kormány közoktatási miniszterének¹³ és néhány volt főigazgatónak a portréja lóg a falon (*Aranyáskány*, 237.).

A konkrét képre, képelemre való utalás a szereplők jellemzésének eszköze. A *Kamaszok* Keserű professzorának az olasz preraffaelita festők aszketikus szentábrázolása jut eszébe, amikor felesége arcát szemléli: „A férje nézte s különösnek találta, hogy felfelé emelt szemekkel ül, s szemei oly óriásiak, szinte szem az egész arca, furcsa színű nagy szemek, sárgásbarnák, mély karikákkal alatta, arca hosszas, áttetszően vékony, olyan, mint egy szent az olasz preraffaelita iskolában. Egy szent, akinek csak anyai gondjai vannak. A haja, dús hullámos nagy haja mélyen leeresztve a nyakába, hosszú, vékony nyaka, mint egy liliomszál, egy hervadó liliom, mely már meghajlik a hervadó virág alatt. Érzékies szája nyitva marad, mintha a fáradságtól s szenvedéstől nyílna meg, mintha tör volna az oldalában, a bordák közt, beleszúrva s kéjes érzést vált ki belőle a fájdalom...” (*Kamaszok*, 113–114.) A szentképek ösztönző, deliberatív jellegűek, felszólítják a nézőt, hogy „meghatározott érzéseket hagyjon kifejlődni magában, sőt ezeket esetleg tettcibe is ültesse

¹² Szegedy-Maszák Mihály: *Mene tekel. Ottlik Géza: Iskola a határon. Újraolvasás*. Literatura 1994/1. 14.

¹³ Wlassics Gyula 1895. január 15-től 1903. november 3-ig volt vallás- és közoktatási miniszter a Bánffy-, a Széll Kálmán- és a Khuen-Héderváry-kormányban. Nagy Sándor szerk.: *Pedagógiai Lexikon IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 474–475.

át.”¹⁴ A szentképek előtti néma meditáció „csodálat a szent előtt, ami fokozatosan a megbánás (ima) és a tettvágy aktívabb érzésévé változik át (jobbá tenni az életünket).”¹⁵ Keserűben a nő arca ugyanazt a reakciót váltja ki, mint a szentképek az előttük meditaló nézőkben: „erőt vett magán”, és megígérte feleségének, hogy ezentúl „minden meglesz” (*Kamaszok*, 114.).

A szöveg szereplője hasonlíthat egy festményen ábrázolt alakra. A szoba padlóját sűrű lány a vízhordó lányt ábrázoló festményre emlékezteti Keserű Kálmánt: „Ahogy itt állt most előtte, vékonyan, emelkedő kis mellekkel, igen karcsú derékkal, olyan volt, mint egy kép, amire emlékezett: vízhordó olasz lány. A fején viszi a korsót s olyan áttetsző színekkel van festve, mintha az egész alak üvegből volna.” (*Kamaszok*, 110–111.) Francisco de Goya spanyol festő *A vízhordó lány* vagy *A korsós lány* néven ismert festményén, amely a budapesti Szépművészeti Múzeumban található, a lány nem a fején viszi, hanem a jobb kezében tartja a korsót, Goya azonban ifjú korában gobelin-tervezőként gyakran festett egyszerű, kétkezi munkásokat mindennapi tevékenységeik közepette, az 1780-as évek végén többek között egy gobelin-sorozat számára vízhordó nőket is (például *A vízhordó lányok*, faliszőnyeg, 1791–92.; Prado). Ennek a festmény-sorozatnak lehetne az egyik alakja a „vízhordó olasz lány”, akit a képleírás alapján nem lehet konkrét képhez kötni.

Szabó Magda regényében Vítay Georginát az osztályfőnöke, Kalmár Péter Szent Györgyre emlékezteti: „Milyen csillogó szőke haja van, és milyen szépen metszett profilja; katonás ez az arc valamiképpen, olyan bátor, olyan határozott. Gina szerette a képeket, sokat járt Marszella tálratra, múzeumba, külföldön is mindig megnézte a híres gyűjteményeket. Kalmár arca olyan volt, mint egy nagyon csinos Szent Györgyé. Majdnem elnevette magát a felismeréstől. Milyen szerencse, hogy a gondolatok nem ülnek ki az ember arcára; mit szólna Zsuzsanna vagy bárki ebben a zömök világban, ha tudná, hogy ő Sárkányölőre gondol, a lovagok lovagjára, Szent Györgyre? Az ő vallásuk nem ismer szenteket.” (*Abigél*, 62.) A régmúlt idők szentjei és hősei a képeken ábrázolt attribútumaik alapján azonosíthatók. Az attribútumok „olyan tárgyak és szimbólumok, amelyeket mindig ugyanazzal a személlyel társítunk”¹⁶, ezeknek arról kell meggyőzniük a nézőt, hogy „egy ilyen rendkívüli tettekre képes embertől nem tagadhatja meg csodálatát.”¹⁷ Szent Györgyöt az ikonográfia főként teljes katonai díszben, páncélozott lovon és dárdájával sárkányt

¹⁴ Kibédi Varga Áron: *Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás*. Athenaeum, 1993/4. 169.

¹⁵ Uo. 169.

¹⁶ Kibédi Varga Áron: *Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás*. 170.

¹⁷ Uo. 170.

ölő ifjúnak ábrázolja (például Szent György, ikon, XV. század, Novgorod; Paolo Uccello két *Szent György és a sárkány* olajfestménye 1456-ból és 1458-60-ból). Vittore Carpaccio is a festészet szemiotikai rendszerében beszéli el a szent történetét, *Szent György és a sárkány* (1502) című képén a katonaszent szőke hajú, leginkább azonban barna hajú ifjúnak mutatják be.

A műalkotások szimbolikájának fontos eleme az, amire utalnak, amit megjelenítenek: „A falon függő csendélet, vagy enterieu-kép természetesen szimbóluma azoknak a természet elemeknek és tárgyaknak, amelyeket megjelenít, még inkább annak az életformának, amely e tárgyi elemekből (s nem utolsósorban azok szimbolikájából) összeáll, s persze egyúttal a lakásba hozza, s szimbolikusan képviseli – a festett vagy faragott képen viseli – mindazt a presztízs mozzanatot (az ábrázolt életforma presztízse, a művészet presztízse stb.) és egyéb értéktartalmat (szépség, harmónia, rend stb.), amelyek az ábrázolat kívánatosságát növelik elhelyezője szemében.”¹⁸ A tárgyak – mint például a síremlék, a portré a képek, szobrok, ruhadarabok, bútorok – embereket szimbolizálhatnak.¹⁹ Móricz Zsigmond regényében, a *Bálban* Nyilas Mihály Ifjúsági Segédegyletének irodájában, a porta melletti keskeny fülkében három ember portréja függött a falon: „Különös jó érzést adott neki a kopár, rideg szoba, melyben három nagy kép lógott, mintha el lettek volna dugva a nyilvánosság elől. Kossuth régi poros képe, a papírja sárgás foltokat kapott, valahol nedves helyen állhatott, azért is nem tették ki dísznek olyan helyre, ahol látható lett volna. Mellette Görgeinek egy kisebb képe. A két nagy ellenfél itt is sorsuknak megfelelően volt megmutatva. Kossuth öregen, szakállasan, szilaj, s mégis nyugalmas fejtartással, Görgei szigorú kék szemeivel, síma homlokán a sebhellyel a tar koponya tetején. A két öreg fej itt békésen megfér.” (*Bál*, 276.) Mindkét kép egy-egy alak köré szerveződik.²⁰ A portrékon a művész az arca összpontosít, az „ábrázolt személy semmiféle cselekedetet nem végez, semmiféle kifejezést nem hord magán, amely személyétől eltérítené.”²¹ A „két öreg fej itt békésen megfér” elbeszélői kommentár a befogadó történelmi ismereteit vonja be az értelmezésbe. A harmadik kép „egy nagy Mária-kép, vagy inkább Veronika-kép volt. Valaki felajánlotta a gimnáziumnak, s mivel katolikus jellegű kép volt,

¹⁸ Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Tárgyak szimbolikája*. ÚMK, Budapest, 2005. 14.

¹⁹ Uo. 14.

²⁰ „A portré egy olyan kép, amely egy alak köré szerveződik, amennyiben önmagában ez az alak a megjelenítés célja, kizárva minden más színhelyet vagy viszonyt, a megjelenítés, a felidézés vagy a jelentés minden más értékét vagy tétjét.” Jean-Luc Nancy: *A portré tekintete*. (Az önálló portré). Helikon 2007/1–2. 146.

²¹ Uo. 146.

nem teheték közszemlére a kálvinista iskolában, ide dugták. Acélmetszet volt, nem lehetett tudni, ki festette az eredetit, de csodálatos kép volt: az átszellemültségnek a tetőpontja. Misi úgy fogta fel, hogy az eget képviseli. A nő, aki a mennyet nyitja meg.” (*Bál*, 276–277.) A Máriát vagy Veronikát ábrázoló kép szerzőjét nem ismeri a narrátor, ismerteti a grafikai eljárást, amivel készült, és a befogadóra tett hatását. A „mennyet nyitja meg” kommentár azt sugallja, hogy a kép vertikálisan az édig terjed. A rövid képleírás alapján arra következtethetünk, hogy az acélmetszeten a vizuális erő felfelé hat, és összekapcsolja a képet és a „kopár, rideg szobát” a mennyel. A tárgyak szimbolikáját meghatározza a közeg is, amelyben a tárgy megjelenik. A kép látványosság, ha kivonják a látvány-diskurzusból, többé nem felel meg funkciójának. A láthatósággal való manipuláció, hogy Kossuth portréja a megrongálódottság miatt nem kerül látható helyre, Mária vagy Veronika képe viszont a környezet vallása miatt, református iskolában „nem teheték közszemlére” a „katolikus jellegű” képet.

Kaffka Margit *Hangyaboly* című regényében a tartományi anyazárda folyosóit mécsesek és megfeketült, komor szentképek, feszületek, „díszítik”: „a némaság; a szűk folyosók; a falon egy másik meztelen férfitest halotthalovány mozdulatlanságban – a vérző, szelíd, áldott ismerős, szemérmes, ott – a feszületen.” (*Hangyaboly*, 1241.) A képek „berendezésként helyüknek és a hely szükségyszerűségeinek vannak alávetve”²², a Kaffka-regény folyosójának berendezése a zárda hidegségét, lakóinak aszketikus életmódját mutatja.

A kaffkai folyosók Szabó Magda *Abigél* című regényének intézet-folyosóihoz hasonlatosak: „a folyosókon semmi dísz, csak némi virág, és a falakon aranybetűs bibliai idézetek sora, fekete kartonokon.” (*Abigél*, 24.) A verbális szövegek áttágítják a teret a Biblia szövegvilágába. Olvasójuk számára üzenetet hordoznak, az evilági létet szabályozzák, előírják a Szentírás szövegének megfelelő viselkedést, létezését. A zárda templomának főoltárára Szűz Mária képét állították ki. A narrátor képleírásából nem derül ki, hogy a Szűz képe Bartolomé Esteban Murillo spanyol barokk festő valamelyik Szűz Máriát ábrázoló festményének reprodukciója vagy a murillói *Szeplőtelen fogantatás*-portrékhoz (*Immaculate Conception*-portrék)²³ hasonló alkotás: „A

²² Wolfgang Kemp: *A festők terei*. 101.

²³ A festmények pretextusa három bibliai igehely: az Ószövetségben Ésaiai próféta könyvében („Íme egy szeplőtelen szűz fogad az ő méhébe, és szül fiat...” Ésa 7,14), az Újszövetségben Lukács evangéliumában („... A Szent Lélek száll te reád, és a magasságban lakozó Istennek ereje árnyékoz meg tégedet...” Lk 1,35.) és Máté evangéliumában („...találtaték viselősnak a szent Lélektől” Mt 1,18). olvashatunk a szűzi foganásról. (*Biblia*. Fordította Károli Gáspár, Reichard A. és Társa, Pest, 1872.)

kedves kis templom főoltárán ott a Szűz képe, a mosolygó telt, édes Asszonyé – murillói derűben áll felhők és rózsák között; angyalfejecskék kacagnak, rózsák piroslanak a felhőfüggöny kedves rejtekeiből; kandi angyalok vagy ámorok tán; pufók pogány puttócskák. A Szűz sugárzó feje körül csillagkoszorú; szép, erős lábai alatt a telihold sarlója, úgy lebeg rajta, és nyugodt győzelemben tapos a Kígyó fején... Persephoné, ki tavaszkor diadalt arat a sötétségen.” (*Hangyaboly*, 1279.) A narrátor a látvány leírását a görög–római mitológia alakjaival teszi szemléletesebbé. Az angyalok (ámorok), a telihold sarlója és a rózsá-motívum több szeplőtelen fogantatást ábrázoló Murillo-festmény eleme (*Immaculate Conception* 1665-70, 206 x 144 cm, Museo del Prado, Madrid; *Immaculate Conception* 1670, Walters Art Museum, Baltimore; *Immaculate Conception* 96 x 64 cm, Museo del Prado, Madrid; *Assumption of the Virgin* 1670-es évek, Ermitázs, Szentpétervár; *Immaculate Conception* 1678, 274 x 190 cm, Museo del Prado, Madrid).

Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye is gazdag képi utalásokban. A regényszöveg vizuális intertextusa Diego Velázquez *Las Meninas*, Rembrandt Harmensz van Rijn *Dr. Tulp anatómiája*, Jusepe de Ribera *Szent Ágnes*, Leonardo da Vinci *Mona Lisa* és Rembrandt két *Krisztus Emmausban* című festményének egyike. Az *Iskola* falán függő festmények szerepével és az Ottlik-próza vizuális narrációjával Korda Eszter foglalkozott behatóan. A vizuális narratológia „képi elbeszélés” terminus technikus a festmény kompozíciója hordozta elbeszélésre utal, ennek irodalmi megfelelőjeként Korda Eszter a „vizuális narráció” kifejezést használja, amely a szövegbeli képnek az elbeszélésben betöltött szerepére vonatkozik.²⁴ A művészettörténet interdiszciplináris ága a vizuális narratológia, amely a képi elbeszéléshez használja fel az irodalomelméletet. Az Ottlik-poétika megfordítja ezt a relációt, és a szövegbeli elbeszéléshez használja fel a képet.²⁵ Ottlik nagyregényében „a képek által felidézett emlékek önértelmezési folyamatot indítanak el a szereplőben”²⁶, ha a műben szereplő festményeket „összeolvassuk”, kirajzolódik „a két főszereplő párhuzamos lelki, szellemi folyamata: a felnőtté válás. Ugyanakkor a két legfontosabb kép strukturális funkciót is betölt: a *Las Meninas* az önreflexív és állandóan keletkező szerkezetre utal saját kompozíciójával, a *Tulp tanár anatómiája* viszont a dichotomikus gondolkodásmód meghaladá-

²⁴ Korda Eszter: *Ecset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2005. 6.

²⁵ Uo. 5.

²⁶ Uo. 7.

sára.”²⁷ Az *Iskola a határon* kompozíciója azonosítható az iskola folyosóján függő *Las Meninas* szerkezetével.²⁸ A *Las Meninas*-beli önarcképnek megfeleltethető Bébé, az önreflexív elbeszélő és Medve is. Bébé folyton javítgatja saját elbeszélését és Medve kéziratát, amit „a valóság műalkotássá torzítása”-ként²⁹ él meg, viszont ha Bébé „pontosan tükröző szövege”³⁰ a *Las Meninas* tükörképe, a befejezetlen kézirat pedig az éppen készülő festmény³¹, akkor Medve felel meg a festő önarcképének. Velázquez *Las Meninas* című 1656-ban készült festményén, a nézőkkel szemben, a helyiség hátoldalát képező falon, a tükör mellett egy nyitott ajtó látható, mögötte a képnek térbeli mélységet adó világos folyosó. A folyosó lépcsőjén egy férfi áll, testtartásából nem egyértelmű, hogy távozóban van és visszafordult, vagy éppen most érkezik a helyiségbe, ahol a festő dolgozik. Egyik kezével megemeli a függőnyt. A félrehúzott függöny mögött „határtalan háttér”³² húzódik, ahonnan erős fény szűrődik be. A *Las Meninas* a katonaiskola lépcsőházának oszlopán függ: „Fülkeszerű beugró ajtaja volt ennek a fizikai szertárnak, s M. megjegyezte magának a félhomályos folyosóra vetődő lámpafényt. A lépcsők szélesek voltak; két szárnyban indultak fölfelé, s a két emelet közt a fele úton szembefordultak és egybeolvadtak. A fokok alaposan ki voltak kopva, különösen a földszint és az első emelet közt. M. itt is megjegyzett magának egy képet a sok közül, a »Las Meninas« címűt, mely nem a falon, hanem az oszlop egyik oldalán lógott.” (*Iskola a határon*, 33.) A *Las Meninas*-beli folyosó lépcsője meghosszabbítja, a „határtalanba” tágitja az *Iskola* „félhomályos folyosóját”. A függöny mögötti fényes nyílás olyan vizuális elem, amely áttöri a zárt teret, kivezet az iskola teréből egy másik dimenzióba.

A Velázquez-festmény négyeszer, Rembrandt festménye, a *Dr. Tulp anatómiája* nyolcszor fordul elő a regényben. A többszörös ismétlődés által a kép „többretegű jelentéssel bíró motívummá válik”.³³ *Dr. Tulp anatómiája*

²⁷ Uo. 7.

²⁸ Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 125. és Korda Eszter: *Ottlik és Velázquez, Velázquez és Ottlik*. = Gintli Tibor szerk.: *Változatok a modernitásra. Tanulmányok a Nyugatról*. Anonymus Kiadó, Budapest, 2001. 84.

²⁹ Korda Eszter: *Ottlik és Velázquez, Velázquez és Ottlik*. 84.

³⁰ Uo. 84.

³¹ „Ahogy a festmény háttal állva nem látható, úgy a regénybeli regény nem teljességében, hanem csak részleteiben jelenik meg, azaz nem nyilvánul meg.” Korda Eszter: *Ottlik és Velázquez, Velázquez és Ottlik*. 84.

³² Michael Foucault: *Az udvarhölgyek*. = *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 28.

³³ Korda Eszter: *Ottlik és Rembrandt, Rembrandt és Ottlik*. Alföld, 2002/7. 86.

– „a puffadt hulla, amelyet a kalpagos németalföldi sebészek körülvesznek” (*Iskola a határon*, 91.) – nem csak egy referenciális intertextus és embléma, amely művön kívüli valóságdarabra, egy festményre utal, hanem önemléma is, a regény üzenetét sűríti magába.³⁴ A festmény a hatalom kérdésével hozható kapcsolatba, Dr. Tulp a diákcsoportot irányítja, Sculz pedig az újoncok fölérendeltje.

Az *Iskola* falán függ „a félmeztelen Szent Ágnes képe” is: „Az első emeleti folyosón is faburkolat védte a falakat, mint a földszinten s itt is egy csomó bekeretezett, kis színesmünyomat volt kifüggesztve. Az egyikken hosszú hajú lány térdelt profilban, és nem volt rajta más, csak egy lepedőféle, de már azt is húzta lefelé róla átlósan egy kéz vagy mi. Szóval nem volt érdektelen a kép, zavarosságában sem, s már csak azért is megjegyeztem, mert éppen alatta lógott a sapkám.” (*Iskola a határon*, 101.) A „félmeztelen Szent Ágnes képe” Jusepe de Ribera spanyol festő *Szent Ágnes* című festményével azonosítható. A kép Bébé megismerési folyamatába kapcsolódik bele, háromszori ismétlődése három fokozatában mutatja be „az idegenség, a megismerés és az elfogadás fokozatait”.³⁵

A rajzterem melletti falon az iskola növendékeinek rajzait állították ki: „M. megbúvólva ácsorgott egy patakpartot ábrázoló rajz előtt sokáig. A csobogó víz, a fűzfa vastag törzse, de különösen a kis palló, a két szál igazán fából való, érzékelhetően fából való, jól eltalált deszkapalló tetszett neki módfelett. Megnézte az aláírást: »Amadeus Krausek»” (*Iskola a határon*, 31.). A falakon függő tájképek is megnyitják, meghasítják az iskola zárt terét. Ugyanezt teszik a festmények tájelemei – például a *Mona Lisa* olajfestésű portréja mögötti sziklacsúcsos táj –, a falon függve „közvetett módon a messzeséget hozzák el a szobába.”³⁶

Perjéssy-Horváth Barnabás *Kollégium blues* című regényének narrátora perszonalifikálja a falakat. A kollégium „beszédesei falai” (*Kollégium blues*, 41.) a rajtuk függő portrékkal, festményekkel, tablókkal az iskola történelméről „beszélnek”. A narrátor a nem-verbális kommunikációt mozgósítja az iskola arculatának érzékeltetéséhez. A falakon felgyülemlett vizuális alkotásoktól a kollégium múzeumnak hat. A narrátor a szövegben több helyen is

³⁴ Uo. 95.

³⁵ Korda Eszter: *Képek az Iskola a határonban*. = Kenyeres Zoltán – Gintli Tibor szerk.: *Pillanatképek a hazai irodalomtudományról*. Anonymus, Budapest, 2002. 341. A többi festmény (*Emmausi tanítványok*, *Mona Lisa*) jelentéséről, regényben betöltött szerepéről ugyanebben a tanulmányban olvashatunk.

³⁶ Wolfgang Kemp: *A festők terei*. 108.

leírja a falakat: „A mindenütt uralkodó puritán, protestánsfehér falakat itt-ott emléktáblák, a híres diákokat és támogatókat ábrázoló domborművek, falfreskók díszítik. Az 1944-es nemzetgyűlés negyvenedik évfordulójáról frissen készült festményen ott az egész magyar parlament, Kádár Jánossal az élen.” (*Kollégium blues*, 39.) A falakat díszítő olajfestmények olyan vizuális intertextusok, amelyek egy-egy történelmi időszakot aktivizálnak a befogadó tudatában: „A fal stukkók által keretezett időt a pompás olajfestmények osztják be alakjukkal. Középen Jean Calvin, alias Kálvin János, a kérelhetetlen reformátor. Balján Károlyi Gáspár, az első teljes magyar nyelvű Bibliafordítás megalkotója. Mellette a szabadság őrálló fejedelmei, Bethlen Gábor, Bocskai István, I. Rákóczi György, Apafi Mihály, pártfogóink, tanszékalapítók. A zsoldárfordító Szenci Molnár Albert, Hatvani István doktor, az ördögös tudós, a magyar Faust, aki először tanított hazánkban kémiát. Kerekes Ferenc professzor, a fűvészkert létrehozója, Maróthi György polihisztor tantervújító, a Kántus kórus alapítója, aki a város főbírájának fiaként kilenc évet a wittenbergi, bázeli egyetemeken töltött, s mindössze hat év elegendő volt számára, hogy újjászervezze az oktatást a Kollégiumban. Révész Imre püspök, aki megkötötte a kommunista párttal a túlélést biztosító egyezményt. No és Csokonai Vitéz Mihály, az aranyzavú poéta, alma materünk mostoha sorsú génusza.” (*Kollégium blues*, 69.) A portréban a szubjektum „nem egy kép örömet nyújtotta magának, hanem egy jelenlét bizonyosságát igazolta (az »övé«)”³⁷, ha kiállítják a portrét, a vásznan megfestett szubjektumot jelenvalóvá teszik a térben is, amelyhez valamilyen tétivel, cselekedetével fűződött. Ezt a jelenvalóságot teszik lehetővé a kollégium falain felhalmozott portrék.

A narratív diskurzusban a képi utalások harmadik csoportját a „virtuális képek”, a tükörképek és az álmok alkotják Orosz Magdolna tipológiájában. Az álmok és a tükörképek szintén ikonikus jellegűek. „Az álmodást bizonyosfajta képszerűség jellemzi” – írja Orosz Magdolna, és Freudot idézi, aki szerint „a »képalkotás« az álom olyan mechanizmusa, amely a tudattalan vagy tudatelőtti vágyakat és impulzusokat (plastikus) képekre fordítja, és ezáltal az emberi psziché lappangó tartalmait a szó valódi értelmében láthatóvá teszi.”³⁸ *A Légy jó mindhalálig* cselekményében Pósalaky álma anticipációs funkciót tölt be, megjósolja a lottószámokat. Móricz ebben a szövegrészben a bibliai álomfejtés motívumát írja újra. „Azt álmodtam, hogy egy nagy macska megfogott, oszt én egy kis fireg vótam a szájába, egér, oszt átúszott a

³⁷ Jean-Luc Nancy: *A portré tekintete*. 153.

³⁸ Orosz Magdolna: „*Az elbeszélés fonala*.” 197.

vízen, osztán akkor egy nagy felleg lett belüle, úgy néztem utána. Aztán meg túrós derelyét ettem, oszt láttam a Hortobágyot bevetve borsóval vígestelen végig, oszt én egy nagy ökör vótam, oszt ott kellett hagyni a derelyét, oszt legelni a borsót, aztat meg én sose állhattam ki íletembe, a borsót, hát ijet álmottam, oszt nem felejtettem el reggelre... mer megnyomta a gyomrom.” (*Légy jó mindhalálig*, 72.) Az álmok arról tájékoztatják a hősöket, „mit kell tenniük, hogyan kell fellépniük, hogy megváltoztassák sorsukat, vagyis a hősökből bizonyos cselekedeteket, aktivitást váltanak ki.”³⁹ Pósalaky is meg szeretné fejteni álmának szimbolikus nyelvét, a tudat alatti jelbeszédet. Ébren is töpreng az álmán, aminek hatását reggel fizikailag is érzékeli („mer megnyomta a gyomrom”), ezért megfejti a jelentését. Pósalaky jósálmának vizualitását a takarítóné „numerizálja”: „macska: 85, felleg: 73, túrós derelye: 39, ökör: 45... No valami kimaradt: az ám, a víz... 22... Rossz szám; fuccs! de rossz is vízzel álmodni, mert halált jelent a családban.” (*Légy jó mindhalálig*, 72.)

Nemcsak a festmények, a szobrok is történetet „beszélnek el” mozdulataikkal, testtartásukkal és szimbólumaikkal a jelbeszéd nyelvén. A festménynek a szoborral szemben csak hátulja van, nincs belseje, „nem provokálhatja ki a vászon mögöttit megpillantani igyekvő, indiszkrét mozdulatot”.⁴⁰ A festményben nem mozoghatunk úgy, mint egy háromdimenziós térben, nem járhatjuk körbe „a festett alakok testét, hogy ily módon véglegesítsük azokat”.⁴¹ A szobornak mélysége van, „körül és átjárható (...) szinte hív a vizitációra, felfedezésre.”⁴² Szabó Magda Abigél-szobrának nincs agyagból megformált változata, csak textuálisan, a fikción belül létezik. A narrátor a szövegben konstruálja, és cselekményszervező elemmé teszi. Szobor-leírása elképzelhetővé teszi az alkotást a befogadó számára: a tizennyolcadik század végén készült neoklasszikus Kőláný a kert falának fülkéjében áll, ruhája, olyan, mint Madam Récamier-nak, és a neoklasszicista stílus követelményei szerint görög korsót tart a kezében. „Empire lány.” (*Abigél*, 53.) Madame de Récamier (Jean Françoise Julie), Jacques Récamier bankár felesége, egyik meghatározó alakja a XIX. század irodalmi és politikai életének. 1794-ben nyitott szalonja a párizsi társadalmi élet egyik centruma volt. Jacques Louis David (1748–1825) francia klasszicista festő *Madame Récamier-t* a

³⁹ Mihail M. Bahtyin: *A tér és az idő a regényben.* = *A szó esztétikája.* Gondolat, Budapest, 1976. 285.

⁴⁰ Roland Barthes: *A szobortól a festményig.* = *S/Z.* Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 260.

⁴¹ Uo. 260.

⁴² Uo. 259.

róla elnevezett empire stílusú ülőbútoron, a rekamién festette le (*Madame Récamier portréja, 1800*). Az 1800-ban készült portré a nőt fehér, rövid átlátszó ujjú ruhában ábrázolja. Abigél „csigás fürtjei egy pánt alól gyűrűztek kedves homlokába” (*Abigél, 51.*), éppen úgy, mint David *Madame Récamier portréján*. Madame Récamier arcképét 1805-ben Francois Pascal Gérard (1770–1837), Jacques Louis David tanítványa is megfestette. Abigél szobra e portrék elemeit kompilálja.

A szobor Móricz Zsigmond *Kamaszok* című művében írott „reprezentációvá”⁴³ alakul. A *Kamaszok* című regénytöredék sűrű asszony-epizódjának mintája Medgyessy Ferenc szobrászművész 1913-ban készített kisbronz, a *Súroló asszony*.⁴⁴ A szobrász a fizikai munkát végző nő egy mozdulatát öntötte bronzba. A Keserű professzor szobájának padlóját sűrű nő a regény egyik mellékszereplője. Móricz a szobor leírását a cselekménybe rejti, a cselekmény részévé avatja: „Most a sűrű nő az ő ajtajába ért. Látszott, hogy nem vette észre, hogy ő idehaza van, fesztelenül dolgozott s olyan szorgalmasan, ahogy csak egy sűrű nő tud dolgozni. S ő nézte, önkéntelenül is nézte, hogy mozog. Egy különös állatnak látszott, ahogy térdelt a sűrűnőfényen, hátsó fele kidagadt, szoknyája megfeszült s micsoda hitvány, szennyes ócska szoknya volt ez... Nő; mondta magában; angyal, tündér, imádlak. Ez vagy. Ez a nő. Akit megteszünk ideálnak s elérhetetlen valami létezőnek...” (*Kamaszok, 279.*) 1937-ben Móricz a *Súroló asszony* leírását új kontextusba, a *Míg új a szerelem* szövegébe helyezi. A *Míg új a szerelem* művész-hőse a cseléd lány látványát szoborrá alakítja, és a *Kamaszok* sűrűnő- asszony epizódjával azonos szöveg helyet hoz létre.⁴⁵

⁴³ Roland Barthes: *A szobortól a festményig*. 260.

⁴⁴ „Medgyessy Ferenc kisbronzja a századelő szobrászatának egyik fő műve, túllépi a munka naturalis ábrázolásának groteszk szintjét, karikatúrisztikus. Leírása megegyezik regénybeli »másával«. A szobor egyik példánya Móricz Zsigmond tulajdonában volt, ma is megtalálható az író örökösénél.” Cséve Anna: *Az írás gyeplője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2005. 83.

⁴⁵ „Péter egy pillanatra megállott: egy tenyeres-talpas stájer lány, oly vastag tagokkal, mintha minden darabja gyomorral volna ellátva s külön hízna, a földön térdelt, és gőzölgő dézsából felmosta a konyha hátsó részét. Roppant mulatságos volt. Ahogy feléje nézett duzzadt, kedves arcával, tömzsi pisze orrával, vihogó, de hangtalan szemével, egész csomó megilletődés volt benne: szemérmesen nevetett, hogy vasárnap kapják rajta idegenek, akik még meg is nézik érte, ebben a munkában, szemérmesen ihogott, hogy a szoknyája úgy fel van tűzve az övébe, és elől még külön csomóba is van kötve, hogy el ne lucskolja...” Móricz Zsigmond: *Míg új a szerelem = Regények VI.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 684–685.

Kiadások

- KAFFKA MARGIT: *Hangyaboly*. = Bodnár György szerk.: *Kaffka Margit válogatott művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Aranysárkány*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- MÓRICZ ZSIGMOND: *Bál*. Pesti Napló, Budapest, é. n.
- MÓRICZ ZSIGMOND: *Kamaszok*. = *Kisregények II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956.
- MÓRICZ ZSIGMOND: *Légy jó mindhalálig*. Akkord Kiadó, Budapest, é. n.
- OTTLIK GÉZA: *Iskola a határon*. Magvető, Budapest, é. n. 11. kiadás
- PERJÉSSY-HORVÁTH BARNABÁS: *Kollégium blues*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.
- SZABÓ MAGDA: *Abigél*. Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

PAINTINGS ON THE WALL – INTERART POETICS

The study focuses on the touching point of visual and verbal modes of expression in school narratives, that is, texts whose central space is some kind of an educational institute. The analysed texts are: *Légy jó mindhalálig* (*Be Faithful Unto Death*), *Kamaszok* (*Teenagers*) and *Bál* (*The Ball*) by Zsigmond Móricz, *Iskola a határon* (*School at the Frontier*) by Géza Ottlik, *Aranysárkány* (*The Golden Kite*) by Dezső Kosztolányi, *Abigél* (*Abigél*) by Magda Szabó, *Hangyaboly* by Margit Kaffka (*The Ant Heap*) and *Kollégium blues* (*College Blues*) by Barnabás Perjéssy-Horváth.

Keywords: school narrative, intertextuality, intermediality, painting, portrait, sculpture, visual intertext, visual narratology, image description, image reference

NÉMETH FERENC

**IRODALOM ÉS IRODALOMPOLITIKA AZ IFJÚSÁG
CÍMŰ LAPBAN 1945–1964***Literature and Literature Policy in the Weekly Paper,
Ifjúság (1945-1964)*

Az *Ifjúság* első száma (*Ifjúság Szava* címmel) 1945. március 7-én jelent meg, s a háború befejeztével kezdi kialakítani sajátos arculatát, s mind több teret szentel az irodalomnak, az induló, fiatal tollforgatóknak, írónemzedékeknek. Két évtized leforgása alatt (1945–1964) a szólamköltészettől és szólamirodalomtól, a háború utáni újjáépítést dicséző „szépirodalmi” alkotásoktól eljutott a modern, avantgárd irodalomig. Eközben két fontos írónemzedék felállításáról adott hírt: az 1950 áprilisában jelentkező „ifjú hidasokról”, akiknek az *Ifjúság* volt a kifutótere, 1961-től pedig a *Symposion* első nemzedékéről, akiknek tagjai előbb külön rovatot indítottak a lapban, majd 1965-ben önálló folyóiratot alapítottak. Mindkét nemzedék irodalmi tevékenységével, irodalomszemléletével napjainkig meghatározta a jugoszláviai magyar irodalmi életet, s jelentősen hozzájárult a felszabadulás utáni vajdasági magyar irodalom kibontakozásához, arculatának alakításához.

Kulcsszavak: az *Ifjúság* című lap, szólamköltészet, „ifjú hidasok”, irodalompolitika, *Symposion*-nemzedék, jugoszláviai magyar irodalom

A dolgozat az *Ifjúság* című lap első két évtizedének irodalmi és irodalompolitikai vonatkozásait térképezi fel, pontosabban az 1945 és 1964 közötti időszakot, amely többek között azért fontos, mert szinte lépésről lépésre nyomon lehet követni – árnyalataiban is tetten érni – a második világháború utáni első két irodalmi nemzedéknek, az 1950 áprilisában jelentkező ifjú hidasoknak meg a rákövetkező *Symposion*-nemzedéknek az érlelődését, irodalmi kibontakozását. Sőt nemcsak azokét, hanem néhány újságíró-nemzedék felállítását is, akik közül többen később újságíróként, szerkesztőként vagy főszerkesztőként meghatározó szerepet töltöttek be a vajdasági magyar sajtóban, médiákban. (...)

A munka három fő részre tagolódik.

Az első az *Ifjúság Szava* indulását és első néhány évét dolgozza fel az irodalom szemszögéből, pontosabban az 1945. március 7-e és 1951. március 10-e közötti időszakot, amelynek egyik fő jellemzője az új (irodalmi) hang keresése volt, a szólamirodalom és tömegköltészet megjelenése és burjánzása, de egy fiatal írónemzedéknek, a fiatal hidasoknak a felállása is. Iro-

dalmunk akkor még a politika kemény szorításában volt, csaknem minden eszmei mozgáster nélkül.

A dolgozat **második** része az *Iffúság* lassú kibontakozását vázolja fel. 1951. március 17-e és 1961. december 14-e között, amikor már valamelyest alábbhagyott a politika szorítása, s feltűnni látszott az öneszmélés irodalompolitikája, amikor íróink elfordulva a szólamirodalomtól, lassan elindultak az emberközpontú irodalom felé. Eközben viták alakultak ki „irodalmi életünk” problémáiról, felerősödött a harc a dilettantizmus ellen, fokozatos nyitásra került sor a modernség és a világirodalom felé. Ez volt a lap életében az a korszak, amikor az 1950-es nemzedék hangsúlyozottan síkraszállt az irodalom színvonalaért, de ugyanakkor az az időszak is (1954 és 1956 között), amikor már kezdtek feltűnni a *Symposion* első nemzedékének tagjai.

A **harmadik** fejezet a *Symposion* melléklet megjelenésével és első nemzedékének felállásával, kibontakozásával foglalkozik, az 1961. december 21-e és 1964. szeptember 24-e közötti időszakkal. Akkor kapott kifizetést a lapban egy új hangon megszólaló, másként gondolkodó fiatal írógárda, amelynek tagjai az irodalmi és művészi értékekre esküdtek, a kritikát hatásos fegyverként használták a dilettantizmus ellen, kitárulkoztak a környező irodalmak és a világirodalom felé, komoly és hosszan tartó vitákat és vitasorozatokat szerveztek társadalmi és irodalmi életünk akkori időszerű kérdéseiről.

A **függelékben** kapott helyet e három jelzett korszak irodalmi cikkbibliográfiájának anyaga (ábécé- és időrendben), amely jó alapul szolgált a téma körültekintő feldolgozásához. A három mellékelt bibliográfia értelemszerűen valamelyest tágabban térképezi fel a lap irodalmi korpuszát meg a benne található irodalompolitikai megnyilatkozásokat. Így maradéktalanul helyet kapott benne minden egyes szerző lírai és szépprózai munkája, jelesebb munkatársak esetében pedig a publicisztika is. Itt szükséges megemlíteni a műfaji besorolás nehézségeit is, mert a lap irodalmi rovatában, különösen fennállásának első évtizedében, a líraibb hangvételű, sikerültebb publicisztikai írást már elbeszélésnek, novellának minősítették. A bibliográfia jó kiindulópont lehet azok számára, akik az irodalmi vagy publicisztikai műfajok változását, alakulását és frekvenciáját szeretnék behatóbb elemzés tárgyává tenni a második világháború utáni első két évtizedben.

A cikkbibliográfiából többek között kiolvasható egyes szerzők műfaji sokszínűsége, irodalmi/publicisztikai kezdésük sorrendje, (akkori) érdeklődési köre és még sok minden más. Már ezek a jelzett elemzési lehetőségek is előrevetítik, hogy milyen irányban lehetne folytatni még a vizsgáldást.

Annál is inkább, mert ennek a korszaknak nincs egységes és átfogó bibliográfiai feldolgozása.

Az egyes szerzők jelentkezésének gyakorisága is – egy adott időszakban – támpontot nyújthat további irodalomtörténeti vizsgálódáshoz. Példaként említhetjük, hogy az 1950-es években az *Ifjúság* hasábjain (társadalmi és irodalompolitikai okokból adódóan) legalább három magyar írónak alakult ki kultusza: Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának. E kultikus megnyilatkozásokat nyomon lehet követni a lap hasábjain.

A munka időrendi sorrendbe veszi – tehát a lap első két évtizedének – irodalmi és irodalompolitikai megnyilatkozásait, azzal, hogy nem szorítkozik csupán az irodalmi jelenségekre, hanem szükségszerűen érinti az akkori művelődési szféra égető kérdéseit is, a könyvkiadástól kezdve az oktatásig. Mindez pedig azért fontos, mert a művelődési élet időszerű kérdései, problémái szükségszerűen kihatottak az irodalmi életre és természetesen az irodalompolitikára is, s felvázolásuk mindenképpen megkönnyíti a megfelelő összefüggések feltárását. Akkor, amikor egy-egy lapbeli irodalmi jelenség megértéséhez más forrásból is meríteni kellett (például az 1950-es nemzedékkel kapcsolatos irodalmi viták esetében), többek között a Híd és a Magyar Szó írásai tettek jó szolgálatot.

A felhasznált irodalom jobbára a vizsgált időszak irodalomtörténeti jelentőségére, jellegére és értelmezésére világított rá, továbbá a két írónemzedék sajátosságaira, valamint az ország akkori gazdasági-politikai átalakulására, amely az irodalmi életet is jelentősen befolyásolta. Alapvetően fontos és eligazító volt a dolgozat megírása szempontjából Bányai János, Bori Imre, B. Szabó György, Szeli István és mások írásai, tanulmányai, valamint a lap több fontos programcikke és évfordulós vagy alkalmi írása.

Egészében véve: e munka a jelenségek szintjén, irodalmi/társadalmi folyamatában mutatja be irodalmi életünk ellentétektől, tévelygésektől és megtorpanásoktól sem mentes két évtizedes fejlődésvonulatát az *Ifjúság* c. lap közlésein, megnyilatkozásain és arculatváltozásain keresztül. S ez a már említettek mellett a dolgozat egyik fontos hozadéka.

A terjedelmes bibliográfia elkészítését a háromrészes főszöveg megírása követte, amelyhez mintegy háromezer fénymásolatot kellett készíteni a fontosabb cikkekről, írásokról. Csakis ilyen részletes tájékozódás után állhatott össze e dolgozat.

A munka főszövegében található 1900 lábjegyzet is a dokumentálást, a gyorsabb tájékozódást, vagy újabb vizsgálódás kiindulópontját szolgálja.

Az *Ifjúság* – némi háborús előzmények után – hivatalosan 1945. március 7-én (a bolmáni csata első napján)¹ indult, 5000-es példányszámban,² mint sorrendben a második magyar nyelvű sajtóterméke a felszabaduló Jugoszláviának. Akárcsak a *Szabad Vajdaság* esetében is, elindításának képlete azonos volt: egy szerb nyelvű, baloldali (ifjúsági) forradalmi lap – ez esetben az 1942. május 12-én indult *Glas Omladine* – fordításával új magyar sajtótermék született: az *Ifjúság Szava*. A *Népi Ifjúság* négyoldalas politikai hetilapja 1945-ben Miloslav Gonja, Gvozden András és Kovács András közreműködésével indult,³ s még ez évben Juhász Géza is csatlakozott hozzájuk.⁴ Később hosszabb-rövidebb időre mások is: Tomka Gábor, Molnár Géza, Vlado Rotbart, Saffer Pál, Ürményi Rudolf, Szeli István, Fodor Pál, Firtiz István, Madarász András, Fehér Ferenc, Jódal Dezső, Kovács János és Hatala Zoltán.⁵ Az akkori magyar politikusok részéről a szerkesztőség munkáját időnként Sóti Pál ellenőrizte.⁶

Létrejöttét politikai döntés előzte meg, amelynek egyik fő indítéka a magyar fiatalok eszmei nevelése és politikai befolyásolása volt, lévén, hogy meg kellett velük ismertetni a népfelszabadító harc céljait meg a születendő ország szellemi irányvételét.⁷ A második világháború ugyanis esetünkben nemcsak népfelszabadító harcot jelentett, hanem szocialista forradalmat is. Tehát új ideológiát, életformát és ezzel együtt új, szocialista irodalomszemléletet és politikát is.⁸

Az irodalom vonatkozásában megszakadt a korábbi folytonosság, s mint Kulcsár Szabó Ernő írja (magyarországi vonatkozásban, de esetünkre is érvényesen), 1945-ben olyan korszak kezdődött a magyar irodalomban, amely

¹ Első négy száma még a *Glas Omladine* számozását és évjelzését viseli, (IV. évf. 30., 31., 32., 33. sz.), ám tartalmi elemzése bizonyítja, hogy e négy szám sem volt pusztán a szerb anyalap sima tökőrfordítása, hiszen, ha jelzésszerűen is, de eredeti magyar cikkeket is közölt: Ady Endre *Az én hadseregem* című versét, egy gúnyverset a svábokról, Juhász Géza topolyai, Boldizsár Erzsébet péterrévei meg B. Szabó György petrovgrádi tudósítását.

² Gvozden András: *Az Ifjúság Szava egy éve = Ifjúság Szava*, 1946. márc. 9. Ezt tartotta is egy ideig, majd példányszáma az 1960-as években 6000–8000 között állapodott meg. (A Lapterjesztő Osztály adatai.)

³ Tomka Gábor: *Harcokban született*. Negyvenéves a Képes Ifjúság = *Magyar Szó*, 1985. márc. 7.; *Az Ifjúság munkatársai az elmúlt tíz évben*. *Ifjúság*, 1955. márc. 5.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Tomka Gábor: *Harcokban született*. Negyvenéves a Képes Ifjúság = *Magyar Szó*, 1985. márc. 7.; *Ifjúság Szava*, 1945. márc. 7.

⁷ *Ifjúság Szava*, 1955. márc. 5.

⁸ Uo.

elszakadt európai hagyományaitól és folyamataitól, s ellentétben állt az individuális eurotradícióval.⁹ Egy olyan rendszerbe léptették át irodalmunkat is, amelyben a pluralisztikus diskurzusformákat a diskurzus és ellendiskurzus váltotta fel.¹⁰

1945 irodalmi vonatkozásban problematikus korküszöb, csupán politikai-ideológiai dátuma a marxista irodalomtörténetnek.¹¹ Hiszen az 1945-ben és közvetlenül utána tapasztalt megnyilatkozások az irodalmi közírás meg a szólamirodalom hangján történtek, s fontos ideológiai ismérvek volt a háború befejeztével megnyílt távlatok, a felszabadulás, valamint az ország újjáépítésének dicsőítése.¹²

Az új állam – korabeli megfogalmazás szerint – „a munkások, parasztok, a népi értelmiség és a többi dolgozó középréteg, egyszerűen a dolgozó nép szabad demokratikus állama” volt.¹³

Egy új világnéplátás plántálódott a köztudatba, amely attól kezdődően kötelező és követendő volt (az irodalomban is!), holott a jugoszláviai magyar irodalom még fel sem készülhetett e drasztikus külső változások értelmezésére. Nem volt idő az irodalmi „átállás”-ra, a gyorsan változó társadalmi-politikai viszonyok máról holnapra megkövetelték a polgári irodalmi hagyományokkal való szakítást, az új hang meglelését, az új írói-újságírói nyelvezet kialakítását, nem utolsósorban pedig azt, hogy az irodalom is napi ideológiai fegyver legyen a múlttal való leszámolásban. E gyors, dezorganikus átalakulás felkészületlenül érte irodalmunkat: egyesek egy ideig hallgattak, mások pedig megpróbálták megtalálni az új rendszer elvárásainak megfelelő új hangot. Ebből adódóan alakult ki a felszabadulást követő néhány évben egy népi-populista irányzat; valóságfeltáró, félirodalmi műfajával meg tömegpezítésével egyetemben.

Az *Iffúság* hasábjain szépen nyomon lehet követni a második világháborút követő években azt az irodalmi tévelygést, helyesebben útkeresést, amely hallatlan – sem előtte, sem utána nem tapasztalt – irodalmi dilettantizmussal párosult. A deklarált egyenjogúságból adódóan ifjú munkások, inasok és földművesek hadai fogtak ceruzát, és kezdtek el „verselni”! Eközben írtak, átírtak és plagizáltak is. A líra volt az egyik legfelkapottabb műfaj: csak a rímeiket kellett egybecsengővé faragni! A lényeg a versbe foglalt aktuális

⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, 1993, 8–14. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Olajos Mihály: *A hatalom a népe = Népnaptár*, 1947. Magyar Szó, Újvidék, 40–45. p.

eszei mondanivaló volt. Az irodalommal való foglalatosság immár nem volt többé csak a tehetségesek kiváltsága: mindenki „irodalmárkodhatott” kénye-kedve szerint. Sőt, ez volt a jó, a helyes. Ez volt, némi iróniával fogalmazva, az esélyegyenlőség az irodalomban. A nagy igyekezetben néha megmosolyogtató túlkapásokra is sor került.¹⁴

Az új szocialista/kommunista újságírói nyelvezet, fogalomtár kialakítása évekig eltartott, s eleinte érezhetően nehéz és erőltetett volt a tudósítások „új”, propagandisztikus hangvétele, emellett a lap címei is jobbra politikai szólamokból álltak össze.¹⁵ A közölt irodalmi alkotások (líra, próza) csaknem kizárólag a politika, a hatalom célkitűzéseit követték, s ennek eredményeként sok suta rímre, leplezetlen politikai mondanivalót hordozó lírai hangvételű írásra bukkanunk benne.¹⁶

A mozgósító, munkára serkentő, „népi” líra és próza többéves „szocrealista” időszaka következett, amelyben – kevés kivétellel – az új rendszer dicsőítése, „irodalmi” kiszolgálása volt az egyik legfontosabb lapszerkesztési elv, az irodalompolitika helyességének egyik legfőbb mércéje pedig a munkás-paraszt témák osztályjellegű megközelítése.

Az új rendszer által támasztott kényszer kezdettől fogva ránehezedett a médiákra, így az *Ifjúság Szava* szerkesztőségére is. Szűk (szellemi) mozgástérben, nehéz anyagi körülmények közepette kellett megfelelni a politikai elvárásoknak. Azok pedig különösen az ifjúság felé voltak nagyok.

Az *Ifjúság Szava* is voltaképpen évekig a napi politika szorításában volt kénytelen ténykedni.

Íme egy-két példa az akkori „új hangú”, „irodalmi” szövegekre:

¹⁴ Elegendő csupán egy példát kiragadni a sok közül. A lap 1948. jan. 31-én első oldalán, méghozzá címben, az alábbiakban jelölte ki „a jugoszláv asszonyok feladatát”-t: „1. A gyermekek nevelése, 2. harc az ötéves tervért, 3. harc a szilárd békéért”. (1)

¹⁵ *Készüljünk a tavaszi vetési munkálatokra* (*Ifjúság Szava*, 1945. márc. 7.), *Győzelem, béke – szabadság, élet!*, *Biztosítsuk földeink teljes megművelését* (*Ifjúság Szava*, 1945. máj. 11.), *Egyenjogúságot a tettekben* (*Ifjúság Szava*, 1945. jún. 7.), *Vajdaság ifjúsága szilárdan a népi uralom mögött áll* (*Ifjúság Szava*, 1945. júl. 4.).

¹⁶ Fésüs István: *A jövő felé...* (vers) (*Ifjúság Szava*, 1945. aug. 18.), Gál László: *Válassz!* (vers) (*Ifjúság Szava*, 1945. okt. 19.), Méray Tibor: *Föld. Az igénylőknek és az osztóknak küldöm* (vers) (*Ifjúság Szava*, 1945. dec. 13.), Gál László: *A vasútra indulunk* (vers) (1946. jún. 25.) stb.

A *Bunkóciska* című orosz szabadságdal magyar fordításban így festett:

„*De ha eljő a nap, mikor ébred a rab,
S lekötött kezét, lábát kinyújtja,
Aki ellene volt, az fűbe harap,
Mert a bunkó a földre lesújtja.*”¹⁷

A *Munka dicsérete* az alábbi sorokkal kezdődött:

„*Szép gyermekem, jőjj ki a rétre,
Hol traktorok hangja zenél:
Nézd, új csillag fut fel az égre,
És hírt hoz a hajnali szél.*”¹⁸

Vajdasági magyar írókból akkortájt még kevés volt; 1946-ban hivatalosan mindössze hatan voltak tagjai a Szerbiai Íróegyesületnek: Herceg János, Majtényi Mihály, Laták István, Lőrinc Péter, Dudás Kálmán és Gál László.¹⁹ A „tagok” közül Herceg János mindössze egy novellával jelentkezett, Majtényi Mihály sem sokkal többel, Laták István csak abban az időben vette fel a tollat, a régiéek közül pedig Munk Artúr és Szirmai Károly még hallgatott.²⁰

Amikor 1948-ban egy tudósítópályázat nyomán feltűnedeztek az első igazi (irodalmi) tehetségek, a szerkesztőség azonnal felismerte, pártfogolta és biztatta is őket. A hetedikes gimnazista Fehér Ferencről 1948 májusában²¹ megállapította, hogy a legtehetségesebb fiatal költőnk, aki biztos kézzel forgatja a tollat. Ekkor tűnt fel szorgalmas, tehetséges tudósítóként Petkovics Kálmán,²² Hatala Zoltán meg Galló Nándor. Tehetséges fiatal poétának minősítették Borús Erzsébetet (a lap felfedezettjét), akit akkor „lirikusaink legjava közé”²³ soroltak, Major Nándort, „akinek ütemérzése van, minden versében érezni ezt, de nagyon hétköznapias a nyelve: nem tud verseinek olyan ízt adni, hogy az olvasó észrevegye, hogy verset olvas”²⁴, Csikos Istvánt, aki

¹⁷ *Iffjúság Szava*, 1945. aug. 18.

¹⁸ *Iffjúság Szava*, 1945. okt. 19.

¹⁹ Gál László: *Vajdaság és az írókongresszus = Híd*, 1946/10. 724–728. p.

²⁰ Uo.

²¹ *Tudósítói versenyünk eredménye = Iffjúság Szava*, 1948. máj. 8.

²² Uo.

²³ Galló Nándor: *Akik kimaradtak = Iffjúság Szava*, 1948. febr. 7.

²⁴ Uo.

„tudja vezetni a tollat”²⁵, Trungel Ferencet, akinek költeményei „határozott tehetséget” árulnak el, s aki „gyönyörű színekkel, csengő muzsikával és lágy vonásokkal rajzol”²⁶ stb.

A lap irodalmi vonatkozású anyagának *válogatásából*, illetve *közlési módjából* is kitetszik, hogy a szerkesztőség milyen irodalompolitikai szempontokat tartott szem előtt. Az mind a magyar, mind a délszláv és világirodalom esetében az elnyomatás, zsarnokság és kizsákmányolás ellen harcoló szerzőkre, a nép életét megéneklő vagy leíró alkotókra összpontosult. Ennek megfelelően hozta a lap a magyar írók közül Petőfi Sándor²⁷, József Attila²⁸, Ady Endre²⁹ meg Arany János³⁰ költeményeit, a külföldi írók közül Makszim Gorkij³¹, Vlagyimir Majakovszkij³², Alekszej Szurkov³³ és Fagyjev³⁴ munkáit, a délszláv írók közül pedig Vladimir Nazor³⁵ vagy Branko Ćopić³⁶ írásait. E közlések további jellegzetessége, hogy a szerkesztőség csaknem mindegyikhez *eligazító magyarázatot* is fűzött. Arany János *Walesi bárdok* című költeménye mellett az alábbi magyarázatot olvassuk: „I. Edvárd angol király meghódítván Wales tartományt, magasztaltatni kívánta magát a leigázott nép dalnokaitól. Ezek ellenszegültek, sőt az ő zsarnokságát hirdették, minek következtében ő, mint a hagyomány tartja, ötszáz dalnokot megégettetett, nehogy énekekkel a honfiakat az angol járom lerázására buzdítsák. A kegyetlen királyt lelkiismerete furdalja, s örökké hallani véli a máglyára küldött vértanúk dalát.”³⁷

Nos, ez volt akkortájt irodalmi valóságunk.

1948 derekától lassan kezdett kibontakozni az igazi könyvkritika, amely Sinkó Ervin *A vasút* című művének méltatásával vette kezdetét.³⁸ Ezt a műfajt 1950 második felétől Bori Imre teremtette meg és ápolta nagy gonddal a lapban.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Petőfi Sándor: *Ifjúság = Ifjúság Szava*, 1945. jún. 7.

²⁸ József Attila: *Búza = Ifjúság Szava*, 1945. júl. 27.

²⁹ Ady Endre: *Az én hadseregem = Ifjúság Szava*, 1945. márc. 7.

³⁰ Arany János: *Walesi bárdok = Ifjúság Szava*, 1946. szept. 24.

³¹ Maxim Gorkij: *Az élet iskolája = Ifjúság Szava*, 1945. nov. 20.

³² Vladimir Majakovszkij: „A tízéves évfordulóra” = *Ifjúság Szava*, 1949. febr. 19.

³³ Alexej Szurkov: *A bátrak dala = Ifjúság Szava*, 1947. jún. 21.

³⁴ A. Fagyjev: „Ifjú gárda” = *Ifjúság Szava*, 1947. ápr. 26.

³⁵ Vladimir Nazor: *Előre!* = *Ifjúság Szava*, 1945. jún. 7.

³⁶ Branko Ćopić: *Proletárdal = Ifjúság Szava*, 1945. júl. 4.

³⁷ Arany János: *Walesi bárdok = Ifjúság Szava*, 1946. szept. 24.

³⁸ Sinkó Ervin: *A vasút = Ifjúság Szava*, 1948. máj. 15.

Bori Imre értékelése szerint ebben az időszakban jellegzetes újság- és folyóirat-irodalommá vált a jugoszláviai magyar irodalom, hiszen válságba került a könyvkiadás, volt olyan év, hogy egyetlen vajdasági magyar író könyve sem jelent meg, az író nem élhetett a kritika jogával, és nem az esztétikai kritériumok uralkodtak, hanem a kiegyenlítődség.³⁹

Tomka Gábor egykori főszerkesztő megfogalmazása szerint a lap akkor tájt „az építés és a győzelem mámorától elkapott fiatalok írásaival volt tele”⁴⁰. Az irodalom eleinte csak „szinesítette a lapot”, később fokozatosan átsegítette az indulás buktatóin, és „hozzájárult ahhoz, hogy [...] kiheverje a mozgalmi sajtótermékekre gyakran jellemző közlönyszerűséget”.⁴¹ Ám hiányosságai és közlönyszerűsége ellenére is volt egy nagy előnye: „Hasábjain tette meg első lépéseit Vajdaság fiatal íróinak nagy része.”⁴²

A második világháborút követő első két évtized két irodalmi nemzedéket affirmált: az 1950 áprilisában jelentkező ifjú hidasokat meg a Symposion-melléklet köré csoportosult fiatal írókat.

Irodalmi tevékenységével, irodalomszemléletével mindkét nemzedék napjainkig meghatározta a jugoszláviai magyar irodalmi életet, s jelentősen hozzájárult a felszabadulás utáni vajdasági magyar irodalom kibontakozásához, arculatának alakításához.

Közös jellemzőjük volt, hogy két hullámban érkeztek, mindkettő felállását követően viták alakultak ki, folyóirat-kiadási szándékuk volt, erélyesen harcoltak a dilettantizmus ellen, szorgalmazták a könyvkritikát, síkraszálltak az igazi irodalmi értékekért, nyitottak voltak a környező irodalmak felé, volt egy lelkes műfordító-gárdájuk is, s végül mindkettő tevékenysége (tíz év különbséggel) paradigmaváltást eredményezett a jugoszláviai magyar irodalomban (1954–55-ben és 1965-ben), s tagjaik (írásaikkal, kritikáikkal, kezdeményezett vitáikkal) hozzájárultak ahhoz, hogy a jugoszláviai magyar irodalom mielőbb elmozduljon a holtpontról, és elinduljon a fejlődés útján. Eközben pedig a korábban indulók egyengették és előkészítették az utat a később érkezőknek.

Mindkét nemzedéknek az *Iffúság* hasábjai jelentették (a felszabadulás utáni szövevényes társadalmi-politikai viszonyok közepette) a fontos kifutóteret, a kibontakozási és érvényesülési lehetőséget, azzal, hogy az „ifjú hida-

³⁹ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1945 után = Hid*, 1968/9. 934–955. p.

⁴⁰ *Iffúság*, 1955. márc. 12.

⁴¹ *Évfordulónk = Iffúság Szava*, 1951. márc. 3.

⁴² Borsos István: *Az „Iffúság” tíz éve. = Iffúság*, 1955. márc. 5.

sok” nemzedéke (Ács Károly, Fehér Ferenc, Major Nándor, Németh István, Petkovics Kálmán, Tomán László, Bori Imre és mások⁴³) az 1950-es évek kultúrklímájában a dogmatizmus és irodalmi dilettantizmus elleni harcban nemigen jutott/juthatott tovább a kezdeményezéseknél – számos kérdés a vajdasági magyar irodalom jellegével és szerepével kapcsolatosan még nyitott maradt –, ifjúsági folyóirat-alapításukra sem került sor.⁴⁴ Ezt az 1950-es nemzedéket valójában az jellemezte, hogy nem volt „nemzedék” a szó szorosabb értelmében.⁴⁵

Bori Imre írja: „Nem is lehetett nemzedék, hiszen olyan korban álmodott irodalomról, amikor a szellemi forrongások éppen tetőztek, az ellentmondások pedig ellentmondásos feladatok elé állítottak egykori »öreget« és egykori »fiatalt« egyaránt. Mert nagy összecsapások korszaka volt az [...], lényegében a múlt és a jövő csapott össze.”⁴⁶ Bori „virtuális nemzedéknek”, sőt „márciusi nemzedéknek” nevezte a fiatalok e csoportját.⁴⁷

A lendületes kezdés után ez a nemzedék megtorpant, félmegoldásokkal kényszerült megelégedni, s így maradtak hosszú ideig félúton a hagyományok és a szocialista realizmus meg a modernista törekvések között.⁴⁸

A szólamirodalmat követő megújulás és útkeresés, illetve a modernség meg a világirodalom felé való nyitás vitathatatlanul az 1950-ben jelentkező fiatal hidások érdeme volt, de az igazi modernséget, az igazi új hangot csak a Symposion-nemzedék lelte meg.

A Symposion-nemzedék (Bányai János, Tolnai Ottó, Fehér Kálmán, Domonkos István, Brasnyó István, Gerold László, Utasi Csaba és mások) viszont az 1960-as évek elején a feltárulkozó társadalmi viszonyok közepette már sikerre vihette azt, amiről az előző nemzedék csak álmodhatott.

A provincializmus, a bezárkózottság és irodalmi dilettantizmus ostromozásával, az irodalmi művek hozzáértő kritikájával meg a délszláv, illetve a világirodalom alkotásai felé történő nyitással, fontos társadalmi és irodalmi kérdések „melegen tartott” vitáival, a *Symposion* melléklet, majd az *Új*

⁴³ A *Híd* 1950/4. számának szerzői: B. Szabó György, Németh István, Jámbor Mária, Begovics Imre, Fehér Ferenc, Petkovics Kálmán, Major Nándor, Juhász Géza, Borus Erzsébet, Poros Anna, Sárosi Károly, Hatala Zoltán, Bóna Júlia, Madarász András, Gellér Tibor, Tomán László, Bori Imre.

⁴⁴ Bori Imre: *Húsz év után = Magyar Szó*, 1971: febr. 20.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1945 után = Híd*, 1968/9. 934–955. p.

Symposion folyóirat beindításával élénkséget és modernséget hozott a vajdasági magyar irodalomba. Tegyük hozzá: szemléleti-poétikai váltást, irodalmi paradigmaváltást is.

Innen került ki a vajdasági magyar irodalom középnemzedékének túlnyomó része. Bányai János szerint: „Fellépésük alapjaiban bolygatta meg a jugoszláviai magyar irodalom színpéjét: szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre, s mindmáig önmaguk és mások szigorú kritikusai.”⁴⁹ Amellett „az adott irodalmi viszonylatok között *felháborodást* váltva ki tagadásaival és lelkesedésével, szenvedélyével és időnkénti indulataival, *kultúrát* teremtett, irodalmi és esztétikai kultúrát.”⁵⁰ Szajbély Mihály értékelése szerint „olyan modern lírai és narratológiai szövegeket hozott létre [...], amelyekhez hasonlóakra Magyarországon még majd tíz évet kellett várni.”⁵¹

A melléklet beindításával egy új, fiatal (korábban csak részben megmutatkozó), iskolázott, művelt irodalmi nemzedék lépett az olvasók elé. Egy olyan nemzedék, amelynek tagjai, az újvidéki Ifjúsági Tribün vitaestjein, már korábban „nem is éppen érzéketlen helyen, s nem is éppen tapintatosan”⁵² ostorozták a vajdasági magyar könyvkiadást, irodalompolitikát meg az itt megjelenő lapok szerkesztéspolitikáját.

Olyan időben indult be a *Symposion*, amikor már „szabadabb és egyre élénkebb” lett a közélet, s amikor a sajtóban már „merészebb” írások is napvilágot láthattak. Ez elsősorban a társadalmi-politikai átalakulás függvénye volt. A melléklet a *symposion* címet viselte, nyilván Platón *Symposiuma* nyomán.⁵³ Egyébként e görög szó egyik értelme a „lakoma”, „magasabb színvonalú beszélgetés”, „tudományos tanácskozás”, amelyet a melléklet elindító az olvasókkal mindenekelőtt a kritikáról, az irodalomról és a művészetről szándékoztak folytatni.⁵⁴

⁴⁹ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó–Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Újvidék, 1998. 190. p.

⁵⁰ Bányai János: Ellenportré és búcsú a kritikától. *Új Symposion*, 1981., 200. sz. 404–410. p.

⁵¹ Szajbély Mihály: A *Symposion*-mozgalom lezárult története In: Szajbély Mihály: *Álmok álmodói*. Magvető, Budapest, 1997. 228. p.

⁵² *Ifjúság*, 1961. nov. 16., 47. sz. 4. p.

⁵³ Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma*. Az Új *Symposion* történetéről. Kalligram, Pozsony, 2005. 57. p.

⁵⁴ Bakos Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 808. p.

Első 42 számát (1961. december 21.–1962. december 20.) Tolnai Ottó szerkesztette, a 43. számtól a 78. számig (1963. január 1.–1964. szeptember 24.) pedig Bosnyák István.⁵⁵ A *Symposion*ba mintegy 60 szerző írt, fordított, s csaknem ugyanannyi képzőművész, grafikus jelentkezett alkotásaival.⁵⁶ Kezdetben két, három, öt, végül hat oldalon jelent meg. Eleinte hetenként, majd kéthetenként jelentkezett (nyáron, június vége és szeptember eleje között szünetelt).⁵⁷

A „hangoskodó-bunkózó” melléklet bírálatainak (néha) kíméletlen hangneme, illetve súlyos minősítései miatt (amelyek mellőzték a tekintélytisztelést, és csak az irodalmi értékre, minőségre esküdtek) érték e nemzedéket csakhamar az „öregek” részéről az első támadások. Így lettek ők „titánkodó anti-magyarok”, „antiszocialista meddő entellektüelek”, akik ontották „a minősítő jelzők dühös áradatát”⁵⁸. Holott – Varga László megfogalmazása szerint – e nemzedék volt „az egyetemi polgároknak egy fiatal, kompakt csoportja, amelynek úgyszólván csak papírt és ceruzát kellett adni, és máris helyet kértek maguknak a vajdasági irodalom ege alatt”.⁵⁹

Bosnyák István megfogalmazása szerint „a Symposion-generáció a kezdet kezdetétől fogva – a külső látszat ellenére – nem az »irodalomért« szállt síkra, hanem egy levegősebb, tisztább, élhetőbb emberi atmoszféráért: a szellemi igényesség, anti-provinciális kultúrigény, korszerűbb irodalom követelésének leple alatt a korszerűbb, emberibb *élet* igénye rejtőzött”.⁶⁰

E nemzedék volt az, amely a vajdasági magyar irodalomban meghonosította a színvonalas, kompromisszumot nem ismerő, értékközpontú irodalomkritikát. Arról tettek tanúbizonyságot, hogy egy csoport fiatal új alapokra helyezte a kritikát, vagy mondjuk úgy: magasra tette a lécet az irodalmi és művészeti értékek elbírálásánál. A kritika vezérelve az volt, hogy „ne az író, ne az embert, hanem a könyvét bíráljuk”, pontosabban, hogy „nem irodalmi, nem művészi, nem esztétikai mércéket az irodalmi, művészi, esztétikai értékek felmérésénél egyszer s mindenkorra vonjuk ki a forgalomból”⁶¹.

Az *ex libris*ben közölt kritikák nagy részét egyenes sértésnek vették az idősebb írónemzedék tagjai, és ezekből gyakran sajtóvita kerekedett. Emlékezetes marad Csépe Imre megállapítása, hogy „a Symposionnak nincs ol-

⁵⁵ Lásd a melléklet példányait az újvidéki Matica srpska Könyvtárában.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Symposion*, 1964. jan. 1., 65. sz.

⁵⁹ *Symposion*, 1963. márc. 21., 49. sz.

⁶⁰ *Symposion*, 1964. szept. 24., 78. sz.

⁶¹ *Symposion*, 1962. nov. 8., 36. sz.

vasótáborra, mert az írásokat, melyek ott megjelennek, nem lehet megérteni”, s „a Symposiumot el kőne türüni”.⁶²

A másik rovat, amely keményen bírálta a provincializmust, dilettantizmust, lapjaink elírásait, butaságait, a *szakállszárító* volt. Itt kerültek terítékre a *Magyar Szó*, a *7 Nap* és a *Dolgozók* (el)írásai, újságírói bicsaklásai, érthetetlen gondolatai (melyekből az idő tájt is akadt bőven), s amelyeket a rovat anonim szerkesztője megfelelő (cinikus) kommentárral látott el.

A *Symposion* melléklet két fontos rovatában tekintett a környező irodalmak és a világirodalom felé: az *ex libris*ben, valamint a *panorámában*. „A *Symposion* révén bekerült a köztudatba, elsősorban a középiskolások körébe, egy csomó név, irodalmi mű és gondolat, olyan, amely egyébként az irodalomoktatás programja révén nehezen jut el a felcseperedő nemzedékhez.”⁶³

A nyitás természetesen nemcsak az irodalmi szféra felé történt, hanem más művészeti ágak, a film-, a színház- és a tévéalkotások felé. Emlékezetes marad, hogy egy alkalommal a rovatszerkesztő hat szerzőt (Bányai János, Bosnyák István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor és Utsi Csaba) kért fel egyszerre, hogy írjanak filmkritikát Billy Wilder *Az Apartement* című filmjéről.⁶⁴

Ugyanakkor Brecht *Koldusoperájának* szabadkai bemutatójáról három szerző (Utsi Csaba, Gerold László és Gion Nándor) írt külön-külön színikritikát.⁶⁵ Túllépve a melléklet publikálási keretét, a *Symposion*-nemzedék tagjai az újvidéki Ifjúsági Tribün lehetőségeivel élve, látogatott, éjszakába nyúló vitaesteket kezdeményeztek és szerveztek az akkori társadalmi és irodalmi élet legidőseiről, amelyeket azután kivonatolva a *Symposion*ban is ismertettek. Ez voltaképpen egybecsengett a *Symposion* vezérgondolatával: „túlhaladni a tegnapot és a mát, részt vállalni a világ (nálunk ezt úgy mondjuk, hogy a társadalom) megváltoztatásában”⁶⁶ (például „a jugoszláviai magyar entellektüel” vita 1962 márciusa és májusa között)⁶⁷.

A fiatal írónemzedék tagjai közül az 1963-ban beindított *Symposion Könyvek* sorozata előtt, 1961-ben csak Bányai Jánosnak jelent meg kötete.⁶⁸ Éppen ezért eseményszámba ment, amikor 1963-ban Tolnai Ottó *Homorú versek* című kötetével megjelent a *Symposion Könyvek* sorozat első darab-

⁶² *Symposion*, 1962. okt. 25., 34. sz.

⁶³ *Symposion*, 1963. márc. 21., 49. sz.

⁶⁴ *Symposion*, 1963. márc. 21., 49. sz.

⁶⁵ *Symposion*, 1963. máj. 9., 53. sz.

⁶⁶ *Symposion*, 1963. márc. 21., 49. sz.

⁶⁷ *Symposion*, 1962. márc. 1., 10. sz. ; *Symposion*, 1962. márc. 8., 11. sz. stb.

⁶⁸ Bányai János: *Álarc felett a nyári nap*. Forum, Újvidék, 1961.

ja, majd Domonkos István *Rátka* című verseskötete, a sorozat második darabja.⁶⁹ A harmadik kötet a több mint 360 oldalas *Kontrapunkt* volt, amely Bányai János és Bosnyák István válogatása nyomán a *Symposion* melléklet 1961 és 1963 közötti írásából adott közre egy válogatást, szám szerint 18 szerzőnek, azaz egy induló fiatal írónemzedéknek állítva emléket.⁷⁰

Mint Bányai János fogalmazott, „mozdulni kell(ett), elmozdulni a tóparti-kálmváriás-eperfás-tilinkós poétálgatástól, más perspektívát venni fel.”⁷¹

A *Symposion Könyvek* sorozat egyébként a későbbi években hosszú életűnek bizonyult: az újvidéki Forum Könyvkiadó produkciójában 63 jelent meg belőle.⁷²

Miután a *Symposion* melléklet 1964. szeptember 24-én, a 78. száma után megszűnt a lapban, az *Iffúság* jelezte, hogy a vállalkozás, folyóirat alakjában, önállósodni fog.

Így is történt: Az Ifjúsági Szövetség Tartományi Vezetőségének Elnöksége 1964. december 7-én határozatot hozott az *Új Symposion* című havi „művészeti kritikai folyóirat” megalapításáról.⁷³ Erről az *Iffúság* nagy keretes hírben számolt be.⁷⁴ A beharangozás szerint az *Új Symposion*nak, „a jugoszláviai magyarok új művészeti kritikai folyóiratának” első száma Bosnyák István szerkesztésében 1965. január 15-ére tervezte megjelenését.⁷⁵

Papp Tibor szerkesztésében 1992-ben látott napvilágot az *Új Symposion* utolsó (323–324.) száma.⁷⁶ 1965 és 1992 között a folyóiratban több írónemzedék jelentkezett, s egykori munkatársai ma a vajdasági magyar irodalom jeles alkotói.

⁶⁹ Csáky Sörös Piroska: *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973. 59–72. p. Egyébként a kötet címadó verséről, amely a *Híd* 1962. évi 3. számában jelent meg, a *Symposion* 1962. márc. 22-i, 13. számában közölt elemzést.

⁷⁰ Uo. A sorozat első két kötete nem volt sorszámozva, de a *Kontrapunkton* már jelölték, hogy a sorozat 3. darabja.

⁷¹ *Symposion*, 1963. szept. 5., 57. sz.

⁷² Csáky S. Piroska: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–2006*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 21. p.

⁷³ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 273. p.

⁷⁴ *Iffúság*, 1964. dec. 10., 40. sz. 12. p.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 273. p. 1992-től, Veszprémben jelenik meg az *EX Symposion*, amelyet az *Új Symposion* és az *EX* című évkönyv egykori munkatársai hoztak létre. Előbb Bozsik Péter, utóbb Tolnai Ottó szerkeszti.

LITERATURE AND LITERATURE POLICY IN THE WEEKLY PAPER, IFJÚSÁG (1945–1964)

The first issue of the weekly *Ifjúság* (*Youth*) under the title *Ifjúság Szava* (*The Word of Youth*) was published on 7th March 1945; it started to develop its particular character after the end of the War, devoting more space to literature and to the young beginner writers: the new generations of writers. In mere two decades (1945–1964) it managed to pass the road from the poetry and literature of slogans – the “belles-lettres” exalting the rebuilding of the after the war period – to modern avant-garde literature. Within this time it announced the appearance of two generations of writers: first, in 1950, it was the “young ‘bridgers’” generation (writers who contributed to the literary journal *Híd* (*Bridge*) to whom *Ifjúság* had served as a runway and then, beginning with 1961, the first generation of *Symposion* writers; to begin with, they created a new column in *Ifjúság* to move on and start a new journal in 1965. With their literary activities and approach to literature, both generations had a decisive role in shaping Hungarian literary life in Yugoslavia right up to the present days, and contributed greatly to the development and shaping of the Hungarian literature in Vojvodina.

Keywords: *Ifjúság*, slogan poetry, “young ‘bridgers’”, literature policy, *Symposion*-generation, Hungarian literature in Yugoslavia

EXPOZÉK A MESTERFOKOZATON

LAKI BOGLÁRKA

**ELVEK, STRATÉGIÁK ÉS MEGSZORÍTÁSOK
A NYELVHASZNÁLATBAN***Language usage: principles, strategies and constraints*

A nyelvhasználatot nem lehet a grammatikával azonos módon leírni, a nyelvhasználatnak nincsenek abszolút érvényű szabályai. Míg a grammatikát szabályok, a pragmatikát elvek segítségével tudjuk leírni. A nyelvhasználati jelenségek többsége ugyanis inkább csupán tendenciaszerűen jellemezhető.

A pragmatika olyan diszciplína, amely a nyelvhasználatot vizsgálja, és amelynek talán egyik legfontosabb feladata a nyelvhasználatot irányító elvek feltárása. A nyelvhasználat során az elvek mellett azonban különböző stratégiákat is alkalmazunk célunk elérése érdekében, de ezekhez szorosan kapcsolódnak bizonyos megszorítások is.

A nyelvhasználatot irányító elvek természetes módon racionális és interperszonális elvekre oszlanak. Ilyen racionális elv pl. Grice együttműködési elve.

Grice feltételezése szerint bármilyen beszélgetés résztvevői egy közösen elfogadott elvet követnek, amelyet együttműködési alapelvnek nevez, és amely kimondja, hogy a társalgáshoz való hozzájárulás a beszédhelyzetnek megfelelő kell, hogy legyen. Az elv négy maximát foglal magában. A maximákra támaszkodva fejti ki Grice implikátúra-elméletét, amely szerint az együttműködési alapelv betartása mellett valamely maxima megsértésével a beszélő egy olyan gondolatot akar beszédpartnere tudomására hozni, amely explicit módon nincs kifejtve a megnyilatkozásban, de mégis kikövetkeztethető abból, mégpedig a szavak konvencionális jelentéséből, az együttműködési alapelvből és maximáiból, a megnyilatkozás nyelvi vagy egyéb kontextusából, a háttérismeretekből, és abból a kölcsönös feltevésből, hogy ez említettek minden résztvevő számára relevánsak, és betartják azokat.

Maga Grice is elismeri, hogy nem minden maxima megsértése jár ugyanolyan következménnyel, és hogy a nyelvhasználatban egyéb maximák is érvényesülnek, pl. esztétikai, szociális vagy erkölcsi, de ezeket már nem fejtette ki. Az implikátúra-modellből csak az olvasható ki, hogyan sértik meg a megszólalók az együttműködés egy-egy maximáját, arra azonban már nem ad választ, hogy miért teszik ezt a beszélők. Több kérdésre választ ad azonban a homlokzatvédelem, az én-megjelenítés és a benyomáskeltési stratégiák modellje.

Leech szerint a grice-i elmélet által nem értelmezhető minden társalgási jelenség. Szükség van ún. udvariassági maximákra is. Az udvariassági elméletek tehát a grice-i elméletet kiegészítendő jönnek létre. Leech udvariassági elveiben a nyelvhasználat egy teljesen más oldalára hívja fel a figyelmet, a társalgás szociális és interperszonális természetét hangsúlyozza.

Grice is elismeri, hogy a kommunikációban fontos az udvariassági elemek vizsgálata, és Leech is számon tartja a kommunikáció racionalitási oldalát, de mindkettőjük modellje mégis egyoldalúnak bizonyul, mert számottevően vagy csak a racionalitással, vagy csak az udvariassággal foglalkozik. Az általuk megfogalmazott elveket, maximákat további elvekkel egészítették ki.

Grice elméletét bírálva Harnish összevonja a mennyiség és a minőség maximáját, Leech pedig a grice-i elméletben kevésbé figyelembe vett relevanciafogalmat próbálja meg kifejteni. Lakoff a grice-i elveket egyetlen maximára vezeti vissza, amely a megnyilatkozás kifejezésének világosságára vonatkozik.

Kasher a racionalitási elvre vezeti vissza a sikeres kommunikációt szabályozó elveket és maximákat, eszerint a célt a leghatékonyabban megvalósító cselekvést kell választanunk. Horn a kommunikáció dinamizmusát, a beszélői és a hallgatói aspektust is figyelembe veszi. Minél kisebb erőfeszítéssel jár egy megnyilatkozás produkálása a beszélő részéről, annál nagyobb energiabefektetést igényelhet a megnyilatkozás értelmezése a hallgatótól, és fordítva. Horn szerint ezen alapszik a társalgási implikátúra működése. Valójában Horn elvéhez szorosan kapcsolódik a Levinsoni minimalizációs elv, amely a beszédpartnerek gazdaságos információfeldolgozását célozza. Ezek az elvek a relevanciaelméletben kifejtettek felé mutatnak.

Egyes kutatók teljesen más alapelvekkel magyarázzák a konverzációs jelenségeket, mint Grice, pl. Sperber és Wilson. A relevanciaelmélet valójában Grice két fontos tételét fejleszti tovább, fejt ki. Az egyik, mely szerint a verbális és a nem-verbális emberi kommunikációhoz szorosan hozzátartozik a szándékok kifejezése és elismerése, a másik, mely szerint a megnyilatkozások automatikusan bizonyos elvárásokat keltenek. A hallgatónak az ezeket az elvárásokat leginkább kielégítő interpretációkat kell választania, ezáltal jut el a beszélői jelentéshez. A relevanciaelmélet szerint is relevancia-elvárásokat keltenek a megnyilatkozások, a beszélő a megnyilatkozás kimondásával bizonyítja azon szándékát, hogy egy meghatározott jelentést szeretne közölni, a hallgatók pedig a bizonyítékok alapján kikövetkeztetik ezt a jelentést. A cél annak meghatározása, hogyan tud következtetni a hallgató a beszélői jelentésre. Sperber és Wilson szerint a sikeres kommunikáció létrejöttéhez

nincs szükség az együttműködési alapelvre és a társalgási maximákra. A relevancia elve Grice együttműködési elvénel és maximáinál kisebb mértékű együttműködést feltételez, megvalósításához kisebb erőfeszítés szükséges, mint a maximák betartásához. A relevancia mértékének felmérése a kommunikáló egyén felelőssége.

Lakoff elméletében a különböző szituációk határozzák meg, mely udvariassági maximát kell alkalmaznunk. Leech pedig udvariassági elvéhez hét almaximát rendel, amelyek véleménye szerint megválaszolják azt a kérdést, miért térnek el a nyelvhasználók Grice társalgási alapelveitől.

Brown és Levinson a homlokzat védésével hozza kapcsolatba azokat az irracionális jelenségeket, amelyek számtalan nyelvben megjelennek, de eltérnek a hatékony, racionális kommunikáció elveitől. Udvariassági elméletük alapvető elve az, hogy bizonyos beszédcselekvések fenyegetik az arcukat, így azt enyhíteni kell valamiféleképpen. A leechi elmélettel összevetve megállapítható, hogy mindkettő univerzális jellegű, de az udvarias társas viselkedést más-más módon tartják elérhetőnek, Leech a társalgási elvek, Brown és Levinson az arcunka által. A két eszközzrendszer összehasonlítása során azonban egyezések is felfedezhetők. Vizsgálódásaim során kitűnt az is, hogy a szerzőpáros elvei közül néhány ellentétben áll a Grice által megfogalmazottakkal, pl. a *Légy homályos!*, *Légy kétértelmű!* stratégiák, amelyeket Brown és Levinson az udvarias nyelvhasználat érdekében fogalmaz meg, míg Grice ezek ellentétének betartását a racionális kommunikáció feltételeként határozza meg. A *Légy homályos!* és a *Légy kétértelmű!* elvek betartása társalgási implikaturához vezethet (amint Grice-nál is megfigyelhető), amely azonban lehet udvarias és racionális is.

Fraser szerint az, hogy udvariasak vagyunk egy interakció során, azt jelenti, hogy sikeresen végrehajtjuk az éppen aktuális társas feladatot a társalgási egyezmény feltételeihez igazodva. Véleménye szerint az udvarias nyelvi viselkedés egyet jelent a racionális kommunikáció általános elveinek követésével és fordítva.

A társas érintkezés folyamán fontos annak szerepe, milyen benyomást teszünk beszédpartnerreinkre. A nyelvi benyomáskeltési stratégia a goffmani arcfogalomhoz kötődik. Az én-megjelenítés által különböző információkhoz juthatunk beszédpartnerünk szociális státusáról, érdeklődési köréről stb., segítséget nyújt a szituáció értelmezéséhez, és benyomásokat közvetítünk általa. A nyelvi benyomáskeltésnek fontos szerepe van a nyelvi kifejezőmódok kiválasztásában. Ahogyan azt Nemesi Attila László is megállapítja, a szakirodalmi előzmények közül a benyomáskeltési stratégia meglétét támogatja

Leech, valamint Brown és Levinson néhány stratégiája is. A benyomáskeltés nyelvi kifejezőeszközei még nincsenek kellőképpen feltérképezve, de érdekes területnek mutatkozik annak tanulmányozása is, hogy mennyire tudatosan vagy ösztönösen próbáljuk alakítani mások rólunk alkotott benyomását.

Németh T. Enikő egy újabb elvet határoz meg, a kommunikatív szándék elvét, amely egyaránt tekinthető racionalitási és interperszonális elvnek is, valamint arra a következtetésre jut, hogy minden racionalitási és udvariassági elv redukálható a kognitív relevancia elvére.

A racionalitási elvek a kommunikáció gazdaságosságára irányulnak. A grice-i együttműködési elv, a kasherri racionalitási elv, a horni Q- és R-elv és a levinsoni minimalizációs elv főként a megnyilatkozásokban közölt implicit információk, a társalgási implikaturák kikövetkeztetésével állnak kapcsolatban. A kasherri racionalitási elv és a Sperber és Wilson által meghatározott kognitív relevancia elve nemcsak a kommunikációra, hanem minden nyelvhasználati formára érvényes, a kognitív relevancia elve pedig a megismerési folyamat teljességére is. Ahogyan Németh T. Enikő is megállapítja, a racionalitási elvek preskriptív jellegűek, amelyek a kommunikációban résztvevők számára előírják bizonyos normákat. A kognitív relevancia elve azonban nem normatív jellegű, hanem deskriptív.

Az interperszonális elvek a kommunikáció személyek közötti viszonyát szabályozzák, az udvarias társas viselkedést, és azt, hogy egy interakció folyamán milyen képet mutat az egyén önmagáról. Németh T. Enikő megállapítása szerint Lakoff és Leech, valamint Goffmann elvei normatív, preskriptív elvek, míg Brown és Levinson, valamint Nemesi nyelvi benyomáskeltési stratégiái empirikus úton levont általánosítások.

Egy-egy nyelvi forma megválasztásában különböző megszorítások érvényesülnek. Amint azt a beszédaktusok körében végzett vizsgálataim is alátámasztják, egy szituációban a külső és belső kontextuális tényezők határozzák meg, melyik stratégia, nyelvi forma alkalmazható célunk megvalósítása érdekében. Minél nagyobb a hatalma a címzettnek a beszélő felett, minél nagyobb a beszédpartnerek közötti szociális távolság, minél nagyobb a kérés súlya, esetleg a visszautasítandó kérés súlya, annál inkább szükséges az udvariassági stratégiák alkalmazása.

A racionalitási és az udvariassági nyelvhasználat között valamiféle ellentét is feszül. Felmerül a kérdés, mi határozza meg, hogy a racionalitási vagy az udvariassági elveket kell követnünk a nyelvhasználat során. Melyik bizonyul elsődlegesnek? Az elemzett példák alapján talán az állapítható meg, hogy a racionalitási elvek az elsődlegesek, de önmagukban sem a racionalitási, sem

az udvariassági elvek nem képesek meghatározni a sikeres kommunikációt biztosító elveket, mindkettő csupán a kommunikáció egy-egy szegmensére vonatkozik. A nyelvhasználat elvei nem kizárólagosak, keresztezhetik egymást. A nyelvi választás azon jelenségei, amelyek irracionálisnak bizonyulnak, általában megmagyarázhatóak az udvariassági elvek segítségével. A sikeres kommunikációt a racionális és az udvariassági elvek a megnyilatkozás létrehozása során való megfelelő ötvözése biztosítja, hiszen a kommunikációnak is egyidejűleg racionálisnak és udvariasnak is kell lennie. Ezzel kapcsolatos Nemesi Attila László kétszintű modellje. E terület azonban még számos megoldatlan kérdést vet fel, további vizsgálatok elvégzését igényli.

SZABÓ SZILVIA

A HOVATARTOZÁSI SZERKEZETEK ELBESZÉLÉSE A JELENKORI MAGYAR PRÓZÁBAN

*The stories that structures of belonging recount
in contemporary Hungarian prose*

Az (ön)megértésre törekvő én lokalizáltsága

Az otthonlét fogalma csak a máshol-lét, a kívül-lét megtapasztalásával párhuzamosan lehet jelentéssé, az otthon zártságának külső perspektívából való szemlélése, más terekből való értelmezése teszi lehetővé a topografikus önmegértést. Grecsó Krisztián Isten hozott című regényének szubjektuma is csak a központi tértől, Sáraságtól – melynek viszonylatában minden más lokáció vidékként interpretálandó: „Másnap reggel utazhattam Becével vidékre. Ennél fémesebb és kesemélyesebb szót életemben nem hallottam addig. Elkezdtek a gimnáziumot, harminc kilométerre Sáraságtól, Feketevárosig oda-vissza egy-egy átszállás”¹ – való elmozdulása/kimozdulása után lép diskurzusba önmagával, a más(ság) megtapasztalása után jelentkeznek az önidentifikációs törekvések. „Minél több idő telt el otthon nélkülünk, annál inkább, minél többször kaptam rajta magam otthon, hogy hatással van rám Feketeváros, más vagyok tőle, annál inkább. Talán azért, mert nem bírtam megbocsátani magamnak, hogy haza nem illő, egyedi szokásaim kezdenek kialakulni, és hogy a gyomrom legmélyén szeretném szeretni magam olyannak, amilyenné lassanként válok. Persze akkoriban mindez csak homályos sejtelem volt.” (IH, 57.)

Fehér M. István úgy véli: „Önazonosság (puszta, kezdeti vagy egyszerű önazonosság) talán lehetséges máslet nélkül is, önmegismerés vagy tudás azonban nem. Az egyszerű, önmagán nyugvó azonosság (azt is mondhatnánk: az öntudatlan azonosság) nem feltételezi a másletet, de az önmagát tudó azonosság igen.”² Az alteritás megtapasztalása aktivizálja az én ön-

¹ Grecsó Krisztián: Isten hozott. A Klein-napló (regény). – Budapest: Magvető, 2005. 33. A továbbiakban: (IH, 33.)

² Fehér M. István: „A tiszta önmegismerés az abszolút másletben, ez az éter mint olyan...”. Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege. = Bednatics Gábor–Kékesi Zoltán–Kulcsár Szabó Ernő szerk.: Identitás és kulturális idegenség. – Budapest: Osiris, 2003. 14.

megismerési mechanizmusait, az önmagát identifikáló szubjektum érzékeli a hovatarozás limeseinek elmozdulását. Az identitás (ki)alakulása sohasem eredményez befejezett állapotot, feltételezi a folytonos változást, melyet a különbözés, az önmagától elkülönözés mozzanatai hívnak elő: „A különbözés gögje és a beolvadás hisztérikus vágya viszont annál konkrétan megnyilvánult. Ez a két, látszólag idegen jelenség remekül elfér egyetlen lélekben, egyáltalán nem zárják ki egymást: pompásan megvannak együtt. Míg otthonomtól egyre távolabb kerültem, új helyemen sem találtam magamra.” (IH, 57.) A magától-elkülönözés létmódja, az önmegeértési törekvések azonban nem feltétlen járulnak hozzá a szubjektum idegenségérzetének, a kívüliség állapotának felszámolásához: „Valahol azt olvastam, ahol dolgozik, ott ereszt gyökeret az ember. Nekem már a tanulás is izzasztó és kimerítő munka volt, mégis idegen vagyok választott otthonomban, szorongok és elvágódodom innét; akármeddig is élek Tótvárosban, csak egy gyökértelen gyüttment lehetek. Bár nem is kívánok túlbuzgó asszimiláns lenni. Sáráságinak születtem, és ezt öntelten vállalom, még ha vidéken gyakran a bolondok lakának is hallom emlegetni a szülőfalumat.” (IH, 7-8.)

Wolfgang Iser az értelmezés egyik lehetőségeként írja le azt a folyamatot, amikor „a kultúrákat vagy kulturális szinteket úgy fordítják le, hogy megengednek bizonyos kölcsönhatást az idegen és az ismerős között”³. Az Isten hozott hősének öntelmezése is két kulturális szint, két térség-élmény kölcsönhatásának határsávjában történik, de e köztességben nincs alternatíva az otthonlét megvalósulására: „vidéken, Sáráságon kívül nem lélegzik a múlt, nem botlani lépten-nyomon a gyökerekbe, nincs ott az ősök mozdulata semiben, és nem is az ő tudásukkal kötnek kast, vagy égetnek vázát. Tótvárosban hiába a sokszínű és indulatú forgatag, kevés az emlék a tót, a magyar, a zsidó népek kora téli estéinek pipaszagú csöndjéből, amikor a nyitott gangos házakban elült a munka és a harag.” (IH, 189.)

Az eltérő terekről gondolkodva Michel Foucault megkülönbözteti az utópiákat és a heterotópiákat. Az előbbieket valóságos hely nélküli szerkezetekként, alapvetően és lényegileg irreális terekként írja le. Heterotópiáknak viszont a reális, tényleges, a társadalmi intézményrendszeren belül kialakított helyeket nevezi, „amelyek egyfajta ellen-szerkezeti helyként, megvalósult utópiaként reprezentálják, kétségek elé állítják, kiforgatják a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket”⁴. Az Isten hozott központi

³ Wolfgang Iser: *Az értelmezés világa*. – Budapest: Gondolat Kiadó–ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2004. 20.

⁴ Michel Foucault: *Eltérő terek*. = Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. – Debrecen: Latin Betűk, 2000. 149.

tere, Sáráság is olvasható foucault-i heterotopikus térként, hiszen földrajzi értelemben a fiktív név ellenére lokalizálható település, mégis a külsőnek, kívülállóknak, idegennek minősül az őt körülvevő terek viszonylatában.

Foucault javaslatot tesz egy általa heterotopológiának nevezett tanulmány, elemzés elvégzésére, melynek tárgyává egy társadalom eltérő helyeit teszi meg. Kísérletének első alapelve, hogy „valószínűsíthetően egyetlen kultúra sem létezik, amely ne hozna létre heterotópiákat. Ez tehát minden emberi közösség állandója.”⁵ S két fő típusát különíti el a heterotópiának, az úgynevezett „primitív” társadalmakban létező „válság heterotópiáit”, melyek körükben eltűnően vannak, és helyüket átadják a „deviáció heterotópiáinak”, „ahol azokat az egyéneket helyezik el, akiknek a viselkedése az átlaghoz, illetve a megkövetelt normákhoz képest deviánsnak minősül.”⁶ Bizonyos értelemben deviáns térként olvasható az Isten hozott centrális tere is, hiszen Sáráság lakosait éppen a normától való különbözőzés határozza meg: „Páter kertjében lettem biztos benne, Sáráság nem csak azért különb nekünk a környékbeli falvaknál, mert ide születtünk. Elég érezni a különös szomjúságot, a hajnali szavak ízét, a szellemek simogatását, egyszóval a tősgyökerességet, a kiválasztottságot, a szorongást.” (IH, 36.) A hovatartozásnak, az otthonlétnek mutatói vannak Sáráságban: „Aki itt nevelkedett, látja az árnyékokat, nincs ezen semmi csodálkozni való – ez lett a közkeletű viselkedésminta. Néhány óra múlva szóba se került, hogy gazdátlan árnyékok virítanak faluszerte. Mintha mindeneelőtt az lenne a fontos, ki látja, és nem az, hogy mit.” (IH, 26.)

A heterotópiák alapelveit sorolva Foucault megemlíti, hogy az ilyen helyek „általában az idő feldarabolásával járnak, vagyis valami olyasmit eredményeznek, amit a tiszta szimmetria kedvéért heterokroniának nevezhetünk; a heterotópiák működése csak akkor teljesezhet ki, ha abszolút szakadás áll be az emberek és a hagyományos emberi idő viszonylatában”⁷. Sáráságban az idő nem mérhető a hagyományos időfogalommal, ott a régi mitikus idő percei telnek – Azazel, Hénok és Jób ideje: „Ebben a faluban itt vannak a régi idők hőseinek maradványai: a teremtő szavak, a különleges szomjúság! Nem azért van ez, mert ez a falu az Ördög által fölügyelt vidék? Itten még özönvíz előtti lelkek kaszálnak, vágják a rendet, a régi idők lelkei tapasztalnak, hegesztenek, főzik a pálinkát! Ezek itt még nem élték át a lelkek özönvizét!” (IH, 67.) Egy másik szöveghely kicsit ironikus hangnemben a száznegyven

⁵ Michel Foucault: *Eltérő terek*, i. m. 150.

⁶ Michel Foucault: *Eltérő terek*, i. m. 151.

⁷ Michel Foucault: *Eltérő terek*, i. m. 152.

oldalán keresztül csak fekvő Oblomovra utalva beszél a heterotopikus Sáráság mozdulatlan, eseménymentes, heterokrónikus idejéről:

„(...) emiatt errefelé sokan oldalban mérik az időt.

Húsz oldala beszélgetek veled, Dezső – ezt mondta.

És hogy legalább negyven gépelt oldal óta zuhog odakinn. Hohó, pedig nem is zuhogott! Legalább kétszáz elnyelt mondat óta nem mondok neki semmi lényegeset, és csak hallgatom, mondta, ahogy a mondatokban esik. Azt is el kell árulnom neked, Dezső, hogy nincs már nekem elég szavam – ezt mondta.” (IH, 79.)

A csaló fényképész rossz minőségű fényképeiről is kiderül, nem szokványos fotók, Metz Dezső meglátása szerint azokon elmozdul a pillanat, amit egy fénykép örök rabságban tart: „Talán újra telik azokon a képeken az idő, a háttérből kiröppen a gácsér, a hosszúlépés langyos lesz és döglött, nő a gaz, mint halottnak a bajsza. Ahogy telni kezdett a képeken az idő, úgy pusztulni is az élő: a cséplőgép már elrozsdállt, a szatócsbolt szárazkapuja már szivacsos féregtanya, elkorhadt a szeméttelenen rég.” (IH, 24-25.) Majd az újra múltó időről zengő már-már patetikus szólam az anyagmegmaradás törvényére alludálva ironikusan zárul.

Az Isten hozott hőse, Gallér Gergely kiszakadva a sárásági környezetéből Tótvárosban öntudatlanul is a heterokrónia által is jellemezhető terekben mozog. Könyvtárban dolgozik – „egy idegen lelkű, átok és örökség nélküli város könyvtárába szegődtem” (IH, 59.); „A mostani életem, a tótvárosi könyvtár egyszerű és steril világa fényévnnyi távolságban van mindettől” (IH, 176.) – egy olyan heterotopikus térben, amely a végtelen felhalmozódást jeleníti meg, ahol az idő önmaga fölé magasodik.⁸ Heterokrónikus hely a temető is, ahova a regény önmagát megismerni vágyó szubjektuma sétálni jár: „Mikor ott sétálgatok, belélegzem a múltat. Senki sem jár a zsidó temetőbe, úgy látszik csak én leltem meg ott a nyugalmat, csak én járok oda ki szörnyülködni, igazából átérezni, hogy mi most már bizonyosan örökség nélkül maradtunk, a szövetség első fele hiányzik”. (IH, 190.)

Foucault a heterotopológiának nevezett kísérlete alapelvei között említi azt is, hogy a „heterotópiák mindig nyitások és zárások rendszerét feltételezik, amelyek elszigetelik, egyidejűleg azonban átjárhatóvá is teszik őket.”⁹ Látszólag Sáráság is nyitott tér, bárki odautazhat, „beléphet” a falu közösségének életébe, de ez a „belépés” csupán illúzió, a nem helybéli ember szükségyszerűen kívül reked, a sárásági lét esszenciája idegen marad számára:

⁸ Michel Foucault: *Eltérő terek*, i. m. 152.

⁹ Michel Foucault: *Eltérő terek*, i. m. 153.

„újra és újra rácsodálkoztak a népek, a vidékiek nem látják az ellopott képek utáni árnyékot, így az Ignácra ragadt részletet sem. És ez hetyke büszkeséggel töltötte el a mérkőzés ürügyén italozó tősgyökeres parasztokat.

Lám, vidékiek, mondogatták, szarok...” (IH, 208.)

De e heterotopikus tér lényege nem csak a vidékiek, az idegenek számára átjárhatatlan és átláthatatlan, a Sáraságból kilépő, más terekben mozgó helyi-eket is fenyegetik a kívülre kerülés veszélyei. A máshol-lét megtapasztalása, a feketevárosi gimnazista létmód fokozatos elidegenedéshez vezet: „Nem tudsz elvegyülni, mondtam, és úgy tettem, mintha én el tudnék. (...) Pedig még csak néhány hónap telt el akkor, össze sem szedte magát igazán a tél, de mi, gimnazisták, már veszélyesek lettünk, beleszagoltunk egy másik világba is, és mintha egy csapásra fölőlesleges hatalom került volna a kezünkbe, amivel élni nem lehet, csak visszaélni.” (IH, 122.)

A heterotópiából való kilépés nem jelent azonnali kivetettséget, a külső terek tapasztalatai egy ideig az elhallgatás módszerével kirekeszthetők a sárasági létből, hazaérkezvén a szülőfaluba említést sem tettek arról az „otthoniaknak”, hogyan telik a hét „vidéken”. Rövid ideig apró hazugságokkal késleltethető a lelepleződés, amikor az odatartozást determináló tulajdonságok halványulni kezdenek: „Reggel már félálomban járni kezdett a szám, s mire igazán fölébredtem, már nem emlékeztem, miről beszéltem öntudatlanul. Egyre gyakrabban voltam kénytelen hazudni Dezsőnek, mert láttam a szemében az idegen gyanakvást, amikor szokásos első kérdésére, hogy »no, mit üzent neked hajnaltájt a szellemvilág?«, azt válaszolom, nem emlékszem. Olyan egy sárasággal nem történik meg. Reggel a száj, ha nem is mindig az özönvíz előtti nyelven, Hénok szavaival, de legalább szintiszta magyarsággal magyarázni kezd, és erre, mert az örült roham annyira megviseli, mindenki emlékszik.” (IH, 284.) De ezek a hazugságok nem is elsősorban a külvilágnak szóltak, nem barátja, Dezső miatt találta ki őket Gallér Gergely, hanem a kívülkerülés, az elidegenedés folyamatának önmaga előtti beismerhetetlensége tette azt szükségessé. Mikor már tarthatatlanná lett a változások tudomásul nem vételének állapota, akkor indultak be az önértelmezés, az önmegértés mechanizmusai: „Először éreztem, hogy bár otthon vagyok, az egyetlen terepen, ami biztosan az enyém, és amiről mindenkinél jobban tudom, a világ legvarázslatosabb helye, mégis elvágom. Hiába az ismert, kitaposott terep, ahol biztonságban tudtam magam. Hiába vártam, bármelyik pillanatban kiderülhet valami, egy titok, ami mindig is hullámot vert az örök időben, hiába, hogy ott volt velünk, mint az összes többi valaha élt lélek, az örök múlt, megkopottnak láttam Sáraságot, unalmasnak.” (IH, 161.)

A elbeszélő szubjektum a félig vidéki státusára már a négy éves iskolai ciklusok idején szert tesz, noha az még az átmeneti állapotok, a változások és megújulások idejeként határozható meg. Bizonyos idő elteltével már nem működtethető az odatartozás látszata, tárgyi jelei lesznek a fokozatos elidegenedésnek, megfeleledkeznek a gyötrő szomjúságról, s kanta nélkül indulnak útnak, vagy ha magukkal is viszik, előfordul, hogy az üres, pedig Sáráságban ilyen „tévedéseket” az alsós diákok sem követnek már el.

Miután a helybeliek, a régi falusi kocsmacimborák előtt lelepleződtek, kik úgy vélték, az új ismeretek kiszorították az otthoni tapasztalatokat, kénytelenek voltak ők maguk is elismerni másságukat: „Ezt olyan meggyőzően sugározták, hogy végül mi magunk is elhittük, és én, ki falusibb voltam a falusinál, észrevétlenül kitagadtatva, városivá lettem.” (IH, 283.) Hogy az otthon zárt teréből való kimozdulás és a másság állapotának megtapasztalása mennyire meghatározó élménye a regény főhőseinek, arra utal az én-elbeszélő és Beregi disszemináló dialógusa is:

„Összeérnek a világok, mondtam a napok miatt.

Ebből baj lesz, felelte Bece.

Félreértett, a gimnáziumra és Sáráságra gondolt, és ebből a »baj lesz«-ből mindjárt tudtam, idegenül, bizonytalanul érzi magát, mint a belestünk volna valahová, ahová nekünk már tilos.” (IH, 222.)

A megértés nem lehetséges idegenség, az idegenséggel való találkozás nélkül. „Oly találkozás ez, melyben nemcsak az idegennel, de önmagammal is találkozom. A találkozásba önmagamat is beleviszem, nem pedig kioltom, és alkalmasint másként, megváltozottként lépek ki belőle”¹⁰ – írja Fehér M. István már idézett tanulmányában. Az elbeszélő szubjektum és Beregi esetében is a külső világ, a más-lét tapasztalatai készítik elő az idegenséggel és önmagukkal való találkozást, teszik szükségessé helyük, helyzetük újradefiniálását, de a hovartartozási struktúrában betöltött pozíció évek múltával sem egyértelmű még. Mind fokozottabban észlelhető az elidegenedés Sáráság heterotopikus terétől, de a sokéves távolmaradás ellenére sem teljes az, az én-elbeszélő visszatérve szülőfalujába kezdetben még észleli az odatartozás bizonyos tárgyi jegyeit: „Elszakad bennem az érzelmek fonala, látom, az árnyékokat, pedig a vidékiek nem látják, no tessék, eszembe sem jutott, és lám, itt van a bizonyíték, az árnyékok maguk.

Én látom, tehát nem vagyok vidéki!” (IH, 300.)

¹⁰ Fehér M. István, i. m. 25.

Nem sokkal később viszont szomorúan kell tudomásul vennie, hogy a örökös szomjúság kínzó érzését nem tapasztalja: „Bámulom az öreget, és ekkor belém vág a felismerés.

Nem vagyok szomjas!

Itt vagyok, és nem gyötri égő fájdalom percek múlva a torkom, sétálgatok, mint egy vidéki, egy igazi idegen”. (IH, 314.) Csak a Pannika nénivel való beszélgetés, az igazság feltárása után válik idegenné, teljesen kívülállóvá az elbeszélő szubjektum, csak a „tudás” birtokában szakadhat el Sáraságtól, szakadhat ki a heterotopikus térből, változhat meg helyidentitása.

SZIVERI MÓRA REGINA

**PEREM-KÖZÉRZET ÉS CSALÁDMODELLEK
A KORTÁRS VAJDASÁGI MAGYAR NOVELLÁKBAN***Feeling of exclusion and family models in contemporary
Hungarian short stories in Vojvodina*

A mesterképző kurzus alatt a „Peremvidék” és novella tantárgyat talál-
tam hozzám legközelebb állónak. Az órák során felmerült a perem teoretikus
problematizálása, illetve a perem elbizonytalanítása. Felvetődött a centrum
és a hozzá képest létező periféria irodalmának kérdése, valamint az eddigi
felfogásokkal felelő centrum polifóniája, melyet a tudomány és technika
vívmányainak, a hálózottság korának köszönhetünk, miután már a távolság
sem akadály, a számítógép nyújtotta lehetőségek is adottak. A vidékiség,
azaz a centrum hiánya nem a vidéken lakó embert érinti, nem csak őt, hanem
ez egy életforma, mondhatni, kiegészítésként felfogott életforma (Elek Ti-
bor: „...hogyan tudod elmesélni”/Beszélgetés Darvasi Lászlóval és Závada
Pállal = Bárka 2002/3.), valamiféle alárendeltség a centrummal szemben. S
ez az, ami megszűnőben van, Füzi Lászlóra hivatkozva elmondható (Füzi
László: Vidék-vidékiség = Bárka, 2002/5.), hogy a sokpólusú társadalom,
a több centrumú kultúra bontakozik/bontakozott ki. Gazdag bibliográfiával,
számos tanulmánnyal bizonyítottuk a premelet, a regionalitás, a vidékiség
megközelítésének, illetőleg a regionális irodalomértés átalakulását.

A trianoni békepaktummal az immár erdélyinek, felvidékinek, vajdasá-
ginak nevezett magyar irodalmak elveszítették az eddigi centrumot, a mű-
vészek, az irodalmárok „végcéljának” tekintett Budapestet. Az elszakadt
régióknak, ha életben akarták tartani kultúrájukat, mely identitásuk megha-
tározója, ki kellett alakítaniuk az új centrumokat, de mindenekelőtt *önálló*
irodalmukat. Ez Erdélynek viszonylag könnyebben ment, hiszen a történe-
lem során önállóságot tanult erdélyi fejedelemség hagyományain könnyen
lehetett irodalmat, kultúrát szervezni. Szlovákia és Vajdaság már nehezebben
alkotta meg a maga „perem-irodalmát”, vajdasági kultúránk hagyományát
a huszadik század utolsó éveiben kezdték „olvasókönyvekkel” alátámasz-
tani. A helyi színek elméletétől a novella kanonizált műfajjá avanzsálásán
át jutottunk el a *symposionisták* vidékiség-elvetéséig, a világirodalom felé
nyitásáig.

A perem-közérzet, ha nem is így megnevezve, de létezik, amióta van „perem-tudat”, amióta a magyar kisebbség a történelmi Magyarország levált peremén éli meg a maga ún. perem-létét. A kisebbségi létmód, az örökös hazátlanság, az ide és oda is tartozás érzése, a felemáság, a „kentaurság” (Végel László: Kisebbségi elégia = Hontalan esszék. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003) vagy bárhogyan is nevezze meg a szakirodalom, megnyilvánul a szubjektum gondolkodásmódjában. S erre bizonyíték például a vajdasági novella, a kortárs vajdasági magyar novella, az általam választott novelláskötetek kiemelt szövegei. A nyelvi és a kulturális kettősség mássá teszi ezeket az embereket. Máságukban különlegessé és különccé. Átokká és adománnyá válik a kisebbségi létforma a peremen.

Az általam választott novellisták kötetei a határon, illetve határállapotban/határátjáróban születtek, és a gondolkodásbeli analógia az, ami összeköti a kiválasztott novellistákat és műveiket, ez az, ami lehetővé teszi, hogy egy cím alatt tárgyaljam őket. Kiemelhető a kisebbségi létérzés, az örökös otthontalanság és az állandó otthonkeresés, az 1990-es évek háborúi a peremen, kisebbségként átélve, a vidék szellemének kiszolgálása; s mindez a vajdasági régióban élő és/vagy a régiót elhagyók nézőpontjából.

Az 1990-es évek háborúi a mikroközösségekre, a családra irányítják a figyelmet. A család védőburka és felbomlása tehát mindenekelőtt! Ez válik fontossá a háborúktól és nemzeti villongásokkal telített Peremen. A vidék filozófiájának/szellemének a hagyományos családmódel felel meg, de a novellákban mégis a családtörténetekhez közel álló, belül romló/romboló, több generációs családmódel, a csonka család, azaz a család hiánya dominál leginkább.

Az általam feldolgozott novellák egyfajta atomizálódó szülőföld-képet rajzolnak meg. A soknemzetiségű Vajdaságot mutatják be, az írói szubjektum révén a befogadó bepillant a háborús panoráma egyéni rejtelseibe. Az álló- és mozgóképek a kontrasztokat, a differenciákat lepezik le a novellák helyszínétől függetlenül. A helyszínek modelljei Szabadka, Újvidék és a falu világa („falufónia”), illetve ezek új elrendeződései, amelyek a családra, mint mikroközösségre kihatnak, valamint a tágabb ország állapotait is tükrözik. A *Magyar novellákhoz* (Körösi Zoltán: Szerelem/Magyar novella; Mészöly Miklós: Magyar novella; Grendel Lajos: Csehszlovákiai magyar novella) hasonlóan több *vajdasági magyar novella* keletkezik. Mindebbe az emlékek is belejátszanak. Az újratemtett múlttal, „a kontraszt múltat felidéző változatával” találja szembe magát az olvasó. Az emlékektől való szabadulás, az emlékekhez való menekülés, a lezárás, a végjáték és a halál problé-

mája ismét a vidék filozófiájához kalauzol bennünket, és ennek jegyében kimondható, hogy nincs abszolút halál. A halál közelsége, természetessége, az azzal való szembenézés azt a meneküléshez vezető útvonalat is lezárja, melynek résén esetleg a vidék embere kisurranhatna a nem-létbe, megsza- badulva az eszményi zártágtól, a provincializmus és a perem szellemétől, a kentaurágtól, a megnevezhetetlen kentauroktól, a háborúk sújtotta vidéktől, a történelemtől, a peremlakók „gyönyörű” átkától: a perem-közérzettől. Az egynyelvűségre való vágyódás, a sehova sem tartozás, a kétnyelvűség aka- dálya és előnye, az itthon és az otthon vonzása, mindez szinte megkettőzi (Végel László: Kisebbségi elégia = Hontalan esszék. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003) a *peremlakókat*, a kettőségből merített feszültség és energia pedig erőt ad, és természetesen mindvégig érezhető a *perem-illat*.

Az interdiszciplináris, főként a pszichológiai megalapozottságú kutatások a női és a férfi tapasztalat megvilágítására, a novellatípusok tanulmányozása viszont a nyitás lehetőségeinek további fűrkészésére készíti az információs társadalom olvasóját.

Felhasznált irodalom

- Bányai János: Peremvidéki novella(írás). In: Egyre kevesebb talán. Forum Könyvkiadó, Új- vidék, 2003
- Elek Tibor: „... hogyan tudod elmesélni”/Beszélgetés Darvasi Lászlóval és Závada Pállal. In: Bárka 2002/3., 41–50.
- Ex Symposion/Falufónia, 2003/42–43.
- Füzi László: Vidék-vidékiség. In: Bárka, 2002/5., 62–65.
- Konstantinović, Radomir: A vidék filozófiája. Ford. Radics Viktória; Kijárat Kiadó, Budapest, 2001
- Orcsik Roland: Kentaur-irodalom. In: Híd, 2006, június-július, 55–64.
- Pomogáts Béla: A kulturális regionalizmus. In: Kisebbségtudományi Szemle, 1991/2., 89–97.
- Végel László: Kisebbségi elégia. In: Hontalan esszék. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003

SZAKDOLGOZATOK

Tanulmányok, 41. füzet, 2008.

ETO: 821.511.141(497.11)-4

JANOVICS MÁRIA

SZIRMAI KÁROLY MUNKÁSSÁGA

The life-work of Károly Szirmai

Dolgozatomban Szirmai Károly munkásságát, jelentőségét vizsgálom. Irodalmi tevékenysége a Szenteleky utáni jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom kibontakozásában is jelentős.

Szirmai Károly (Temerin, 1890. jún. 27. – Verbász, 1972. okt. 6.) jelentős vajdasági író, költő és irodalomtörténész. Félig szláv, félig magyar családban született. Eredeti családneve Skalin volt. A Budapesten szerzett jogi doktorátus után Verbászon élt cukorgyári tisztviselőként. Családi problémákkal küszködött. Otthagytta Pestet, visszatérve Fuimus néven jelentette meg írásait. Nevéhez fűződik az 1910-ben alapított, rövid életű *Fény és sötétség* című folyóirat. A 1934–1941-ig a *Kalangya* főszerkesztője. Tagja volt a Jugoszláv Írószövetségnek, valamint a Pen Clubnak.

Szirmai Károly és a Kalangya

A Szenteleky által létrehozott és szerkesztett *Kalangya* előzményeit fontosnak találom hangsúlyozni Szirmai életművével kapcsolatban. Szenteleky Kornél, aki a *Képes Vasárnap* irodalmi mellékletének, a Vajdasági Írásnak volt a szerkesztője, a jugoszláviai magyar írókat tömörítette a lap köré. Az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* betiltása után jelenik meg a *Kalangya*, melynek metaforikus értelme „Gyűjtsd a termést Kalangyába!”. A szellemi műhelyként megjelenő folyóirat célja a Jugoszláviában/Vajdaságban élő, magyar nyelven író alkotók műveinek megjelentetése. Szenteleky halála után 1933-tól Szirmai lett a *Kalangya* szerkesztője.

Bányai János tanulmányában¹ az író tevékenységének e korszakát értékeli. Hadat üzenve a provincializmusnak és a dilettantizmusnak, irodalmi bírálatokat és kritikákat is írt. Kritikusi tevékenysége azonban jelentéktelenebb maradt szépírói tevékenysége mellett. Kritikáirása összhangban állt a két háború közötti irodalom szellemiségével, tehát olyan volt a kritika, amilyen a szépirodalom. Nem fogadja el Szenteleky szemléletét, hogy kompromisz-

¹ Bányai János: Szirmai és a provincializmus = Bányai János: Kisebbségi magyaróra, Újvidék, 1996, 74.

szumot kell kötni, valamint a helyi színek elméletével kapcsolatban is voltak kifogásai. Korábban publikáló szerzők kimaradnak a folyóiratból. Szirmai szerint Szenteleky mindenáron irodalmat akart csinálni az esztétikailag kisebb értékű művekből is. Szirmai a kritika erejével szerette volna háttérbe szorítani a dilettantizmust. Ezzel kapcsolatban programcikket is közöl, meghirdetve a dilettantizmus elleni harcot. Irodalmi konfliktusba keveredik Kristály Istvánnal és Kisbéry Jánossal. Szirmai a Kalangyában közli vitairatát *Írói felelősségem* címen, melyben még egyszer megfogalmazza a programcikk alap gondolatait a provincializmus és a dilettantizmus ellen. Mindenkori célja egy költői nyelv és írói alkat megismertetése.

Műveltebb olvasóközönséget akart formálni, magasabb irodalmi szintet létrehozni. Fontos megemlíteni a *Kritikai egyveleg* című írását, melyet a Reggeli Újság, *A Mi Irodalmunk* című mellékletében közölt. Itt még eltérnek nézetei a későbbi Kalangya-szerkesztő Szirmaitól, sőt ekkor még a Szenteleky dilettantizmusra utaló nézeteit is vállalja. A rádió káros hatásáról ír, valamint ítélezik a kritikai erkölcsök felett, mely nem engedi kibontakozni az író. Nemsokára felismeri tévedését, s fontosnak találja a kritikát, hogy megőrizze az olvasótábort és hogy fejlődjön az irodalom. Bányai János² tanulmányában olvashatjuk Szirmai egyik nyilatkozatát, melyben így szól a kiostáltakhoz: „Távol áll tőlünk, hogy tevékenységüket bíráljuk, mivel irodalmi törekvéseinket nem érintik.” Ez a küzdelem kettős vonatkozású, mert a dilettánsok ellen folyt, valamint a Kalangya kritikai rovatának fejlesztéséért. Kisbéry és Kristály azzal vádolják, hogy ellentmond a Szenteleky által kijelölt útnak, és hogy a Kalangya kiutasítja az irodalomból a vajdasági magyar írók nagy részét. Az *Írói felelősségem* című vitairatában Szirmai nem ért egyet azzal, hogy letértek a Szenteleky-útról, inkább úgy fogalmaz, hogy a Szenteleky által elkezdettek építik tovább. Tehát valamilyen módon a dilettantizmus elleni harc Szenteleky hagyatéka. Fogalmazhatunk úgy is, hogy Szirmai célja a dilettantizmus és provincializmus nélküli magyar irodalom megteremtése Szenteleky szemléletének koordinátái között.

A folyóirat témákban gazdag cikkeinél fogva alkalmas volt a látóhatár bővítésére. Itt meg kell jegyezni, hogy Szentelekyvel ellentétben – aki minden írást örömmel fogadott – Szirmai igyekezett kiválasztani az értékes, tartalmas írásokat. Fontosnak találta a kisebbségi létről szóló beszédet, és az e témakörből táplálkozó írásokat. Szirmai szerkesztése idején a Kalangya

² Bányai János: Szirmai és a provincializmus = Bányai János: Kisebbségi magyaróra. Újvidék, 1996, 74.

megjelentette szerb fordításban Madách művét, *Az ember tragédiáját*. Jelenősnek tartotta a délszláv irodalmi élet bemutatását, valamint a magyarországi művek ismertetését is. Fontos volt a tájjelleg (couleur locale) bizonyos szintű hangsúlyozása, valamint a Nyugat szemléletéhez való közeledés. A lap 1941-ben a honvédség bevonulása után megszűnik. Szirmai a *Kalangyát* 1941-ig szerkesztette. Meg kell jegyezni, hogy a *Kalangya* a két világháború közötti korszaknak legjelentősebb folyóirata volt. A lap Herceg János szerkesztésében indult újra. Megalakult a Szenteleky Irodalmi Társaság, melynek célja az irodalom felvirágoztatása, a hagyományok ápolása lett. A *Kalangya* korszakának eredményei az ötvenes évek után mutatkoztak meg.

Szirmai novellisztikája

Szirmai novellisztikáját három időszakra oszthatjuk. Ezek a háború előtti, mely az I. világháború előtti évek világát mutatja be, a két háború közötti történések, és a háború utáni világot megjelenítő szöveg.

1. Háború előttiség

Legjelentősebb Szirmainak a *Ködben* (1933) című kötete, mely a háború előtti novellák misztikusságát, látomásosságát idéző novellisztikák egyike. Gerold László³ szerint a novellák alapérzése a magány, a reménytelenség és a kilátástalanság. A novellák szövegvilágában Szirmainak a tájhoz való kötöttsége tükröződik, hiszen újvidéki diákként hallgatta a Dunán közlekedő gőzhajókat, s ez a pillanat volt a *Vihar a Dunán* című novella ihletője. Gerold Lászlónak szintén e tanulmányában olvashatjuk Kázmár Ernő, Csuka Zoltán, Kállay Miklós és Ambrus Balázs véleményét, kritikáját a *Ködben* című kötetéről. Kázmár Ernő átélések, valóságfelvételek, fantáziák sorozatát emelte ki kritikájában. A *Staro suncet* említi meg, melyben felismerhető a tragikum lehetősége. Csuka Zoltán szintén külön szól a *Staro sunceról*, s ennek kapcsán nevezi Szirmait a jugoszláviai kisebbségi élet megfigyelőjének. Írásai-ban kiemeli a bácskai dolgok mélységes misztikumához való eljutni akarást. Kállay Miklós is elismerően szól a kötetéről, aki fontosnak találja a miliő szerepét Szirmai novelláiban. Megjegyzést tesz a bennük uralkodó csendről, mely nem a béke csendje, hanem valamiféle kilátástalanságba, mozdulatlan-ságba dermedt némaság. Ambrus Balázs pontos megfogalmazását kell még megemlíteni a *Staro suncevel* kapcsolatban: „locale couleur-ös délbácskai

³ Gerold László: Szirmai Károly első novelláskötete, a *Ködben*, és ennek fogadtatása. *Hungarológiai Közlemények*. 1997/4., 123.

rajz”. Megjegyzi Szirmairól, hogy a lélek mélyéről hozza fel a mondanivalót, s a kötet legértékesebb darabjának a *Ludvig* című novellát tartja, melyben a szomorúság és a fájdalom ötvöződik.

2. *Vesztglő vonatok a sötétben,* *avagy a két háború közötti novellák*

Thomka Beáta⁴ megjegyzi, hogy a két háború közötti időszakra a struktúra-típusok, mint az elbeszélés, a novella és a rövidtörténet keveredése jellemző. A két domináló témakör a magány és a halál. A szövegfelszín, a láttatási mód a sejtéseken, asszociatív társításokon nyugszik. Szirmai szövegei rövidtörténetnek (Kurzgeschichte, short story) minősülnek, melyek lírai jegyekkel párosulnak. Thomka Beáta úgy véli, hogy ezzel függ össze a nyitott szerkezet, valamint a terjedelem csökkenése. Felerősödik a szimbólum, a vizionálás hatása, valamint a képszerű ábrázolás. Szirmai látomásos, misztikus, fantasztikus novellái szinte egyedülállóak a magyar prózaírás keretein belül. A halál motívuma képezi az alapképletet. Felfedezhető a freudizmus, a lélektan, valamint a szecesszió és a szimbolizmus hatása. Kosztolányi hatása tovább mozgatta a novellákat a fantasztikum irányába. Ez irányba való haladás mögött valamilyen rejtett, pszichés jelenség áll, mely kapcsolatba hozható a fantasztikummal. *A Magyar írók misztikus novellái* című kötet bevezetőjében a rejtélyekkel teli belső világról olvashatunk. Ebbe a mély, misztikus világba mélyedt Szirmai, mely az öntudat küszöbén túl van. Tehát a külső folyamatok helyett a belső folyamatok megjelenítésére helyezi a hangsúlyt. A novellák meghatározó képe a csendbe, a halálba dermedt állapot, valamint a látomásba, irracionális síkra menekülő hős.

2. 1. *Csendnovellák*

A Szenteleky által meghatározott helyi színek elmélete Szirmainál fordítva működött. Novellái nem a vajdasági táj kieltlenségéből táplálkoznak, hanem a lét és nemlét határainak kérdése vetül a tájra.

Kiemelkedő novellája a *Vesztglő vonatok a sötétben* (1927). Szirmai Kosztolányi-élménye itt bontakozik ki. Thomka Beáta szerint a helyszín a belső sík, melynek külső referenciái nincsenek, csupán konnotációi. „Az ijesztő, végtelen pusztán, megbomlott sebességgel rohantak a vonatok. Csak meg-megvillanó ablakaik hasogattak bele a kormos éjszakába.” (*Vesztglő vonatok a sötétben*, 27. old.) Az audio-vizuális mozzanatokkal bíró történetfoszlány, a bomlottság, valamint a végesség fogalmát kapcsolja össze. A

⁴ Thomka Beáta: Prózátörténeti vázlatok. JMMT, Újvidék, 1992. 4.

vonat száguldása, kerekék zöreje egyfajta keretbe zárja a történetet. Bence Erika⁵ tanulmányában a vonatról, mint a közép-kelet-európai utazás térélményének, létformájának kifejezőjéről olvashatunk. A táj egyenessége, határoltsága a halál jelentéséhez kapcsolódik. A sík vidéki kietlenség, pusztaság, jelentheti a térségi ember belső élményét is, amely központi motívuma a *Veszteglő vonatoknak*. A veszteglés, rohanás a halál megközelítése, szimbolikus megjelenítése. Olyan mondatok alkotják, amelyekben a cselekményhordozó elemek uralkodnak, cselekménye viszont nincs. Helyszíne a belső, misztikus lelki táj. A vonatot is leíró mondatokon, a mozdulatsorokon keresztül ábrázolja, akár csak az arcokat, reszkető kezeket. Annak ellenére, hogy a történetnek nincs cselekménye, mégis a dinamizmuson van a hangsúly. A novella vége irracionális képet jelenít meg, melyből a mozdulatsorokkal ellentétben álló, szimbolikussá növekedett csend, a halál rajzolódik ki. A novella nagy részében a zaj, zöreje meghatározó, mely ellentétet képez a novella végén beállt csenddel. A táj és az éjszaka leírásai meghatározó szerepűek. „Ijesztő” és „végtelen” a táj, a pusztaság, mely jelzők kísérteties hangulatot teremtenek. Az *éjszaka* szót a következőképpen írja le: „a titokzatos, fekete táj halotti csendben terült el körülöttük.” A táj leírása párhuzamban áll az emberek leírásával, akik mozdulatlanul ültek a „rémület jeges páncélruhájában, iszonyatba torzuló tekintettel.” A rövidtörténet az emberi elidegenülés egyetemes problémáját ábrázolja. Azt az egyetemes problémát, melyben a mindenre kiterülő csendben válasz nélkül marad az emberi kiáltás.

Egyik novellája az *Imrike*, a lázálommal küszködő kisgyermek vízióinak a leírása. A kisfiú a magányba burkolózik, s képzeletben a messzeségbe repül. Expresszionisztikus képek jelennek meg. A fekete hintó az öreg, őszhajú emberrel elrohan, az éjben beáll a csend, a kisfiú pedig megmerevedetten bámul a messzeségbe. A halál toposza lengi be a novellát, amely a rohanó hintó képében reprezentálódik.

A csendnovellák tulajdonképpen párhuzamban állnak a halálnovellákkal, hiszen a csend után a halál következik.

2. 2. Halálnovellák

Utasi Csaba⁶ szerint Szirmai célja a halottlátogató novellákban, hogy a halál ocsmányságát, rútságát fejezze ki, szinte közömbössé, poénszerűvé tegye. A hősök idő és tér nélküli, irracionális tájakon, a világ kizökent koordinátái között bolyongnak.

⁵ Bence Erika: A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában. Forrás, 2006/2., 97.

⁶ Utasi Csaba: Lét és nemlét kérdései Szirmai Károly novelláiban = Utasi Csaba: Vér és sebek. Újvidék, 1994. 38–44.

Az utolsó ház című novellában a tájon a végtelenség és a homály kerül elő. „A rám sötétedő éjszakából rám virradó nappalokba léptem át, és egymásba folyó nappalok és éjszakák között vándoroltam. Közben elfelejtettem a napokat, s elvesztettem az időt.” (*Az utolsó ház*, 84. old.) A halott szülőkre való rábukkanás reflektál Munch *Sikoly* képének hatására. A halottak a semmi területén fekvő házban maradnak.

Az Illés, az amerikai című novellában megelőzi a halált. *A tűzhely előtt*ben az alakok halottkémmékként érkeznek, a tűzhely még langyos, a halott keze már hideg.

A Marionett-kert című novella az éjszaka képével indul. A szoborszerű, panoptikumhoz illő arcok groteszk jellegűknél fogva ijesztő, kísérteties, talán túlvilági történetet sugallnak. Végzetszerűséget megjelenítő emberek karneválja ez. A *dance macabre* feszültsége vonul végig a novellán. „...a fekete ruhás cigányok boszorkányos vonóikkal valami sohasem hallott, bénítóan egyhangú, álmosító keringőbe kezdtek.” (*Marionett-kert*, 377. old.) Elvarázsolttá válik minden, amikor egy különös hang rikoltozása zavarja meg az emígy is halálba táncolókat. A Halál jelenléte állóképpé varázsolja a novellát.

A „Hé, kocsmáros, italt adjál!” című novellában, amelyet Szenteleky Kornél emlékére írt, az elbeszélő célja, hogy másodszor is a halálba küldje a kocsmárost. A halál ocsmánysága szinte realitássá válik. A halott fölszagatott, fekete lyukakkal teli sárga bőre közömbössé válik. Ezen a ponton párhuzamba állíthatjuk a novellát a *Bátyámnál* cíművel. A közöny itt is megfigyelhető, amikor az elidegenedett utcákon a hős találkozik halott bátyjával. Az abszolút halál képe azon a ponton bontakozik ki, amikor a halott a haját tépi, s szinte állóképpé válik a bomlás.

Paradoxonnak tekinthető ez a fajta eljárás. Utasi Csaba⁷ szerint a hős a halál felé tart, mégis valamilyen módon a lét keretein belül marad. A hősök a múlt végtelen síkjára fordulnak, ahol rezignációt, belenyugvást keresnek. A lét és nemlét határán vergődő hősök számára az út végesnek tűnik, hiszen találkozhatnak a másodszor is bekövetkező halállal.

A novella és a rövidtörténet keveredéséből jönnek létre olyan kategóriák, mint *A holló*. A prózaversnek tekinthető, Bartók Bélának ajánlott *A holló* című novella harminchárom töredékből áll. A lebegés, időtlenség meghatározó motívuma a műnek. „Indulni, menni. Megállás, lélegzetvétel nélkül. A messzeségbe, a végtelenség útján, ahol nincs utolsó küszöb, nincs utolsó ajtó.” (*A holló*, 23. old.) A 22. fragmentumban kibontakozik a Kosztolányi

⁷ Utasi Csaba: Lét és nemlét kérdései Szirmai Károly novelláiban = Utasi Csaba: Vér és sebek. Újvidék, 1994. 38–44.

által megalkotott gondolat: „Utolsó állomás: kezdete és véget nem érése az életnek a halálban. Az igazi életnek, melyet csak a halál őrizhet meg és magasztalhat föl. Kezdetre a végtelen nagyságnak, melynek hogy örökké éljen, nagyszerű halálba kell merevednie. (*A holló*, 24. old.) A novella líraisága, komor hangulata, valamint a negatív töltésű szavak a halál atmoszféráját idézik. A túlsúlyban lévő leíró részletek mellett néhány cselekménymozzanat oldja az egyhangúságot. A novellában tehát meghatározó a paradoxon, mely a kezdet és a vég összefonódásából jön létre. Repülni valahová, mely egyfajta kiindulópontot jelent, de lehet, hogy a végzetszerűséget rejtje magában. A halál mint határképzet, transzcendens toposz, itt, a novellákban közömbös jelleget ölt. A műben kitapintható az elidegenülés, mely nemcsak az egyes emberre-hollóra vonatkozik, hanem egyetemes társadalmi problémába, létkérdésbe csap át. A sehova sem tartozás, a *repülni vagy maradni* kérdése képezi az alapszituációt.

2. 3. Látomásos novellák

Az órák háza című novella félálomban bóbiskoló órái S. Dali: *Az emlékezés állhatatossága (Olvadó órák)* című képére reflektálnak. A vezéróra mély zengésű hangja szétporlik a teremben, szinte a Dali-képen megjelenő időtlenséget idézi. A szakettes, püpos emberke a kattanás után oldalra billent, majd az óra elhallgatott. Némaságba dermedt, szétfolyó idő jelképezi a lét végességét.

A Holtak szigete szintén a halál, de legfőképpen a vízió problematikájával foglalkozik. A távolból előbukkan egy csónak, melyen két csontvázember ül, gépszerűen evezve, felidézve ezzel az avantgárdban megjelenő robotot vagy gépembert. A cselekmény újabb csónakosok érkezésével folytatódik. A folyamatszerűség és a megállt idő dichotóm kapcsolatot képez. A cselekmény látomássá nő, szinte mindig ugyanaz történik.

Az éjszaka képeit idézi *Az éjszakák motorosai*, valamint a *Gyűjtsátok föl az éjszakát* című novella. Az előbbiben a villanyvilágítás kialszik, s az örök sötétség gondolata fogalmazódik meg az emberekben. Majd lángnyelvek csapnak fel, égnek a toronyházak. Expresszionisztikus, látomásos kép tárul elénk. Az utóbbi novella a testet öltött éjszakát írja le, mely félelmetesen feküdt végig a városban. A ház lakói figyelik a másodpercek múlását, mikor indulnak a motorosok, akik megkocogtatják az ajtót. A novella fő mozgatója a sejtetés, várakozás.

Erre reflektál, ez íródik újra Szathmári István a *Nagy Kaland* című történetében. „Beszélgetünk, vagy hallgatunk a nagy kalandról. Valaki közönlük

a verbászi pöfögő motorokat hallja odakintről. Ugyan, ilyen nincs, legyintünk, de mindannyian remegő szívvel fordulunk az ajtó felé, ahol valami meghatározhatatlan kaparászást vélünk felfedezni.”⁸

3. Háború utániság

A *Már nem jön senki* (1960) című elbeszélés-gyűjtemény a II. világháború után kiadott kötet, amelyben a világot már csak hangulatain keresztül érzékelhetjük. A *Már nem jön senki* című novella egy házaspárt jelenít meg, akik egyedül maradtak. Félálomszerű létük egybemosódik az ólmos novemberi táj leírásával. A kirekesztett, magányos lét levelek, fényképek beiktatásával manifesztálódik. A novella egy harangszó kongásával zárul, mely sejtelmesen utal a címre...már nem jön senki. A befejezés valamiféle várakozást sugall, mely jellemző Szirmai novelláira. A várakozás ontológiai fogalomként jelenik meg, mely kapcsolatba hozható Schopenhauer és Nietzsche filozófiájával.

A *Muzsikáló messzeség* című kötetet 1969-ben Híd-díjjal jutalmazták. Az e címet viselő novella a város szélén élő házaspár izoláltságát fejt ki. Transzcendens síkra terelődik a történet, amikor a tél, hó által elzárt világban a férj a szél dalát hallgatja.

Bizonyos szempontból Herceg János, Majtényi Mihály rövidtörténetei is rokonságot mutatnak Szirmai műveinek világával. A Szirmai-novellákban nagy szerepük van a metaforáknak, szimbólumoknak. A veszteglő vonat a táj, az éjszaka, a csend képeibe sűríti a végzetszerűségre utaló mondanivalót. Hercegnél a tárgyilagosság a domináns, a Pálinka Ördöge mégis metaforikus jelentésű. A *Szülőföldemen* című novella is magában hordozza a determináltságot, valamint a végzetszerűséget. A tőlünk független, irracionális végzet Majtényi *Jakab, a késes* című novellájában is meghatározó szerepű. Tehát Szirmai predesztináltsága, végzet-motívumai, hasonlóságot mutatnak Herceg és Majtényi történeteivel.⁹

A Szirmai-rövidtörténet utóélete

Bence Erika¹⁰ tanulmánya értelmezve a Szirmai-novellák utótörténetét, vizsgálja Tolnai és Brasnyó rövidtörténeteit. A huszadik század második felében a prózát a töredék, rövidtörténet váltja fel. Szintén cselekmény nélküli

⁸ Szathmári István: A nagy kaland = Szathmári István Ünnepnepok, Életjel, 1995. 63.

⁹ Thomka Beáta: A hasonlóságok és eltérések hálózata = Thomka Beáta: Prózátörténeti vázlatok. JMMT, Újvidék, 1992. 35–37.

¹⁰ Bence Erika: A rövidtörténet előtörténete és utóélete a vajdasági magyar irodalomban = Bence Erika: A kert árnyéka, Forum Könyvkiadó, 2007. 50–66.

a történet, pillanatok villannak fel. Létezik egy másik, a líriko-epikai forma, melynek Brasnyó *Árnyék és fű* prózaverseket tartalmazó kötete, valamint a rövidtörténeteket reprezentáló *Lampion a fán* című kötet a képviselője. E kettős műfaj létrejötte abban érhető tetten, hogy a líra a történelembe beiktatásával széthullik, töredékké válik

Tolnai Ottó műveinek legfőbb jellemzője a próza és a költészet egybeolvadása. A *Prózák könyve* darabjai is magukon viselik ezt a kettősséget, tehát teljes mértékben olvashatók a Szirmai-novellák utótörténeteként. Ezekben a szövegekben is megjelenik a rövidtörténettel párhuzamba állítható, metafizikai, transzcendens tér. Az áruház, az udvar sajátos módon mitizálódik, s a bácskai időtlenséget képviseli. Tolnai német nyelvű *Ich kritzelte das Akazienwaldchen in mein Heft* kötete négy novellát tartalmaz. A szövegek alapképletét a kanizsai mikrovilág, emlékek, valamint a *Gyökérrágóból* ismert helyi színek határozzák meg. A szövegek az elmúlásba, a végtelenbe vezetnek. Verseiben a szülőföldhöz, múlthoz való kötődés a meghatározó, mely rokon vonást mutat a Szirmai művekkel, ahol a táj inkább a lélek kivetülése.

Elmondhatjuk, hogy Szirmai rövidtörténetei a mai napig újraíródnak, alakulnak. Brasnyón és Tolnain túl, a kilencvenes években Jódal Kálmán minimalista prózájában, Gobby Fehér Gyula rövidprózájában él tovább a műfaj.

Felhasznált szakirodalom

- A Kalangya = Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968. 87–134.
- A magyar irodalom Vajdaságban = A magyar irodalom története VI., (Szerk.: Sötér István) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 897–922.
- Bányai János: Szirmai Károly és a provincializmus = Bányai János: Kisebbségi magyaróra, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996. 74–80.
- Bence Erika: A nyelvi jelek teremtette irodalmi szöveg. *Üzenet*/5–6.
- Bence Erika: A rövidtörténet előtörténete és utóélete a vajdasági magyar irodalomban = Bence Erika: A kert árnyéka, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 50–66.
- Bence Erika: A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában. *Forrás*, 2006/2., 97–100.
- Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001.
- Gerold László: Szirmai Károly első novelláskötete. (A Ködben és ennek fogadtatása. *Hungarológiai Közlemények*, Újvidék, 1997/4., 123–128.
- Szirmai Károly hosszú, szürke lánc = Tolnai Ottó: Feljegyzések a vég tónusához. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007.
- Thomka Beáta: Prózátörténeti vázlatok, JMMT, Újvidék, 1992.

Utasi Csaba: Lét és nemlét kérdései Szirmai Károly novelláiban = Utasi Csaba: Vér és sebck,
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994. 38–44.

Kiadások

Szirmai Károly: Veszteglő vonatok I., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990.

Szirmai Károly: Ködben, Szabadka, 1933.

Szathmári István: Ünnepnepok, Életjel, 1995.

SZLANCSIK ENIKŐ

A BÁCSFÖLDVÁRI FAZEKASSÁG SZAKSZÓKINCSE

(Balog Sándor elbeszélése alapján)

Glossary of pottery terms from Bácsföldvár

Bácsföldvár nyelvjárása

A dolgozatnak nem feladata a település nyelvi sajátosságainak részletes bemutatása, ezért a teljesség igénye nélkül csak néhány jellemző vonást emelünk ki, amire az adatközlők szakszókincse is épül.

A nyelvi sajátságokat jórészt hangtani szempontból közelítettük meg, de néhány alaktani vonás is szerepel a sorban.

- Elsőként, s legtipikusabb fonetikai jegyként említhetjük a középzárt *ē*-t (*fazékas*, *keméncébe*... stb.), ami gyakran vegyül, akár egy szón belül is, az *e* hosszú párjával (*ē*-vel). Ez utóbbi hang pedig sokszor az *l*-kiesés eredményeként jön létre: *ēnefelejcsük*, *rēggē*, *kēssē*, *kētek*... stb. Az *l*-kiesésre még példa a *mázótuk*, *rajzótuk* alak is.
- A szavak végén a kiesés még magánhangzó-nyúlással is társulhat: *vót*, *főd*... stb.
- Gyakori még az *ō*-zés: *vastengöl*, *köllött*...stb.
- Az *í*-zés is jelen van, bár nem nagy gyakorisággal: *cserépedíny*, *kímíny*, *fehír*... stb.
- A palatalizáció is jellemző: *szényvonyó*, *vászonyok*... stb.
- A magánhangzók zártabbá válása is megfigyelhető: *hunman*... stb.
- A magánhangzók nyíltabbá válására is van példa: *mindég*... stb.
- A névelő esetében a szóvégi mássalhangzó hozzátapad a szókezdő magánhangzóhoz: *a zártézikútra*, *aza zēgy*... stb.
- A személyes névmások esete: *ō* helyett *ū* áll (itt a magánhangzó zártabbá válásáról van szó), a *mi* helyett pedig *mink*... stb.
- Szókezdő helyzetben a *j*-ből sokszor *gy* válik: *gyühet*, *gyütt*... stb. Az *ly*-t pedig több esetben is az *l* helyettesíti: *lukak*, *helet*... stb.
- Emellett a metatézis (*döbön*), a „nákolás”, a „süksükölés”, az összevont múlt idő (*sütte*) is e nyelvjárás jellemzője.
- Alaktani sajátosság, hogy birtokos személyragként egyes szám harmadik személyben, a palatális sorban, egyes morfémaokban jelentkezik az *-i*, főként ragok előtt: *fülit*, *kezibe*.

- Határozóragoknál is változás áll be, példaként csak néhány eset: *-hoz* helyett *-hó (hász hó)*, *-ből* helyett *-bű (részbű, egybű, fődeinkbű)*, *-ból* helyett *-bú (téglákbu, homokosbu, sárbu)*, *-tól* helyett *-tú (magátú)* *-ról* helyett *-rú (korongrú)*

A fazekasság munkafolyamatai

Néhány évtizeddel ezelőtt a fazekasság szerepe még nagy volt a falvak életében, így Bácsföldváron is. Bár e településen a fazekasság nem képezett gócpontot, de az általuk elkészített cserépedény itt is nélkülözhetetlenül jelen volt a háztartásokban.

A következő néhány pontban a fazekas munkafolyamat tömör leírása következik, ami lehetővé teszi a szakszókincs könnyebb megértését és befogadását.

Az agyag feldolgozása, megmunkálása:

- Az agyagot kitermelték, bányászták. Adatközlőink munkaköre erre nem terjedt ki, ők szállították az agyagföldet (homokosbu nem lehetett | rëndés *agyagot* köllött keresni).
- Az agyag megmunkálásának kétféle módja volt, mielőtt éltek volna a későbbi henger használatával. Az egyik mód, hogy a száraz agyagot meglocsolták, és az így nyert sarat mezítláb taposták, majd gombócokba verték, amit elfaragtak, gyalultak (/de mikó még nem vót hengër akkó... tapostuk | akkó összevertük gombócokba | akkó nekiütem oszt faragtam/ nem szabad vót hogy légyen benne kavics mëg csiga).

A másik mód: a száraz agyagot vizes hordóba dobálták, ahol ázni hagyták, majd jól összekeverték. Ezután ezt rostán keresztül átszitálták (/hordóba bédobátuk a vízbe | mëgásztattuk... akkó vót a hordó mëg egy nagy dëszka oszt húzd mëg oszt kevertük akkó jó összekevertük | akkó vót egy ráma dëszka és akkó öntöszttük bele szitátuk akkó az mikó mëkszáratt akkó kiszöttük az vót a legiobb agyag a legsimább mer az átvót szürve/).

- A hengeres megmunkálás már valamivel egyszerűbb, könnyebb volt. A megfelelő nedvességű agyagot hengeren átengedték, ami simává tette azt (száraz vót asztán mëgcsinátuk ojanra hogy így mëglocsótuk mëkhengërësztük... két hengër vót oszt asz köszt csak annyi vót mind egy újságpapír... kézzë köllött hajtani). Ezen megmunkálási folyamatok a célból történtek, hogy az agyag szemcse nélküli, jól formálható legyen.

- Az agyagot gyúrni kellett mielőtt a korongra került volna. A gyúrás követte a nyújtás és a kiszaggatás (*gyúrtuk... má mikó kisen vót akkó ényútottuk oszt kiszaggattuk*).
- A kiszaggatott agyagot a függőleges tengelyű korong felső, kisebb tányérjára tették. Az alsó, nagyobb kereket pedig mezítláb forgatták (a *korongra* főtöttük vót egy natykerék aszt lábba hajtottuk fölü egy másik akkó abbú aszt *formátunk* amit akartunk).
- A formálendő agyagdarabot, miközben forgatták a korongot, kézzel szabályozták egy vízbe mártott bőrdarab segítségével (mink *formásztuk* a abbú darab *sárbu* amit gondótunk... aszt vízzē köllött csináni mer máskébb nem csúszott... vëttünk ezéktüa susztëroktu darabbört... *mëgmártottuk* fiszben azé jó csúszott).
- A megformált edényt mielőtt a fül rákerült volna, szikkasztani kellett (vótak ijen *stëtázsik... oda raktuk száranni* mer minygyá nem lehetett napra tenni... mindég mëkköllött *szikkasztani* ety kicsit... asztán mëglëtt *füleзве*).
- Ezt a kemencében történő többórás égetés követte (bëraktuk a *kemëncëbe* oszt égett). Az égetőkemencét maga a mester építette meg. A kemence általában kör alapú, csonkakúp formájú építmény volt. Vályogból készült, és alul rostélya volt, valamint a tűz könnyebb átjárhatóságának céljából téglákból lyukakat hagytak (a nem kicsi vót az... *zajja* vót ety másfél mëtër mëg egy mëtër másfél magos is az úgy öszzevót húzva a kímíny | vót csücske kifelé... vót *rostéja téglákbü* a s vótak ijen *lukak* hagyva hoty fögyüjjon a tűz /az a rostéja nëkije vót | arra rakták rakta a cserepet rá és alatta mëg tüzët ot bënt/ aszt addig köllött csináni mëg fő nem mënt egy két mëtërt a láng...). Az edényeket nagyságuk, erősségük szerint sorozták fel a kemencébe (alúra mindég a zerősebbeket asztán föfelé mindég a gyengébbeket kiborítva ki hogy kívánta amit lehetett leborítottunk amit nem aszt akkó így ë (mutatja) raktuk ígyis így).
- A máz nélküli edények ezzel az égetéssel készülnek el. A második égetés előtt kerül a máz az edényre. De ezt, ha igény volt rá, még a festés előzte meg (akkó dobátunk rá mindën színt akkó *mëgrásztuk... oszt asztán mëgmázótuk*). Mázasan szintén kiégetik az edényt, bár rövidebb ideig. A legutolsó égetés előtt kerül a cserépre a színtelen, átlátszó, fényes máz, ami a vízállóságot biztosítja.
- Utolsó pontként pedig az értékesítés szerepel. Az elkészített agyagtermékeket a vásárra vitték, később viszont már a viszonteladók kezébe került.

Az anyaggyűjtésről és feldolgozásáról

Az anyaggyűjtésről:

A dolgozatban szereplő szakszókincs-állomány jórészt egy adatközlő elmondásán alapszik. Bácsföldváron csak egy fazekas mesterember él, aki korából adódóan már csak mesélni tud erről az ősi szakmáról, tehát foglalkozását illetően nem aktív személy.

A gyűjtés 2007. XII. 29-én történt az adatközlők lakóházában. Adatközlőim Balog Sándor (84) és neje, Erzsébet, akiknek, divatos szóval élve, családi vállalkozásuk volt a fazekasság. Persze a nemek közti munkamegosztás náluk is, ahogy a korban másutt, erősen elhatárolódott egymástól. A férfi (Sanyi bácsi) volt a mester, míg az asszisztálás a nő, Bözse néni feladata volt.

A gyűjtés indítása kérdés-felelet formájában történt, mígnem oldódott a beszédhelyzet, s egymás szavába vágva, asszociatív mesélésbe csaptak át az adatközlők. Az elmondott tartalom rögzítési módja egy korszerű diktafon segítségével történt, ami egy tiszta, torzmentes beszédet őriz, olyannyira, hogy a helyi nyelvjárás hangképzésbeli sajátosságaira is felfigyelhetünk a felvétel hallgatásakor. Tehát a szövegfelvétel, eltekintve a szakmai szemponttól, hűen tükrözi az élőbeszédbeli nyelvhasználatot is.

Az anyag feldolgozásáról:

A felvétel után sor került a hanganyag fonetikus átírására, ami több mellékjeles magánhangzó (\bar{e} , \bar{e} , \bar{a}) jelölését is lehetővé tette. Ezt követően a szakszavak gondos, jól megfontolt szelektálása következett, ami meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult, mivel nagy átfedések vannak a köznyelv és a szaknyelv szóállománya között. Így sok esetben a megérzésre hagyatkozott a gyűjtő.

A Szótár c. fejezet tartalmazza a szakszó-állományt. A szócikkek felépítése a következő: **címszó** – félkövérrel kiemelt köznyelvi alak. Ezt követi az adatközlők által használt *szakszó* – dőlt betűvel, fonetikus átírásban. A szófaji meghatározás áll a szócikk harmadik helyén (i. = ige, fn. = főnév, mn. = melléknév, illetve állandósult szerkezet). A jelentés ' ' jelek közé van helyezve. Több esetben példamondat is alátámasztja egy-egy kifejezés szakszó-jellegét, aminek kezdetén Pm. rövidítés áll.

Azokban az esetekben, ahol a szakkifejezés alakja megegyezik a köznyelvivel, feleslegesnek tűnt annak ismételt leírása.

A szóállomány sorrendje a betűrendet követi.

SZÓTÁR

agyag fn. 'nedves képlékeny, jól formálható anyag'

Pm.: rëndës *agyagot* köllött keresni

anyag fn. 'feldolgozásra, felhasználásra való nyersanyag'

borospohár fn. 'bortöltésre és -ivásra szolgáló kerek szájú kisebb ivóedény'

Pm.: még *boros poharat* is csinátam | kéddecisëkët

bögre *bëgre, bögre* fn. 'a csészénél magasabb, porcelánból, fajanszból vagy fémből készült egyfülű ivóedény'

Pm.: a *bögrëket* is fülesztük

bőr fn. 'a suszter által feldolgozott bőrdarab'

Pm.: vótak ojan kalapdarabok *börök*... vëttünk ezëktüa susztëroktu darabbört... ijen darabok... mëkbirtuk fogni... mëgmártottuk fiszben (**vízben**) azé jó csúszott

citeradrót *citëradrót* fn. 'hengerelt vékony fémszál'

Pm.: *citëradrötta*... kézímunkát mind köllött vágni

cserép fn. 'a megformált, kiégetett agyagtermékek gyűjtőneve'

cserépedény *cserëpediny* fn. 'agyagból formált, majd kiégetett tárgy, különös edény'

Pm.: akkó nem vót ojan ház ahun nem vót *cserëpediny*

csirkecserép fn. 'csirkék itatóedényeként használatos, felső részén több kisebb nyílással ellátott cserépedény'

csúcs fn. 'a folyadék kiöntését megkönnyítő csőr'

Pm.: asztán mékköllött *csúcsit* is csináni

dudacserép fn. 'a ház gerincére való, félhenger alakú tetőcserép'

ecset fn. 'festéshez, rajzoláshoz használatos eszköz'

éget i. 'tűzzel hevítve készít valamit'

Pm.: mázosra *égettük*

elnyújt *ēnyút* i. 'az átdolgozott agyagot vékonyra nyújtja el'

elszaggat *ēszagat* i. 'folyamatosan eltépi a még puha agyagot'

farag, elfarag *ēfarag* i. 'darabonként levagdos a kemény agyagból'

Pm.: összevertük gombócokba (**agyagot**)| akkó nekiűtem oszt *faragtam*

fazék fn. 'hengeres alakú, kétfülű fűzőedény'

Pm.: csinátunk kétháromlitères *fazekat*

fazekas fn. *fazekas* 'cserépedényeket készítő és árusító kézműves'

festék fn. 'kiegetett agyagtermékek befestésére való színes anyag, készítmény'

finom mázos állandósult szerkezet mn. 'a máz egyenletes, sima felülete'

forma fn. 'olyan tárgy, amely a készítménynek meghatározott alakot ad'

formál i. 'meghatározott alakban létrehoz'

Pm.: abbú aszt *formátunk* amit akartunk

föld *föd* fn. 'talajréteg, melyből az agyagot nyerte'

fűr i. 'kiegetett agyagkészítmény felületébe hatolva lyukat, mélyedést hoz létre, illetve ily módon kilyukaszt, kiváj'

fül fn. 'agyagtermékek fogója'

Pm.: *fület* külön köllött ragasztani; *fület* köllött ragasztani

fülel i. 'füllel lát el'

Pm.: köllött a tarhósbögrét *fülezni*

gép fn. 'energiát átalakító, s így munkát végző szerkezet'

Pm.: *gép*... de ajsis kézzéhajtásos (**korong**)

gombóc fn. 'gömbölyűre gyúrt puha agyag'

Pm.: összevertük *gombócokba*

gyúr i. 'nyomkodással tömöríti az átdolgozott, jó minőségű agyagot'

henger *hengër* fn.' henger alakú szerszám, amivel finomabbá tették a durva agyagot'

hengerez *hengërez* i. 'hengerrel megmunkálja a feldolgozandó agyagot'

Pm.: meglétek a hengerek akkó *hengërsztük...* két hengër vót oszt asz kősztt csak annyi vót mind egy újságpapír vékonyra köllött... kézzë köllött hajtani...

kacsatál fn. 'kacsa itatására használatos lyukacsos edény'

kanál fn. 'merítésre alkalmas, fémből készült eszköz, mellyel festéket vittek fel a különféle kiégetett készítményekre'

Pm.: mőkfoztuk oszt *kanállā* végigöntöttük

kancsó *kancsú* fn. 'cserépből készült magas, öblös, csúcsos szájú, füles edény'

Pm.: mők *kancsút* is csinátuk

kanta fn. 'különféle folyadékoknak (pl. víznek, bornak, tejnek, olajnak, ecetnek) a tárolására és szállítására, olykor esetenként egyéb célokra (pl. uborkasavanyításra, tojásnak oltott mészben való elrakására) is használatos, nagy, öblös, a korsóhoz hasonló alakú, de annál szélesebb szájú, egyfülű cserépedény'

Pm.: egy füle vót a *kantának* mők egy csúcse

kantaderék *kantadërek* fn. 'paprika, és uborka savanyítására szolgáló edény'

Pm.: *kantadërek...* szük szája vót két naty füle

kar fn. 'a kemence alján lévő rostély, ami a cserepeket tartotta'

Pm.: a *kart* köllött cseréni többszö

kassza fn. 'pénztartó'

kemence *keménce*, *kemence* fn. 'égetésre, olvasztásra szolgáló berendezés'

kiéget i. 'égetéssel megkeményít, kiszárít'

Pm.: *kiégettük* tíz óra hossza alatt; előszó ijenre *kiégettük* | vászonra

kifest i. 'megfelelő vegyi anyaggal bekenve meghatározott színűvé tesz'

Pm.: *kifestettük* őket oszt vót fehér festék piros festék

kiszaggat *kiszagat* i. 'az elnyújtott agyagból egyenként kiszakít'

konyhaedény *konyhaedény* fn. 'konyhai tárgyak: tányérok, lábasok, poharak stb. gyűjtőneve' Pm.: karácsony gyütt akkó nem győszük eszta szintén eszta *konyhaedényeket*

korong fn. 'a koronggépnél lapos, kerek, forgó alkatrésze, illetve maga a gép egésze'

Pm.: *korong* lábba hajtik hajtós vót

korsó fn. 'öblös, egyfülű, szűk nyakú cserépedény'

Pm.: a *korsó* három részbe át

köcsög fn. 'széles szájú, nyakánál szűkebb, alul öblös cserépedény'

Pm.: nem győszük a *köcsögöt* csináni verbászra

kulacs fn. 'hordozható, lapos, szűknyakú felakasztható italtartó'

láb fn. 'a kulacsnak az a része, amelyen áll'

lábás *lábos* fn. 'alacsony, kétfülű főzőedény'

lekváros bögre *lekvárosbögre*, *lekvárosbögre* állandósult szerkezet fn. 'lekvár tárolására használt bögre'

lyuk *luk* fn. 'kisebb, többnyire kerek nyílás'

lyuggat *luggat* i. 'lyukakat fúr a készítményekbe'

malac fn. 'malac alakú aprópénztartó'

Pm.: csinátunk mink még *malacot* is... kézzē... mēkcsinátam korongon asztán ragasztottam fūlit lábát farkát... rēndēs *malac* vót

maszatol, odamaszatol i. 'a kiégetett agyagtermékhez nedvesen odadörögöl valamit'

Pm.: mēkköllött aszt (**fūlet**) vizezni meg jó *odamaszatóni*; addig *maszatóta* hogy *odamaszatóta*

máz fn. 'bevonatként alkalmazott sima, fényes anyag'

Pm.: *mázza*... kéccé köllött kiégetni

mázol, megmázol, bemázol mēkmázol, bēmázol i. 'mázzal bevon'

mázos *mázos* mn. 'mázzal bevont kiégetett agyagtermék milyensége'

Pm.: amit *mázos* vót aszt kéccé köllött égetni

mázoscserép fn. 'mázzal bevont, kiégetett agyagtermék'

megáztat i. 'feldolgozatlan agyagot vízben tart'

megdarál mēkdarál i. 'az agyag darálását elvégzi'

megfest mēkfest i. 'fest; <kiégetett agyagterméket> fest'

meghengerez mēkhengērēz i. 'hengerek közt laposra préseli a durva agyagot'

meglocsol mēglocsol i. 'megöntözi a durva agyagot'

megmárt mēgmárt i. 'agyagformázáshoz szükséges bőrdarabot vízbe mártja'

megráz i. 'mázolás közben megrázza az agyagterméket'

Pm.: dobátunk rá mindēn színt akkó *mēgrásztuk*

megszárad mēkszárād i. 'nedvességét elveszítve száraz lesz'

Pm.: mikó *mēkszáratt* akkó kiszētük

műhely méhel fn. 'kisipari munka elvégzésére való helyiség'

nyak fn. 'az agyagtermékek elvékonyodó része'

paprikáskanta fn. 'a paprika savanyítására szolgáló kanta'

Pm.: *paprikáskanta*... savanyították benne a paprikát

paraszttányér fn. '18-20 cm átmérőjű cseréptányér'

Pm.: asztán mikó gyűttek ezéka zűnnepék *paraszttányér*...

pingál i. 'agyagtermékre fest'

por fn. 'por alakban lévő festékanyag'

pemzli fn. 'ecset, pamacs, mellyel a kiégetett agyagtermékekre festenek'

prés fn. 'nyomtatásra való szerkezet, amivel a dudacserepet készítették'

présel i. 'prés segítségével nyomtat, sajtol'

ragaszt i. 'a kiégetett agyagtermék egy elemét (fül, száj...) nedvesen rögzíti'

Pm.: szárazon köllött *ráragasztani (fület)*

rajzol i. 'a kiégetett agyagtermékre különféle formákat vonalszerűen ábrázol'

Pm.: abba (*tészta*) *rajzótunk* mindénféle virágot

ráma fn. 'a durvaszemcséjű, átdolgozandó agyaghoz szükséges szita kerete'

rosta fn. 'szemcsés agyag tisztítására való szitaszerű eszköz'

rostély *rostéj* fn. 'a kemence alján lévő védőrács'

Pm.: *rostéja* nekije vót | arra rakták rakta a cserepet rá és alatta még tüzet ot bënt

sár fn. 'víztől lággyá, higgá, ragadóssá vált föld'

serbli fn. 'éjjeliedény, ágytál, bili'

Pm.: még *serblit* is csinátam

stelázi stëlázi fn. 'polcos állvány'

Pm.: vótak ijen *stëlázik*...oda raktuk száranni (a megformált, de még nedves agyagtermékeket) mer minygyá nem lehetett napra tenni

sótartó fn. 'só tárolására szolgáló kisebb edényszerűség'

Pm.: még aszt is csinátunk *sótartót*... / vót nétyiszögletés is fékerek is

sütő fn. 'hosszúkás, mázas tál, amiben sütöttek'

száj fn. 'a kiegészített agyagtermék nyílása'

szárít i. 'szárazzá teszi az agyagterméket'

szél fn. 'az agyagtermék határvonalához közeli, külső része'

szétnyújt szétnyút i. 'agyagot hosszúságában és szélességében megnövel'

szikkad i. 'lassan szárad, illetve száradni kezd'

Pm.: fület mindég mékköllött *szikkasztani*

szítál i. 'szitában ráz valamit, hogy a nagyobb szemek, illetve a szemét fennmaradjanak a szita szövedékén'

Pm.: öntöszttük bele *szítátuk* akkó az mikó mēkszáratt akkó kiszēttük az vót a legjobb agyag

szopóka fn. 'a folyadék kiöntését megkönnyítő csőr'

szűr i. 'lyukacsos eszközön, szűrőn áttereszti a feldolgozandó agyagot'

Pm.: az vót a legjobb agyag a legsimább mer az átvót *szűrve*

tál fn. 'lapos fenekű edény'

talicska fn. 'egykerekű, kézzel tolt szállítóeszköz'

tányér fn. 'lapos fenekű, széles peremű, kerek, evéshez való edény'

Pm.: mikó gyütt a cséplés akkó a бүдös gazda emberek nem atták ám a *tányérjukat* oda a munkásoknak

tapos i. 'lábbal erőteljesen nyomkod'

Pm.: még *tapostuk* is a sarat lábbā mesztélláb

tapaszt i. 'falat agyagréteggel bevon, vakol'

Pm.: *tapasztottuk* rëndösen karbatartottuk (**kemencét**)

tarhós bögre *tarhósbögre, tarhósbögre* fn. 'tarhó tárolására használt bögre'

Pm.: asztán ijenkó má kezdődött a *tarhósbögreszézén* (**tarhósbögre szezon**) nem győsztüк csináni

tégla fn. 'lapos hasáb alakú, agyagból égetett építőelem'

téztástál fn. 'tészta tálalására szolgáló tál'

tragacs fn. 'kezdetleges, targoncaszerű szállítóeszköz'

tüzel fn. 'égetéssel hőt fejleszt'

Pm.: tizënkét órát *tüzëtünk*

tűzálló máz állandósult szerkezet fn. 'lakk, zománc, ami tűzálló'

tűzálló festék állandósult szerkezet fn. 'festék, ami tűzálló'

vályog vājog fn. 'törekkel kevert agyagos sár'

vastengely vastengöl fn. 'a korong tartórúdja'

vászón *vászony, vászon* mn. 'máz nélküli'

Pm.: kiégettük *vászónra* (**az agyagterméket**)

vászón fazék állandósult szerkezet fn. 'máz nélküli agyagfazék'

Pm.: csinátunk mink *vászónfazékakat* is kemëncébë föszték benne

váza fn. 'vágott virágnak való edény'

végigönt i. 'festékekkel hosszanti irányban megöntözi a kiégetett agyagterméket'

Pm.: mēkfogtuk oszt *kanállā végigöntöttük*... az ami rajtamaratt az elég vót

vizeskancsó *vizeskancsú* fn. 'ivó- vagy mosdóvíz tartására való kancsó'

virágcserep fn. 'szobanövények tartására való, fölfelé szélesedő agyagedény'

Felhasznált irodalom

- BAKOS Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000.
B. LŐRINCZY Éva: Új magyar tájszótár. I–IV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979., 1988., 1992., 2002.
EÖRY Vilma: Értelmező szótár + Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
PENAVIN Olga: Bácskai magyar nyelvjárási atlasz. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1988.
PUSZTAI Ferenc: Magyar értelmező kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Andrić Edit, egyetemi rendes tanár
(Fordításelmélet, Kontrasztív nyelvészet, Magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
2. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, 2007. okt. 1-től nyugállományban
(Citatológia)
3. Dr. Cseh Márta, egyetemi rendes tanár
(Morfológia és szófajtan, Szókészlettan és szójelentéstan, Helyesírás, Magyar nyelv, Szófajok a nyelvben és a beszédben, Pszicholingvisztika)
4. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár, 2007. okt. 1-től nyugállományban
(A tragikumszemlélet változásai a XIX. század második felének magyar irodalmában)
5. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pedagógiai pszichológia, Fejlődéslélektan)
6. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia, A magyar település hagyományai, A táplálkozás hagyományai)
7. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár, a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar dékánja
(Művelődéstörténet, Kultúra és civilizáció, A magyar művelődéstörténet folyamatai, Vajdaság művelődéstörténete)
8. Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Bevezetés a nyelvtudományba, Általános nyelvészet, A nyelvvizsgálat mai módszerei, Szemantika, Szövegtan)
9. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Fonológia, Az egyszerű mondat, Mondattan, Beszédművelés, Szintagmatika, Beszédmondatok)
10. Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendes tanár
(Magyar nyelvtörténet, Szociolingvisztika, Dialektológia, A történeti nyelvtudomány alapjai)
11. Dr. Rokay Péter, egyetemi rendes tanár
(A magyarok története 1. – Önálló magyar királyság, A magyarok története 2. – Magyarország a Habsburg Monarchiában és a XX. században)
12. Dr. Csányi Erzsébet, egyetemi rendkívüli tanár
(Világirodalom I–II., Shakespeare-kurzus, Világirodalmi regénykurzus, A barokk és rokokó irodalma, Világirodalmi drámakurzus)

13. Dr. Faragó Kornélia, egyetemi rendkívüli tanár
(Irodalomtudományi irányzatok, Irodalomelmélet, Verstan, Stilisztika és retorika, Narratológia/prózaelemzés)
14. Dr. Harkai Vass Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A 20. század magyar irodalma, Kosztolányi-stúdium, A modernség kezdete és kora, A modernitás után, Regény a XX. században)
15. Dr. Hózsa Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A vajdasági magyar irodalom, Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana, A komparatisztika és távlatai)
16. Dr. Katona Edit, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés, Az összetett mondat, Mondattan, Magyar nyelv, A költői képek grammatikája)
17. Dr. Bence Erika, docens
(A XIX. század magyar irodalma, A magyar felvilágosodás irodalma, Régi magyar vallásos szövegek olvasása, Regény és történelem, A magyar romantika irodalma, Barokk emlékirás)
18. Dr. Bertók Rózsa, docens, Pécsi Tudományegyetem
(A filozófia alapjai, Hermeneutika)
19. Dr. Ivanović Josip, docens
(Interaktív pedagógia, Didaktika)
20. Dr. Toldi Éva, docens
(Verstan/versértelmezés, Vajdasági magyar irodalom, Sinkó Ervin stúdium, Folyóirat-kultúra Vajdaságban)
21. Horváth Futó Hargita mgr., asszisztens
(A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana, Magyar nyelv)
22. Ispánovics Csapó Julianna mgr., asszisztens
(Kultúra és civilizáció, A tudományos kutatás módszertana)
23. Kovács Rácz Eleonóra mgr., asszisztens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei, Dialektológia, Általános nyelvészet, Szociolingvisztika, Magyar nyelv, Helyesírás, Szövegatan)
24. Pásztor Kicsi Mária mgr., asszisztens
(Fonetika, Fonológia, Szótan, Magyar nyelv, Nyelvművelés, Szókészlet-tan és szójelentés-tan, Az egyszerű mondat, Az összetett mondat, Magyar nyelvtörténet)
25. Pál Tibor mgr., asszisztens
(A magyarok története 1., Önálló magyar királyság, A magyarok története 2. – Magyarország a Habsburg Monarchiában és a XX. században)

26. Utasi Csilla mgr., asszisztens
(A középkor és a reneszánsz irodalma, A reformáció és a barokk kora, Régi magyar vallásos szövegek olvasása, A magyar felvilágosodás irodalma, A magyar romantika irodalma, A barokk és rokokó irodalma, Barokk emlékirás)
27. Virág Gábor, szakmunkatárs
(Irodalomtudományi irányzatok, Irodalomelmélet, A 20. század magyar irodalma, Stilisztika és retorika, A modernség kezdete és kora, Verstan/versértelmezés, A modernitás után, Regény a XX. században)
28. Csorba Béla, lektor (Magyar nyelv)
29. Dr. Danyi Magdolna, szakmunkatárs, 2008. nov. 1-től nyugállományban
30. Tüskei Vilma, lektor (Magyar nyelv)
31. Móricz Tünde, könyvtáros
32. Milánovics Valéria, titkárnő

**A TANSZÉK HALLGATÓI
A 2008/2009-ES TANÉVBEN**

I. év

1. Bakos Erika	16. Kiss Anett
2. Balcsák Adrianna	17. Kovács Hédi
3. Bicskei Magdaléna	18. Mikuska Judit
4. Bicskei Melinda	19. Molnár Krisztofer
5. Bíró Tímea	20. Orovec Márta
6. Evetovity Klára	21. Petro Ildikó
7. Fábrik Attila	22. Rác József
8. Fekete Adrianna	23. Raska Szabina
9. Francisković Róbert	24. Ricz Natália
10. Hallai Hajnalka	25. Rohacsek Aurél
11. Horvát Tímea	26. Romoda Renáta
12. Huszák Ervin	27. Tomik Larisza
13. Ilcsik Gabriella	28. Török Livia
14. Jaksi Nelli	29. Vörös Lilla
15. Jónás Tünde	30. Vuković Ildikó

II. év

1. Anitics Márta	12. Koncz Hajnalka
2. Bartos Attila	13. Kovács László
3. Buka Brigitta	14. Kozma Rita
4. Csuvik Krisztina	15. Losonc Zsuzsanna
5. Döme Szabolcs	16. Pálity Beáta
6. Gyantár Edit	17. Pálity Tamara
7. Đurđev Jasna	18. Paróczi Rita
8. Fejsztámer Orsolya	19. Pásztor Zsuzsa
9. Kalapáti Szabrina	20. Tosztás Andrea
10. Kiss Dániel	21. Tóth Bagi Ágota
11. Kocsis Árpád	22. Zabos Ákos

III. év

1. Berta Attila	12. Matyis Angéla
2. Blinka Kinga	13. Mészáros Anikó
3. Boldizsár Anna	14. Mihók Anikó
4. Bózsó Mónika	15. Nagy Némedi Attila
5. Csesznek Tímea	16. Pásztor Kornélia
6. Herédi Károly	17. Péter Krisztina
7. Huszta Orsolya	18. Pintér Noémi
8. Karcsú Márta	19. Soós Georgina
9. Kiss Tamás	20. Vass Hermina
10. Kocsis Lenke	21. Zabos Edit
11. Kőműves Tímea	

IV. év

1. Bába Anikó	10. Gedei Viktória
2. Balassa Boglárka	11. Kanyó Valéria
3. Barlog Károly	12. Kovács Izabella
4. Berényi Emőke	13. Krabók Csilla
5. Bolyanović Anna	14. Kucor Blanka
6. Csányi Éva	15. Kurcinák Árpád
7. Dosztán Lenke	16. Kuszli Angéla
8. Droznik-Popović Teodóra	17. Losonc Emese
9. Engi Georgina	

18. Mászáros Gabriella	22. Patócs László
19. Móricz Csilla	23. Sröder Karolina
20. Nacsa Xénia	24. Tornai Izabella
21. Orosz Annamária	25. Török Erna

Abszolvensek

1. Berta Hermina	19. Máriás Endre
2. Bózsó Izabella	20. Mészáros Krisztina
3. Brenner János	21. Milutinovity Sarolta
4. Cini Zoltán	22. Nádi Karolina
5. Csorba Eszter	23. Papp Melinda
6. Domonkos Ibolya	24. Párduc Klaudia
7. Égető Beáta	25. Roginer Oszkár
8. Fekete Krisztina	26. Sági Leona
9. Fodor Anikó	27. Szabó Zsuzsanna
10. Gázsó Hargita	28. Szeli Ágnes
11. Gruber Enikő	29. Szlancsik Enikő
12. Gyuráki Sarolta	30. Tarkó Lilla
13. Horvát Andrea	31. Urbán Viola
14. Joó Renáta	32. Varga Kinga
15. Juhász Ibolya	33. Vastag Enikő
16. Laskovity Ervin	34. Vékás Éva
17. Lenkes László	35. Vlahovity Annamária
18. Lipót Georgina	

A mesterképzés hallgatói

1. Majláth Ágota
2. Tóth Anita

Diplomáltak

1. Tóth Anita: Nyelvi attitűdvizsgálat Bácsfeketehegyen az általános iskola 5., 6., 7. és 8. osztályos tanulónak nyelvhasználatában
2. Majláth Ágota: A tárgyias szintagmák összehasonlító vizsgálata a zsol-tárfordításokban
3. Gombos Ildikó: Az asztalosmesterség szakszókincse Zentán
4. Bordás Tímea: Márton László *Átkelés az úvegen* c. regényéről

5. Hevér Edit: A nyelv formális leírása
6. Novák Anikó: Aparegények a kortárs magyar irodalomban
7. Lennert Ágota: Azt elbeszélői magatartás Závada Pál regényeiben
8. Faragó Karolina: Krúdy Gyula és a Habsburg-mítosz
9. Rice Ágota: Nyelvi kódváltás a Magyarországon tanuló magyarkanizsai középiskolások és egyetemisták körében
10. Drobnyik Aranka: XVI. század eleji levelek nyelvi jellemzői
11. Beke Ottó: Az önértelmezés útjai Sziveri János lírájában
12. Erdélyi Zsuzsanna: Bodor Ádám regényírása
13. Gombár Judit: A magyar verses regény a XIX. és a XX. század fordulópontján
14. Apró Gabriella: Szülőföld-értelmezés és identitásprezentáció Németh István opusában
15. Tornai Erika: Az Újvidéki Rádió magyar nyelvű adásaiban elhangzott szövegek akusztikai sajátosságai
16. Vizsmeg Adriána: Önéletrajziség és kortárs vajdasági magyar irodalom
17. Deissinger Ákos: Poétikai hangsúlyok Márton László *Atkelés az üvegen* c. regényében
18. Szabó Erika: Emlékezés és önazonosság-keresés Juhász Erzsébet novelláiban
19. Janovics Mária: Metaforikus és metonimikus folyamatok vizsgálata Mikszáth Kálmán novellisztikájában

A mesterfokozaton diplomáltak

1. Laki Boglárka: Elvek, stratégiák és megszorítások a nyelvhasználatban
2. Szabó Szilvia: A hovatartozási szerkezetek elbeszélése a jelenkori magyar prózában
3. Sziveri Móra Regina: Perem-közérzet és családmodellek a kortárs vajdasági magyar novellákban

Magisztráltak

1. Horváth Futó Hargita: Az iskola-narratívák térpoétikai megközelítése
2. Németh Ferenc: Irodalom és irodalompolitika az *Ifjúság* c. lapban 1945–1964.

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁSOK

Irodalmi konferenciák

A tanszék május 12-én *Témák, formák, poétikák (a Nyugattól máig)* címmel konferenciát rendezett. Láncz Irén tanszékvezető üdvözlő szavai után Faragó Kornélia nyitotta meg a konferenciát. A tanszék tanárain kívül előadást tartottak:

Szabó Szilvia: *A Nyugat és a Diogenes* mező-struktúráinak átfedései (Fényes Samu folyóirata Bécs excentrikus terében)

Čudić, Marko: Műfaji önreflexivitas Mészöly Miklós utazásregényeiben (*Pontos történetek, útközben, Sutting ezredes tündöklése*)

Ferenc Hajnalka: A mesehagyomány megőrzésének/dekonstruálásának kérdése (Darvasi László: *Trapiti avagy a Nagy Tökfőzelékháború*)

Patócs László: Identitáskeresés a családtörténeti múltban (Oravecz Imre: *Ondrok gödre*)

Drozdik Popović Teodóra: „Más korból nézve vissza (...) szinte külföldi lett saját múltjában“ (Konrád György prózája)

December 8-án és 9-én az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és tanszékünk közös irodalmi konferenciát tartott Természetírás – természetolvasás (A természeti kód működése a 20. és a 21. századi magyar irodalomban) címmel. Láncz Irén tanszékvezető köszöntője után Angyalosi Gergely és Faragó Kornélia nyitotta meg a konferenciát.

A tanszék tanárain kívül előadást tartottak:

Angyalosi Gergely (Budapest): A „láthatatlan természet” költői képei (Juhász Ferenc lírája az ötvenes évek első felében)

Deczky Sarolta (Budapest): Térképről lemaradt tájak – természet és ember kapcsolata Tar Sándor prózájában

Földes Györgyi (Budapest): A festményvászon szálai. Kép- és szövegszerűség Czóbel Minka Pókhálók című elbeszélésében

Kappanyos Balázs (Budapest): Az objektív lírája

Pomogáts Béla (Budapest): Táj és természet

Herédi Károly (Újvidék): Föld, víz, levegő ..., szar. Természetten innen és túl. (Háy János: Xanadu)

Szabó Szilvia (Újvidék): Szalma Lajos kertje mint lehetséges Éden-vízió (Természet-vonatkozások Grecsó Krisztián Tánciskola című regényében)

Nyelvészeti konferencia

Az október 28-án és 29-én megtartott Egyetemi Nyelvészeti Napok témája *A nyelvészeti eszközök stílusértéke* volt. A tudományos tanácskozást Láncz Irén tanszékvezető nyitotta meg, majd megemlékezett Matijevics Lajosra halálának negyedszázados évfordulóján. A tanszék tanárai mellett magyarországi vendégelőadója is volt a konferenciának.

Kemény Gábor: *Stílusfejlődési tendenciák a magyar nyelvben* címmel tartott előadást.

A tanácskozáson helyet kaptak a nyelvészeti szakosodású és érdeklődésű hallgatók beszámolóit is:

Laki Boglárka: Adalékok a kérés pragmatikájához a magyar nyelvben
Szlancsik Enikő: A bácsföldvári fazekasság szakszókincse

A továbbiakban a tanszék nyelvészei beszámoltak az idei projektumi kutatásaikról:

Andrić Edit: Az úrményházi diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői

Cseh Márta: A Magyar–szerbhórvát nagyszótár címszóanyagának rendezése a *tépelődik* (T-2233) és a *toldat* (T-3512) címszók között

Katona Edit: A fa mint azonosító elem a költői képekben

Láncz Irén: Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a bocsánatkérés formái

Molnár Csikós László: Latin minták a hivatali nyelvhasználatban

Pásztor Kicsi Mária: A mondat szerkesztés kvalitatív és kvantitatív összefüggései, valamint azok kihatása a funkcionális perspektívára

Rajslji Ilona: Etimológia és identitástudat összefüggései a vajdasági magyar utónévtudásban

RENDEZVÉNYEK

Március 15-e

Tanszékünk az idei évben is ünnepi másorral emlékezett meg az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról. Láncz Irén tanszékvezető alkalmi beszédben méltatta az ünnepet a 160. évforduló kapcsán:

Hölgyeim és Uraim!

Tisztelettel köszöntöm Önöket, kedves vendégeinket, tanszékünk nyugdíjas tanárait, barátainkat, a kollégákat, hallgatóinkat, mindannyiukat, akik ma velünk ünnepelnek az 1848-as forradalom és szabadságharc kezdetének 160 évfordulóján.

Az ünnep alkalmával a népek tavaszára emlékezünk, amely fordulópontot hozott a magyar nemzet életében.

1848-ban, sőt azt megelőzően is, ugyanaz az eszme lelkesítette Európa nemzeteit: a szabadság, az egyenlőség és a jogok eszméje.

Forrongott akkor, 1848 tavaszán és már hónapokkal korábban is Európa, a forradalom futótűzként terjedt, és módosította a nemzetközi politikai erőviszonyokat.

Március elsején Pozsonyban ülésezett az országgyűlés alsótáblája, amikor megérkezett a prágai forradalom híre. Kossuth – ahogy a krónikások lejegyezték –, a félelmetes csendben röviden szólt:

„Reményelem, hogy az országgyűlés a mindennapiság parányi politikájától, mely a mostani nagy dolgokkal összehangzásban nincs, a kornak s azon igényeknek érzetére emelkedni fog, mellyel az országgyűlés iránt a nemzet viseltetik.” Mindenki érezte, Kossuth elszánta magát arra, hogy megragadja a történelmi pillanatot. Valami elkezdődött!

És a következők is szabadságharc krónikájához tartoznak: Március 3-án az országgyűlés alsótáblája egy emberként, lelkesülve fogadta el, hogy mit kíván a magyar nemzet: vesszen az önkényuralom, önálló alkotmányt és kormányt Magyarországnak, de magának az osztrák nemzetnek és az „örökös tartományok” népeinek is.

11-én Pesten a fiatalok elkészítik a 12 pontot, és megkezdik a rákosi tömeggyűlés szervezését.

14-én este megérkezett a hír a bécsi forradalomról. Aznap azonban még nem határoztak, mi történjék Pesten, csak azt tudták, hogy nem szabad az időt vesztegetniük.

15-én reggel azután Petőfi, Vasvári, Jókai és Bulyovszki Gyula megbeszélése alapján a 12 pont eredeti, az országgyűléshez intézett bevezetését megváltoztatták. Helyette egy kiáltványt készítettek, amely fellépésüket indokolta meg a leendő hallgatóinak. A pontok szövegét változatlanul hagyták. Ezt a kiáltványt azután felolvasták a Pilvaxban összegyűlt fiataloknak, majd Petőfi elszavalta a *Nemzeti Dalt*, amelyet eredetileg a március 19-re tervezett reform-lakomára szánt.

15-én pedig – mint annyiszor a történelemben –, néhány elszánt fiatal, aki mozgósítani tudta azokat, akik ugyanúgy éreztek és gondolkodtak, dacolva a hatalommal, órák alatt a talpára állította a világot. Elfoglalták Landerer nyomdáját, kinyomtatták *Kiáltványukat*, a 12 pontot és a *Nemzeti Dalt*, melyet – éppen ma van 160 éve –, 13-án írt Petőfi. Azon az esős napon összefogva, együttes erővel és elszántsággal új állapotok előkészítésének lépéseit tették meg a fiatalok, a márciusi ifjak, és velük együtt a tömeg is. Délután 3 órára ugyanis a szemerkélő esőben több mint tízezer ember gyűlt össze a Múzeumkertben, és akkor „feltámadott a tenger”! Ott született az elhatározás, hogy a hír szerint a rendkívüli helyzet miatt összehívott városi közgyűléshez vonulnak, s felszólítják a *12 Pont* elfogadására. A város közgyűlése azonban nemcsak a *12 Pontot* fogadta el, hanem választmányt nevezett ki, amely a Helytartótanácsához továbbítja a követeléseket.

De nem folytatom a krónikát. Tudjuk, mi történt azután.

Sok minden eldöntetett akkor, '48 tavaszán. Mert ha egy nép úgy érzi, hogy nem tartható tovább a politikai helyzet, dönt, hogy önállóan akarja intézni saját ügyeit. És így döntött a magyar nemzet is: felelősséget vállalt és a jövő építésébe kezdett. Ezért vízvázasztó az 1848-as forradalom és szabadságharc. És üzenete is van számunkra, mely azokban az eszmékben van, amelyek kirobbantották a forradalmat: ez nem más, mint a szabadság, az egyenlőség, az önrendelkezés joga, jog arra, hogy magunk döntsünk sorsunkról. Sok mindent kimondtak akkor 1848-ban, kimondták, hogy talpra kell állni a haza ügyének érdekében, megfogalmazták és kimondták, mit követel a magyar nemzet: a cenzúra eltörlését, felelős minisztériumot, a törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben, közös teherviselést, a politikai foglyok szabadon bocsátását, Nemzeti Bankot, esküdtszéket, az hűbéri viszonyok eltörlését.

A márciusi ifjúság bátor fellépése eredményes volt. Vér nélkül, minden rendzavarás nélkül eredményeket ért el. Ami a forradalom és szabadságharc nem hosszú ideje alatt történt, a magyar történelem egyik fordulópontja. Felszámolták a jobbágyrendszeren és nemesi kiváltságokon alapuló feudális rendet, s ezzel lerakták a polgári fejlődés alapjait. Csökkentették a Habsburgok hatalmát, és az ország nagyrészt önálló, csaknem teljesen független lett.

Mindezt először kimondták, leírták, és úgy lett. Mert nagy a szavak ereje. Nagy hatalma van a nyelvnek. A nagy horderejű események először nyelvi formát öltenek. Többféle formát, mindegy milyet, mert formától függetlenül nagy a hatásuk a leírt vagy kimondott szavaknak. Vagy mégsem mindegy, milyen a forma? Gondoljuk csak végig: tényleg nem mindegy, mert más a

szerepük, és különböznek a nyelvi formák a tömegekre hatásuk tekintetében is. Mert másként hat egy vers, mint pl. egy törvénytöredék. A versekben – a forradalom korában írottakban és a korábbiakban – megszólalnak az akkori eszmék, a gondolatok, az érzelmek, a kívánságok, és ezek meg a mi korunkban születettek – mint majd hallhatjuk –, dialogikus viszonyban vannak.

Ünnepi műsorunk címe: Színe és visszája. Költői diskurzusok a forradalomról. A műsort Bence Erika állította össze, és ő is rendezte. Közreműködnek a tanszék elsőéves hallgatói.

Színe és visszája
Költői diskurzusok a forradalomról

A Magyar Tanszék hallgatóinak ünnepi műsora

Kölcsey Ferenc: Hymnus – Paróczi Rita

I.

Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből (részlet) – Zabos Ákos

Batsányi János: A látó – Pálity Tamara

Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz (Forr a világ bús tengere...) – Gyantár Edit

Orbán Ottó: Berzsenyi – Losonc Zsuzsanna

Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas – Koncz Hajnalka

Orbán Ottó: Hiúságok hiúsága – Pálity Beáta

Vörösmarty Mihály: A Guttenberg albumba – Zabos Ákos

Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből (részlet) – Pálity Tamara

Márton László: Minverva bűvőhelye (részlet) – Döme Szabolcs

Vörösmarty Mihály: Szózat – Kocsis Árpád

Vörösmarty Mihály: Az emberek – Mészáros Enikő

Kovács András Ferenc: Lear király Cordéliához – Bartos Attila

II.

Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése (részlet) – Zabos Ákos

Petőfi Sándor: A magyar ifjakhoz – Pásztor Zsuzsa

Varró Dániel: Petőfi Sándor I. – Kiss Dániel

Varró Dániel: Petőfi Sándor III. – Kovács László

Petőfi Sándor: A márciusi ifjak – Kozma Rita

Weöres Sándor: Te zuhatagos vad bérci patak – Csuvik Krisztina

Petőfi Sándor: Vörösmarty (részlet) – Tosztás Andrea

Vörösmarty Mihály: (Légy buzgó...) – Anitics Márta

Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből – Király Kornélia

Orbán Ottó: Petőfi (I.) – Anitics Márta

Vörösmarty Mihály: (Fogytán van napod...) – Zabos Ákos

Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből – Tóth Bagi Ágota

III.

Vajda János: Petőfi olvasásakor – Fejsztámer Orsolya

Esterházy Péter: Akartok-e rabok lenni? – Tosztás Andrea

Esterházy Péter: Petőfi, a légtornász – Đurđev Jasna

Kovács András Ferenc: Postaréti symphonia (részlet) – Fejsztámer Orsolya

Parti Nagy Lajos: Petőfi Barguzinban – Kalapáti Szabrina

Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből – Zabos Ákos

A Költészet Napja

Április 9-én az Újvidéki Színház kistermében a Költészet Napja alkalmából a Tanszék

Beszédművészeti Műhelye *Száz év se kell...* címmel ünnepi műsort rendezett. A műsor bevezetőjeként Harkai Vass Éva méltatta az ünnepet.

Tisztelt hallgatóság, kedves vendégeink, barátaink!

Április 11-e József Attila születésnapja, s ezt a napot a magyar kultúra intézményei világszerte a Költészet Napjaként tartják számon és ünneplik.

2005 a maga nemében – irodalmunk életében – kerek évszám volt: József Attila születésének századik évfordulója. S ha matematikai értelemben nem is, számunkra lényeges módon, az irodalomról való gondolkodásunk logikája szerint 2008 is *kerek* évszám: száz évvel ezelőtt, egészen pontosan 1908. január 1-jén jelent meg a 20. századi magyar irodalom egyik leghosszabb életű folyóirata, a Nyugat első száma.

Erről a folyóiratról emlékeznek meg napjainkban ma élő folyóiratok számai. A bennük közölt tanulmányok, visszaemlékezések tárgya a Nyugat, az a

folyóirat, amelynek lapjain (Ady Endre *Új versek* című kötetét is ide számítva) a modern magyar irodalom volt megszületőben a 20. század elején.

A magyar századelő élénk és mozgalmas kultúrájának fontos főszereplője volt az irodalom, a képzőművészet, a zeneművészet modern törekvéseit egybefogó Nyugat, s nem véletlen, hogy múltjához anekdoták, anekdotikus történetek és fordulatok fűződnek, hogy szerkesztőit, munkatársait is anekdotikus aura és kultusz övezi. Hogy szépirodalmi művekben, memoárookban, monográfiákban továbbélő, továbbadott kulturális emlékezet őrzi alakjait: a lap egyik legfőbb mecénását, Hatvany Lajost; a fiatal tehetségeket tévedhetetlen szemmel felismerő Osvát Ernőt, a szerkesztőt, Füst Milán naplójának rettegett szerkesztőalakját, fekete kalapban, talpig feketében; a szigorú poeta doctus Babitsot; „az élet minden tüneményét varázsos és elragadtatót önkívületben” érzékelő, zöld tintával író Kosztolányit, „magas állógallérban, cipőzsinór vékonyságú rikitő nyakkendővel, homlokába hulló hajfürttel, *dandysen*” (ezt Márai Sándor írja); az elégikus Tóth Árpádot, az Anna után sóvárgó Juhász Gyulát, a medvebarlangjából a világba képeket fantáziáló Füst Milánt... Krúdyt, Kaffka Margitot, Móriczot, Karinthy Frigyest... És konfliktusaikat is, persze: Osvát és Hatvany híres-nevezetes párbaját, Babits és József Attila fájdalmas nézeteltéréseit, Babits és Kassák szenvedélyes vitáját „a rettenetes nagy hamu alól”... – Mint ahogyan egész fotógyűjteményt kitevő fényképek sorát őrzi a vizuális emlékezet. Ki ne ismerné Ady Endre fényképeinek nevezetes pózát – azét, amelyen bal kezével támasztja meg arcát –, a Csinszkával közös felvételt, a halottas ágyán vagy a halotti maszkiájáról készült fotót..., Rippl-Rónai József Babitsról, Móriczról, Szabó Lőrincről és másokról készült pasztelljeit, Kosztolányi csokornyakkendő képeit, Szabó Lőrincét, hátrafésült hajjal, Móriczét, Máraiét – vagy azt a kultikussá vált felvételt 1932 januárjából – a „zongorás képet” –, amelyen a Nyugat fennállásának 25 éves jubileumán Szép Ernő, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Török Sophie, Schöpflin Aladár, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes és mások állják körül a Zeneakadémia művészszobájában a zongorát...

Az sem véletlen, hogy a több évtizedre szóló, máig élő hagyományt teremtő Nyugat alkotóinak műveit sem kerülik meg az anekdoták. Hogy nemcsak Ady verssorai („fusson, akinek nincs bora”, „nekünk Mohács kell”, „minden Egész eltörött”...), de a róluk karikatúrát rajzoló-író Karinthy sorai is szállóigévé váltak („mindent kétszer mond, kétszer mond”) – vagy Ignóty sorai *A fekete zongoráról* („Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész

értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű...”). És az is egyike az ebből az időszakból eredő, költői mesterséget dicsérelő anekdotáknak, amely azt kérdezi, melyik a legszebb magyar vers, s a kérdésre ezt válaszolja: Shelley *Óda a nyugati szélhez* című költeménye – Tóth Árpád fordításában.

A Nyugat: hagyomány, kultusz és legenda. A 20. (és nemcsak a 20.) századi magyar irodalom legnagyobb erejű hagyománya és kultusza, mai irodalmi anyanyelvünk forrása, aranyfedezete. Ennek a hagyománynak és kultusznak a létrehozóiról is általában úgy beszélünk – eposzhősöknek kijáró állandó jelzővel – mint a Nyugat első, legendás hírű korosztályának tagjairól.

Mit kaptunk tőlük? Mit kapott tőlük a magyar irodalom? Zengést, rímvarázst, melódiát, artistikumot, dekorativitást, pompát – az esztéta modernség több oktávon át ívelő, pazar hangszerelésében. Városképeket Üllői úti fákkal, körúti hajnalokkal és Tisza-partot; Párizst a Szajnával, a modernség varázsát – igen, modern borzongásokat (ezt Bori Imre mondaná így) – és klasszikus álmokat; a homo aestheticus tartását, az individuum nagyságát és csodáját... Boldog, szomorú dalt, édesbús sanzont, mívés szonettet, litániát, versbe írt csendéletet és patinás „ideges” rímeket... Több korosztályt tápláló, meg is tagadható mintát, hagyományt. Európéer nyitottságot. Vagy amit mostanában hangsúlyoznak a folyóirat lapjain megképződött szellemiség egyik legfőbb értékeként: a művészet, az *irodalom autonómiáját*.

A kérdés – a mindenkori hagyomány létmódjának s a kultusz súlyának örök kérdése – az, hogy az utókor (magunkat is beleértve) mit tud mindezzel kezdeni. Továbbzengetni, több korosztályon át, mint József Attilától Szabó Lőrincen, Radnóti Miklóson, Weöres Sándoron és az Újhold lírikusain át Tandori Dezső. Tiszteletkört írni hozzá – ódát, mint Weöres Sándor – és karikatúrát róla (matematikai költeményt!), mint a még maga is kortárs Karinthy Frigyes. Átírni szimfóniába – vagy diszsonanciába (ahol a hangzósság már csak zakatol), mint Weöres Sándor. Szét- és továbbírni, hol iróniával, hol ódai hangon, mint Kovács András Ferenc és Tóth Krisztina... Van mit vállalni és megtagadni, át-, szét-, újra- és továbbírni, s ez mit sem bizonyít, mint azt, hogy a Nyugat gazdag költészetkultúrája ma is életképes hagyomány. Vessünk csak egy pillantást két kortárs költőnkre, Tandori Dezsőre és Varró Danira: egyik oldalon a magyar líra doyenjének, a másikon a fiatal korosztály poétájának nagyon is felismerhető hangja. De mintha ugyanannak az Úrnak a vendégei lennének, mint akinek Kosztolányi volt – s mintha ezt a hangzást hol Babits klasszicizáló, hol a kávéházi szegleten versrejtvényeket kiöltő Karinthy és Kosztolányi játékos szövegei kísérik. A háttérből, diszkreéten, nem nyomva el torkukban a *mai dalt*.

Kérem, hallgassák meg ennek a történetnek a lírai – autentikus – változatát a Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelyének előadásában.

Száz év se kell...

(*Nyugat, 1908—1941*)

Weöres Sándor: *Hála-áldozat* (Kucor Blanka)

Tóth Krisztina: *Hála-változat* (Gazsó Hargita)

(*Páris, az én Bakonyom*)

Ady Endre: *A vár fehér asszonya* (Drozdik-Popović Teodóra)

Ady Endre: *A fekete zongora* (Engi Georgina)

Ady Endre: *A Tisza-parton* (Kucor Blanka)

Ady Endre: *A Szajna partján* (Mészáros Krisztina)

Ady Endre: *Párisban járt az Ősz* (Bába Anikó)

Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában* (Mészáros Krisztina)

Kovács András Ferenc: *Új Nyugat* (Gazsó Hargita)

Paul Verlaine: *Őszi chanson* (Kucor Blanka)

Tóth Krisztina: *Őszi sanszok* (Bába Anikó)

Weöres Sándor: *Ó ne vidd el...* (Mészáros Krisztina, ének, gitár)

(*Klasszikus álmok*)

Babits Mihály: *Szonettek* (Soós Georgina)

Babits Mihály: *A Danaidák* (részlet) (Kucor Blanka)

Karinthy Frigyes: *Dana idák* (Gazsó Hargita)

Karinthy Frigyes: *Futurum exactum* (Pintér Noémi)

Kosztolányi Dezső: *Lánc, lánc...* (részlet) (Drozdik-Popović Teodóra, ének, furulya – Barlog Károly, gitár)

(*Ó, mennyi pompa...*)

Kosztolányi Dezső: *Boldog, szomorú dal* (Engi Georgina)

Kosztolányi Dezső: *Ideges rímek* (Drozdik-Popović Teodóra, ének – Barlog Károly, gitár)

Kosztolányi Dezső: *Litánia* (Bózsó Izabella)

Kosztolányi Dezső: *Őszi reggeli* (Bába Anikó)

Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél éneke* (Drozdik-Popović Teodóra, Bába Anikó)

József Attila: *Áldalak búval, vigalommal* (Drozdik-Popović Teodóra, ének)

(Oly korba éltem én...)

József Attila: *Mint gyermek* (Bózsó Izabella)

József Attila: *Thomas Mann üdvözlése* (Gazsó Hargita)

Radnóti Miklós: *Töredék* (Engi Georgina)

Szabó Lőrinc: *Szél hozott, szél visz el* (Mészáros Krisztina, ének, gitár)

(Madárka sír, madárka örül...)

Weöres Sándor: *Harmadik szimfónia* (részlet)

(Soós Georgina, Pásztor Kornélia, Pintér Noémi)

Weöres Sándor: *Disszonancia* (Péter Krisztina, Pásztor Kornélia)

Tandori Dezső: *Londoni Mindenszentek* (Péter Krisztina)

(SMS-szerelem)

Varró Dániel sms-költeményei (Engi Georgina, Bózsó Izabella, Drozdik-Popović Teodóra, Kucor Blanka, Mészáros Krisztina, Péter Krisztina)

Barlog Károly megzenésített Varró Dániel-versei

Tanszéknap

Október 24-én tartotta meg a tanszék hagyományos tanszéknapi rendezvényét. Láncz Irén tanszékvezető üdvözölte a jelenlevőket.

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink!

Tisztelettel köszöntöm Önöket a tanszék napja alkalmából rendezett ünnepségünkön. Mint Önök közül sokan tudják, a tanszék napja október 21-e. Azért éppen ez a nap, mert 1959-ben ezen a napon tartotta székfoglaló előadását Sinkó Ervin, tanszékünk első tanszékvezetője. Vendégeink között vannak olyanok, akik hallgatták ezt az előadást, de többen csak olvashattunk Sinkó Ervin szemléletéről, a tanszék feladatával kapcsolatos koncepciójáról. Tan-

széknapi ünnepeinket többször elhangzott már, hogy Sinkó Ervin utat mutatott, az irodalom értelmezésében, olyan utat, melyet maga is járt. Azóta sok minden megváltozott, és nemcsak az irodalom jelenségeinek értelmezésében, hanem változások vannak az egyetemi tanulmányok koncepciójában is.

Most éppen átmeneti időszak kellős közepén vagyunk, és ez az időszak eltart még pár évig. Sok időre van szükség ugyanis, míg a szép hagyományokkal rendelkező (bár hiányosságoktól nem mentes) oktatási rendszert az új szemléletű rendszerhez igazítják. Úgy is mondhatnám, igazítjuk, mert ebben a nem egyszerű folyamatnak nemcsak átélei vagyunk, hanem aktív részvevői, ugyanis mi magunk is jócskán kivesszük részünket a tanulmányi rendszer alakításában. Évekig tartottak az előkészületek, javaslatok egész sora született a tanszéken is, míg végül is a tavasszal elkészült az a tanrend, amely szerint ebben az iskolaévben tanulnak hallgatóink, mind a négy évfolyam. (Igaz, a negyedévesek még a régi rendszer szerint vizsgáznak, így ők még csak félig „bolognások”. Jól is jártak, mert feltétel nélkül iratkozhattak a negyedik évre, azzal, hogy csak harmadéves vizsgákat vihettek át erre az évre.)

Nem volt könnyű dolgunk, amikor a tanrendet kreáltuk. Nem mintha nem lettek volna tapasztalataink, nem lett volna vízióink, hogy mi mindent kellene tartalmaznia a tanrendnek, hogyan alakítsuk szemeszterenként a megtanulandó anyagot, miként szabjuk darabokra a több szemeszteres tantárgyakat. Mindezt jól tudtuk, jól átgondoltuk. Csakhogy sok mindent előírt számunkra a hatalmat képviselő állandó és alkalmi testületek egész sora. Magyarán, meg volt kötve a kezünk, és végül is nem minden úgy alakult, ahogy szeretnénk volna. Szigorúak voltak a követelmények, ezeket pedig – megvan ugyan róluk a véleményünk –, nem lehetett nem tudomásul venni. Szóval, alkalmazkodnunk kellett az előírásokhoz. De ne legyünk igazságtalanok, vannak a megkötések között olyanok is, melyek tehermentesítenek bennünket. Ugyanakkor azonban felborították elképzeléseinket a tanrendet illetően. Mi megszoktuk, hogy sok óránk van, hogy több tantárgyat tanítunk. Most előírták, hogy a tanárnak 6 órája lehet hetente – a három fokozaton (az alapstúdiumon, a mesterképzésen és a doktori stúdiumon). És az is követelmény, hogy szemeszterenként mindössze három tantárgyat taníthatunk. Ez utóbbi megszorításra ugyan nem voltunk tekintettel, egyszerűen nem lehattunk tekintettel, mert akkor a tantárgyak egész sora nem kerülhetett volna be tanrendjeinkbe.

Meg sem tudnám most mondani, hogy hány változata készült a tanrendeknek, s bevallom, ezek a mostani változatok (azért mondom többes számban, mert kettőről van szó, az alapképzés és a mesterképzés tanrendjéről) sok mindenben különböznek az első, 2005-ben készültektől.

A nem kis idegességgel és sok számolással, kombinálással járó munkánknak azonban meglett az eredménye. Örömmel mondom, hogy mindkét tanrendünket akkreditálták! Tehát nem vagyunk abban a veszélyben és szerencsétlen helyzetben, hogy jövőre nem iratkozhatnak hozzánk első évesek. Hadd jegyezzem meg, hogy ebben a pillanatban ezt nem mondhatja minden tanszék a karon. Persze reméljük, hogy a most bajban levőknek hamarosan sikerül majd olyan tanrend-változatot készíteniük, amelyre a szigorú akkreditációs bizottság ráadja az áment.

Tanrendjeink tehát megfelelnek a formális követelményeknek. De megfelelnek-e majd elvárásainknak? Biztosítanak-e olyan tudást, mint korábbi tanterveink? Lehetővé teszik-e azoknak az általános és speciális kompetenciáknak kialakítását, melyet célul és feladatul tűztük ki? Megfelel-e hallgatóinknak az a tempó, melyet a tanrend diktál (meg hát mi is), bírják-e majd energiával, van-e idejük úgy felkészülni, ahogy mi szeretnénk? És folytathatnám a kérdések sorát, de nem teszem. Úgyszincs rájuk megnyugtató válaszom. Utolsó kérdésem azonban kivétel. Mert erre választ adnak a három vizsgaidőszak eredményei. Most szerencsére olyan hallgatóink vannak – és nemcsak a bolognásokra gondolok, tehát az immár másod- és harmadéves hallgatókra –, hanem a negyedévesekre is, akik jól teljesítenek. Sokan a törvény által előírt 60 kreditponttal iratkoztak a következő évre. Ezért sokan dicséretet érdemelnek. Kiváltképpen azok, akik magas átlaggal fejezték be az évet. Őket könyvjutalomban részesítjük.

A legmagasabb átlagosztályzattal (10-és átlaggal) Drozdik Popović Teodóra iratkozott a következő, negyedik évre; ugyancsak jó eredménnyel fejezték be az évet (és tettek le minden vizsgát) a következő hallgatók:

II. évesek: Đurdev Jasna, Paróczy Rita és Döme Szabolcs

III. évesek: Boldizsár Anna, Herédi Károly és Pintér Noémi

IV. évesek: Engi Georgina és Kanyó Valéria.

És hadd jegyezzem meg, hogy a mostani negyedévesek közül kilenc hallgatónak 9-nél magasabb a tavalyi átlaga, de maradt meg vizsgájuk az előző évről.

És még egy eredményről szeretnék beszámolni: a tavalyi iskolaévben megkezdődtek az előadások a mesterfokozaton. Kilenc hallgatónk volt, és közülük hárman diplomáltak, tehát három friss okleveles filológussal (hungarológussal) dicsekedhet a tanszék. Ők pedig: Szabó Szilvia, Laki Boglárka és Móra Regina. Mindhármuknak gratulálok.

Nagyon fontosnak tartottam említést tenni az eredményekről, hisz ezzel igazoltnak látszik a Bolognai Folyamatnak egyik célja (törekvése): lerövidíteni a tanulmányi időt. Tehát ne 7-8 évig tartsanak az egyetemi tanulmá-

nyok, hanem lehetőleg 4 évig vagy rosszabb esetben 4 és fél évig (amíg az abszolvensi idő tart).

Szerbia más egyetemein, az egyetemek karain (még az is lehet, hogy a mi karunk más tanszékein is – pontos adataink még nincsenek) bizony gondot okoz a hallgatóknak a következő évre iratkozás. Ezért – meg mert most átmeneti időszakban vagyunk –, csökkentettük 42-re a következő évre iratkozáshoz szükséges kreditpontok számát. Gondoljunk csak bele, ez akár azt is jelentheti, hogy a hallgatók kilenc vizsgát visznek át a következő évre. S mert ilyen esetek lehetnek, nyugodtan mondhatjuk, hogy Bolognai Folyamat ide, Bolognai Folyamat oda, a hallgatók egy része nem fog idejében végezni. Akkor mit is hozott az új rendszer? Ebben az időszakban csak azt, hogy nem arról folyik a vita, hogy hány vizsgát vihetnek át a hallgatók, hanem hogy hány kreditponttal lehessen a következő évre iratkozni.

Egyszer majd beszélnünk kell a megszerzett tudás elégséges voltáról és mélységéről is, és ezt meg is tesszük majd, mert ez a rendeltetése az oktatás minőségét ellenőrző bizottságnak.

De ne csak az oktatásról essék szó. Beszámolómból nem maradhat ki, hogy tavaly októbere óta három tudományos tanácskozást tartottunk, két irodalmi és egy nyelvészeti, és továbbképzést tartottunk a magyartanárok részére, melyen mintegy hetven általános és középiskolai tanár vett részt.

Hamarosan két tudományos konferenciát tartunk, egy nyelvészeti (október 28-án és 29-én) és egy irodalmi (december 8-án és 9-én). Mindkettőre tisztelettel meghívom Önöket. És még az idén két alkalommal továbbképzésre várjuk a magyartanárokat. Sajnos, programunkat nem akkreditálták, mert a recenzensek úgy látták, mi itt a tanszéken nem biztosítjuk a tudományosságot. Hát nem érdekes? Arra kompetensek vagyunk, hogy olyan tudást nyújtsunk, amely eredménye egy-egy diploma, a továbbképzés meg nem kapott átmeneti osztályzatot. (Mi persze megtartjuk, és igazolást is adunk róla, csak hát kiábrándító e fennálló helyzet, már csak azért is, mert mások akkreditált programjai nélkülünk, a tanszék tanárai és munkatársai nélkül nem valósulhatnak meg.)

Végezetül azt szeretném mondani, hogy megjelent a Hungarológiai Közlemények idei két száma. Mindkét szám az irodalmi konferenciákon elhangzott előadások szövegeit tartalmazza. Új kiadványainkat a kedves vendégek figyelmébe ajánlom. A Szemináriumi Könyvtárban kaphatják meg a folyóirat két számát.

A tanszékvezető megemlékezett a tanszék nyelvészprofesszoráról, Matijevics Lajosról halálának negyedszázados évfordulója kapcsán.

Megemlékezés

Kegyelettel emlékezünk Matijevics Lajosra, egyetemi tanárra, tanszékvezetőnkre, igazgatónkra, volt tanárunkra, kollégánkra. Október 21-én, a tanszék napján volt halálának 25. évfordulója.

Matijevics Lajos 1940-ben született Szabadkán. A tanszék hallgatóinak első generációjához tartozott, 1963-ban diplomált, 1969-ben Budapesten szerzett kisdoktori címet, majd 1972-ben itt nálunk a karon lett a nyelvtudományok doktora. 1983-ban választották egyetemi rendes tanárrá. 1979 és 1981 között a kar dékánhelyettese volt. Azokban az években még létezett a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, s ennek az inézménynek a része volt a tanszék. 1981 és 1983 között ő volt tanszékvezető, 1983-ban pedig az Intézet igazgatója. Sok minden vállalt, vagy mondjuk inkább úgy, hogy sok mindent kellett vállalnia a kutatás és a tanítás mellett.

Érdeklődése sokoldalú volt, nyelvészprofesszor volt, de nemcsak nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott.

Első nagy munkája, doktori értekezése, *A vajdasági magyar diáknyelv az Intézet kiadásában* jelent meg 1972-ben. Ezt a munkáját alapmunkának tekintik még ma is, és sokan hivatkoznak rá. Hogy miként talált rá erre a témára, nem tudhatjuk, de gyaníthatjuk, hogy szerepe lehetett benne Kovalovszky Miklós Valóság-beli cikkének (ez 1963-ban jelent meg) és a Magyar Nyelvőr ilyen témájú pályázatának (*Hogyan beszél a mai ifjúság?* címmel hirdették meg 1964.), mert ezután kezdődött, pontosabban folytatódott a diáknyelv (ma inkább így mondják: a diákszleng) igazi vizsgálata. Matijevics Lajos gazdag anyagot gyűjtött össze, 1676 szót és kifejezést, s ezt a nagy anyagot rendszerezte, és fontos megállapításokat tett e nyelvváltozattal kapcsolatban. Pl. a következőt:

„Ennek a csoportnyelvnek minden feltétele megvan, hogy társadalmi kommunikációs értékűnek tartsuk, hiszen a közlés folyamatában egyaránt jelen van a beszélő, a hallgató, a beszéd tárgya és a nyelvi jel, viszont ez a közlési forma sohasem lehet a köznyelvvél egyenértékű”.

Nagy vállalkozása volt az utca nyelvének feldolgozási is. *Az utca nyelve* 1979-ben jelent meg. Csavargók, naplopók, tétlenkedők, sarki ólálkodók voltak adatközlői, olyanok, akiknél kialakult a köznyelvnek egy peremre szorult változata, az utcanyelv. Ilyen nyelvváltozatot azok használnak – mondja –,

akiken eluralkodik a nyelvi igénytelenség vagy pedig a nemtörődömség, legyenek akár városiak, falusiak, akár tanyaiak.

Penavin Olga vele indította el a szintén jelentős projektumot, a vajdasági földrajzi nevek összegyűjtését és közreadását (később csatlakozott hozzájuk még néhány ugyancsak lelkes munkatárs egy-egy kötet anyagának erejéig). A *Vajdaság helységeinek adattára* címet viselő sorozat 14 kötete közül nyolcat ők ketten szerkesztettek. De Matijevis Lajos nemcsak szerkesztőként vett részt a munkában, hanem maga is gyűjtött meg ellenőrizte az adatok egy részét. Felbecsülhetetlen értékű számunkra a közzétett hatalmas földrajz-név-anyag, ugyanis a nevek sok mindent megőriznek számunkra. Nemcsak nyelvészeti szempontból nyújtanak anyagot, hanem más tudományterületek is meríthetnek belőle. A földrajzi nevek jó ismerője lett Matijevis Lajos, s erről nemcsak könyve, a *Vizeknek szarváról* tanúskodik, melyben Vajdaság mikrotoponimiájáról, a múlt örökségeiről és jelenünk neveiről olvashatunk, hanem több tanulmánya is. Jegyezzük meg azt is, hogy a földrajzi nevek egy külön csoportja, a víznevek egyik kedvelt témája volt. Mivel nyelvtörténetet tanított, természetesen, hogy kutatásai során a nevek története is érdekelt, és a történeti névtan köréből is vannak kiemelkedő munkái. Ilyen a *Bácska történeti víznevei*. Kutatta például a középkori okiratokban fellelhető földrajzi neveket (különös tekintettel a szerb–magyar kapcsolatokra), és írt arról is – ami nem történeti kérdés –, hogy miként tükröződnek a társadalmi ellentétek a földrajzi nevekben, milyen adatok olvashatók ki a nevekből a talajviszonyokról, két alkalommal is értekezett a *bara* földrajzi köznévről, kitérve jelentésére és etimológiájára, hogy csak néhányat említsek tanulmányai közül.

A levéltári kutatásokból művelődéstörténeti tanulmány is született.

Penavin Olga tanárnővel közösen készítették el a *Székely szójegyzéket*, valamint a *Jugoszláviai magyar székelytelepek nyelvatlását*. A gazdag szóanyagot többen felhasználták nyelvtani jelenségek tanulmányozásakor.

Beszédes Valéria írta egy helyütt, hogy a tanszék egykori diákjai közül senki sem úszhatta meg a népmese gyűjtést. A legtöbb hallgatónak feladata volt ez is (nekünk is, de azt hiszem nem sokra mentek velünk, mármint a mi csoportunkkal), de akik komolyan vették Penavin Olga felkérését, azok egy életre eljegyezték magukat a népelet kutatásával és a néprajzzal. Közéjük tartozott Matijevis Lajos is. És azt hiszem, ki is mondhatjuk, hogy nagy szeretettel gyűjtötte és adta közre a ráolvasásokat, a népballadákat, a népmeséket és egyéb népköltészeti alkotásokat.

A *Tíz, tíz, tiszta víz* című könyve (Hagyományaink 7. Újvidék, 1976.) Bácska, Bánát és Szerémség különböző helységeiben gyűjtött 359 népi mon-

dókát tartalmazza, kiolvasókat, ugráltatókat, serkentőket, tréfás mondókat, csúfolókat, nyelvtörőket, kiszámolósdiaikat és egyéb csoportokba sorolhatókat. Ahogy írja, a népköltészet rejtett szépségeinek egy részét igyekezett feltárni. A mondókák tematikáját és funkcióját rendkívül szerteágazónak találta, de formavilágát körülhatárolhatónak vélte. A mondókák közös jellegzetességeit nyelvi, tartalmi és kölcsönzött jegyekben állapította meg. A főbb csoportokon belül vizsgálta tehát a nyelvi jegyeket (hangzást, betétet, megszólítást), a tartalmi jegyeket: az alkalmat (tánc, kiolvasás, tréfálkozás, játék); a mozgást (hintázás, ringatás, guggolás, ugrálás, futás). Ő is hozzájárult ahhoz, hogy a néprajzosok megállapíthatták: „a magyar nyelv a megelőző századokban is kitermelte a maga csiszolását sajátosan szolgáló formulákat, csaknem proverbiumokká vált és jellemző hungarizmusokat. A kutatás és a feldolgozás során végül is az úgynevezett *formulamesék típus katalógusában* helyet kapott 'nyelvtörőket' 23 jellemző és karakteres csoportban közölte.”

A felsoroltak mellett szépprózát is írt. Nem tudjuk mennyit, de hogy nem írt rosszul, azt tudjuk. Biztosan meglepődtek 1982-ben a Majtényi Mihály novellapályázatra beérkezett munkák elbírálói, amikor feloldották a jeligét, ugyanis Matijevics Lajos kapta az első díjat.

1983 őszétől sok minden másként alakult, mint ahogy korábban volt. A nyelvészeti munkálatok egy része, melyeket eredményesen ő fejezhetett volna be, még mindig várat magára. Talán majd egyszer valaki, valamelyikünk folytatni fogja.

Matijevics Lajos emlékét megőrizzük. Tiszteletére halálának 10 évfordulóján Matijevics Lajos Egyetemi Nyelvészeti Napokat tartottunk. Idei konferenciánkon is megemlékezünk majd a nyelvészprofesszorról, és vendégeink megtekinthetik majd munkáiból készült szerény kiállításunkat.

A tanszéknapi rendezvényen elhangzott Toldi Éva *Sinkó Ervin életművének aktualitása* című értekezése, majd átadták a 2008. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat, amelyet a bizottság (Utasi Csilla elnök, Bence Erika és Virág Gábor) Tóbiás Krisztiánnak ítélte oda. A díjazott munkásságát Ispánovics Csapó Julianna méltatta.

LAUDÁCIÓ

Megint elmúlt egy év, s megint itt a díjkiosztás ideje. Irodalmunk fiatal alkotói ezúttal sem télenkedtek. Több kiadó több kiadványa is szóba került pro és kontra, míg végül a választás **Tóbiás Krisztiánra** esett.

A Sinkó-díj szabályzata és hagyománya nem követeli meg, hogy a díjazott feltétlenül önálló kötettel rendelkezzen, a műfaj sem mérvadó. Ami azonban fontos és perdöntő: olyan pályakezdő fiatal szerző érdemelheti ki az elismerést, aki Sinkó Ervin szellemiségét követve itt és most, ide is tartozva, ebből a közegeből is építkezve értékes, eredeti, esetenként formabontó alkotásokkal gazdagítja a vajdasági magyar irodalmat, kultúrát. S főként ha úgy gazdagítja, hogy alkotásai idővel nem pusztán nyomtatott betűként, könyvészeti adatként, hanem a régió közössége által befogadott, éltetett szellemi értéként találhatnak befogadóra. Tóbiás Krisztián verseskönyvei, úgy találtuk, megfelelnek ezeknek az elvárásoknak.

A 2006-ban megjelent *Ver/sec* szerzője Danyi Zoltán recenziés szerint „íz-ig-vérig vajdasági – avagy újabb és talán megfelelőbb szóhasználattal: délvidéki költő, akinek verseiben a »helyi színek« újszerűséggel, üdítő frissességgel kerülnek elő...” Abban is egyetérthetünk Danyival, hogy „a kötet darabjai mind formailag (szabadversek, kötött formák, prózaversek), mind tematikailag változatosak. A szerző magabiztos formakezeléssel és kiérlelt versbeszéddel komponálta meg első kötetét”. Mindehhez csak annyit tehetnénk hozzá, a költő újszerű, friss levegőjű versei közeli rokonai a Symposion-féle hagyománynak is (Ati elmegy svédországba..., Tomatofield, Ottóval kinn ültünk a sétányon..., A Bozsik elküldött a picsába...), miközben mindvégig ott lappang mögöttük a különféle háborúk árnyékába burkolva Szenteleky Kornél konok kitartása (Tudod én soha..., Nincs kabátom...). Tóbiás Krisztián második, 2008-ban megjelent *Vasjani c.* kötetének az esetben sincs ez másként. Beszédes István, a kötet recenziése egyenesen a Tandori–Tolnai–Domonkos–Oravec–Petri féle „költészeti hagyomány” mérész vállalójaként jellemzi a fiatal költőt, aki a „maradok, aki vagyok” nézőpontja felől építi szövegeit most máshogyan, de ugyanazzal az elszántsággal vállalva a maga problematikus világát/közegét. Tökéletes szerepjátékba burkolózva, a népi elbeszélés szellemiségét, formáit megelevenítve idézi meg narratív versfüzérében a régió múltjának valóságdarabjait, írja meg a maga profán evangéliumát. „A megidézett paraszt nagyapa magánmitológiája keveredik egy profán bibliaértelmezéssel és bölcselkedéssel” – írja Beszédes István, miközben, tehetnénk hozzá, a két kötet versvilága finom szálakkal kapcsolódik egybe, s építi az olvasó köré jelen és múlt kínjait, tapasztalatait, szerep- és sorsvállalásait.

Nemcsak azért örülhetünk ennek a két verseskönyvnek, mert egy perspektivikus versvilággal lettünk gazdagabbak, hanem azért is, mert ismét két tetszetős könyv (a *Vulkánfiber* 4. és 11. kötete) került könyvészetünk

képzeltbeli polcaira. S ezért a díj és az elismerés egy kicsit a zentai zÉtna Könyvkiadót meg „frontemberét”, Beszédes Istvánt is illeti.

További jó munkát, szép, „tüzes” könyveket a Vulkánon táncolóknak.

A díjazott versei közül Drozdik Popović Teodóra szavalt egy rövid válogatást.

A továbbiakban a tanszéknapi ünnepség keretein belül került sor Ady Endre mellszobrának ünnepélyes leleplezésére. A szobor felavatása előtt Harkai Vass Éva *Ady arcai* címmel beszélt a költőről.

Tisztelt hallgatóság, kedves vendégeink!

Néhány percen belül a III. emeleten, a Magyar Tanszék könyvtára előtt leleplezésre kerül egy mellszobor: Ady Endre mellszobra.

Annak az Ady Endrének a mellszobra, akinek a neve mostanában gyakran hangzik el, épp a 100 éves jubileumát ünneplő Nyugat folyóirat kapcsán.

Ady és a Nyugat: a 20. századi modernség útnak indítói és kiteljesítői. 1906, Ady Új versek című kötetének, valamint 1908, a Nyugat első számának megjelenése a 20. századi modernség két nagyon fontos év száma, mérföldköve, hiszen azt a pillanatot jelzik, amikor a századvégi Vajda Jánost, Reviczky Gyulát és Komjáthy Jenőt rabul ejtő, s az idős Aranyt sem kímélő új életérzés, a „modern borzongások” új hangszerelésben, új irodalmi nyelven fognak megszólalni. A szecesszió, a szimbolizmus nyelvén, s ami még lényegesebb, a mindenek fölé emelt Én, az individualizmus elvének jegyében. Épp Ady az, aki a lehető legnagyobbá növeszti az Én-t, a maga bonyolult egyediségében mutatva fel (arc)vonásait.

Ady arcait vonultatja fel ez a költészet: a perlekedőét és az esdeklőét, a sóvárgóét, a csókos ütközeteket, héjanászt és az összebúvó félelem óráit megéltét, keresőét... Nem véletlen, hogy annyi arcát ismerjük. Ő maga alkotta meg ezeket az arcokat, saját önarcképeit, amikor költészetének szimbólumkörein belül kijelölte önszimbólumait: Ő Góg és Magóg fia, a Hortobágy poétája, a szűz ormok vándora, a Holnap hőse... Majd térképét, (arc)tájjait is megrajzolja ennek az Én-nek, Párizs és a Bakony, a Szajna és a Tisza, Verecke és Dévény, a szűz ormok s a magyar Ugar között jelölvén ki mozgásterét és határait.

Ha a próza világán belül az önéletírás „arcrongálás”, vajon egy Ady-típusú, szubjektív, individuumpözpontú líra nem arcrongálás-e? S az Ady-fotókról, -szobrokról ránk tekintő arcok vajon nem azok-e? Én inkább úgy mon-

danám: ezek az arc folyamatos felülírásai, áttűnései, az épp a 20. században bonyolultnak tétélezett individuum arcvonásainak rajzolatai. Az individuum, a nagy kezdőbetűs Én, a senkivel fel nem cserélhető személyiség vízjelei, aki, ha kell fenség, Észak-fok, titok, idegenség, lidérces messze fény... Ki ismerhetetlen, de másokkal összetéveszthetetlenül felismerhető, megismerésre érdemes, akiben a líra ritka pillanataiban és hőfokán önmagunkra is ismerünk.

Mielőtt megtekinthetjük Ady szoborba öntött arcát, először majd költeményeinek nyomán fogunk ezeknek az arcoknak a nyomába eredni, a Magyar Tanszék hallgatóinak előadásában. Kérem, hallgassák meg őket, a Parnassushoz valamivel közelebb, a III. emeleten.

Ezt követően Szentgyörgyi Klára, a Magyar Köztársaság kultúrattaséja a Szemináriumi Könyvtár előtt leleplezte Ady Endre mellszobrát. A szobrot dr. Vladimir Jokanović, sebész és szobrász, a Horvát Orvostudományi Akadémia tagja, valamint a Szerb Orvostudományi Akadémia tiszteletbeli tagja készítette el, s ajándékozta a tanszéknek. A mellszobor bronzba öntéséhez a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság nyújtott anyagi támogatást. Az ünnepségen a tanszék hallgatói Ady-verseket tolmácsoltak: Drozdik Popović Teodóra, Soós Georgina és Pintér Noémi.

Ezután a jelenlevők megtekinthették a Nyugat 100 című alkalmi kiállítást, amelyet Móricz Tünde, Ispánovics Csapó Julianna, Utasi Csilla és Tüskei Vilma állított össze.

Szakmai továbbképzés

Ebben az évben két alkalommal: november 8-án és december 6-án szervezte meg a tanszék az általános és középiskolai magyartanárok szakmai továbbképzését. Az első találkozón elhangzott előadások és műhelymunkák a következők voltak:

Plenáris előadások

Harkai Vass Éva: NYUGAT 100

Bertók Rózsa (a Pécsi Tudományegyetem vendégtanára): A szerződések szerepe a tanár–diák viszonyban és a csoportdinamika megfigyelései

Andrić Edit: A magyar és a szerb nyelv szintetizáló, illetve analizáló jellege

Faragó Kornélia: „Volt egyszer egy Jugoszlávia” (A jelenkori próza kulturális poétikája)

Szekcióban

Horváth Futó Hargita: „Iskola-narratívák” és a házi olvasmányok értelmezése (műhelymunka az általános iskolai tanároknak)

Ispánovics Csapó Julianna: A korszerű diplomadolgozat (műhelymunka a középiskolai tanároknak)

A második találkozó előadásai:

Plenáris előadások

Láncz Irén: „A jelentés világa”

Bertók Rózsa (a Pécsi Tudományegyetem vendégtanára): Hogyan tart-sunk jó órát?

Németh Ferenc: Az 1950-es nemzedék felállása az *Ifjúság* c. lapban

Szekciók

Általános iskolai magyartanárok

Bence Erika: Kép és képi alakzatok az irodalmi szövegekben

Kovács Rácz Eleonóra: Nyelvjárás és köznyelv a tanulók nyelvhasználatában (műhelymunka)

Középiskolai magyartanárok

Utasi Csilla: A reformáció irodalmának megközelítése a középiskolában (Heltai Gáspár Száz fabulájának példája)

Hózsza Éva: Irodalom és medialitás problémaköre – egy lehetséges irodalomtanítási modell (műhelymunka)

7. Vajdasági Tudományos Diákköri Konferencia

A 2008. november 21–23. között Újvidéken megtartott konferencián a következő hallgatóink vettek részt:

Művészeti szekcióban:

Barlog Károly, Török Erna, Berényi Emőke, Gedei Viktória, Kocsis Lenke: *Jelfolyam*

Pintér Noémi, Soós Georgina, Pásztor Kornélia, Péter Krisztina, Boldizsár Anna, Herédi Károly, Huszta Orsolya, Mészáros Anikó, Kocsis Lenke: *Hallucinálok?*

Humán szekcióban:

Berényi Emőke: *Lovas Ildikó Spanyol menyasszony című lány, regényének gender szempontú értelmezése*

Roginer Oszkár: *Yu(?)-Hu(?)-(?)? avagy Domonkos – identitáshalmazok a Kormányeltörésben óta*

Végzett tanszéki masterhallgatók:

Sz. Móra Regina: *Perem-közérzet és családmollek a kortárs vajdasági magyar novellákban*

Laki Boglárka: *Adalékok a kérés pragmatikájához a magyar nyelvben egy pacséri kérdőíves felmérés alapján*

A tanszék volt hallgatói, Szegeden és Pécsen tanuló doktoranduszok:

Novák Anikó: *„A képzőművészet az én igazi terrénumom”* Állatmotívumok Tolnai Ottó képzőművészeti utalásaiban

Beke Ottó: *Mesék, amelyek rosszul végződnek*

Nemzetközi kapcsolatok

Írók, költők vendégségben

Március 5-én a *Rendhagyó irodalomóra* a vendége Spiró György író volt. A beszélgetést Gerold László vezette.

Május 8-án a *Rendhagyó irodalomóra* vendége 3 fiatal magyar író és egy költő volt, abból az alkalomból, hogy 10 éves a Fiala Írók Szövetsége. Csepregi János, Kollár Árpád, Mészáros Márton és Neszlár Sándor olvasott fel műveiből, s mutatta be a fiatal magyar írók egyik érdekvédelmi szervezetét, a FISZ-t.

Könyvtári kapcsolatok

Május 6-án Juhász András, az OSZK Nemzetközi Csere-és Gyarapítási Osztályának a munkatársa volt a tanszék vendége. Látogatásának célja az OSZK gyűjtőkörébe tartozó, délvidéki, kurrens megjelenésű és a teljesség igényével gyűjtött hungarikumok – könyvek és periodikumok – beszerzésének zökkenőmentesebbé tétele volt. A két intézmény közötti kapcsolatnak köszönve a tanszék könyvtárája jelentősen, mitegy 60 kiadvánnyal gyarapodott.

*A Pécsi Egyetem tanárainak és a DNS folyóiratnak
a bemutatkozása a Bölcsészkaron*

Október 27–31-ig egyetemközi ösztöndíjjal az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vendége volt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészkarának három tanára, V. Gilbert Edit, Vöö Gabriella és Hammer Erika, akik bemutatták a szaknak kutatócsoportjukat (PC) és kiadványukat, melynek címe: *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől 1–3.* (www.pecsdecentrum.hu).

A prezentáció a vajdasági DNS folyóirattal együtt zajlott; egymásra utaló reflektálással. A DNS fiatal szerkesztői-szerzői közül Samu János Vilmos, Beke Ottó, Vanger László, Bús Natália mutatkozott be nagy sikerrel a hallgatósnak. A Magyar Tanszék részéről a program koordinátora a PC-projektum vajdasági tagja és a DNS folyóirat mentora, Csányi Erzsébet volt.

A vendégtanárok véleménye szerint a látogatás több célja is megvalósult. A jó szervezésnek köszönhetően szépszámu hallgató s több kolléga előtt tarthattak előadást.

V. Gilbert Edit orosz szakos tanár A huszadik századi orosz irodalom történetéből: *Művek, alkotók, áramlatok (a múlt századfordulótól – napjainkig)* címmel értekezett. Nemrég hazaérkezve Moszkvából a mai irodalmi életről, az internet- és irodalmi stúdió-központúságról beszélt, valamint arról, hogy sem a szakemberek, sem az olvasók nem találnak, nem tudnak kiemelni, megnevezni egyetlen fajsúlyos, jelentékeny alkotót sem a kortársaik közül. Várnak a „Nagy Könyv”-re. Mihail Bulgakov *A Mester és Margaritája* aszszociációi mentén haladva az orosz lét változó s állandó komponenseiről, valamint az újrealizmus esélyeiről elmélkedett a híres orvos-író, Ljudmila Ulickaja művei kapcsán. Róluk szóló kiadványaikat a tanszéki könyvtárnak ajándékozták.

Vöö Gabriella angol szakos kolléganő *Új szerzők, új paradigmák: lehetséges útvonalak az amerikai etnikai irodalmak kritikai megközelítéséhez* címmel tartott érdekesítő előadást.

Hammer Erika *Határátlépések a német irodalomban* címmel nyújtott izgalmas betekintést a német vendégmunkások, bevándoroltak irodalmi produktóiba.

A vendégtanárok ittlétének idejére esett a Magyar Tanszék nyelvészeti-stilisztikai konferenciája, amelybe nézőként ugyancsak bekapcsolódhattak. A pécsi vendégek Láncz Irénnel, Utasi Csillával, Andrić Edittel s másokkal a Pécsi és az Újvidéki Egyetem BTK Magyar Tanszéke közti további kapcsó-

latokról is szót ejtettek. A Magyar Tanszéken kívül az Orosz, a Német és az Angol Tanszékkel is felvették a kapcsolatot.

V. Gilbert Edit hallgatók, doktoranduszok, kollégák előtt tartott orosz nyelvű előadást az orosz irodalom mai és közelmúltbeli állapotáról, egymással érintkező tényeiről, valamint Bogdan Kosanović komparatista kollégával közös szakmai programokat egyeztetett; Vöö Gabriella és Hammer Erika pedig tavaszra kapott meghívást a Német és az Angol Tanszéktől.

Nemzetközi színházi fesztivál

Október 27-én a Quartet Nemzetközi Színházi Fesztivál keretében Milivoje Mladenović, a Szerb Nemzeti Színház igazgatója és Jónás Péter, az egri Gárdonyi Géza Színház dramaturgja volt a vendégünk. A színház igazgatója ismertette a *Víziók Európáról* című projektumot, melynek célja, hogy a különböző országok megismerjék egymás hagyományait, eltérő színházi rendszerét. A dramaturg pedig az egri színház előadásában bemutatásra kerülő darabról beszélt (Háy János: *A Pityu bácsi fia*). A két vendég részletet olvasott fel a drámából, majd két hallgatónk: Engi Georgina és Herédi Károly közreműködésével hallhattak a jelenlevők egy részt a dráma szövegéből.

Részképzés külföldi egyetemeken (2008. I. félév)

1. Patócs László (Bécsi Egyetem, Finnugor Tanszék, Bécs)
2. Kiss Tamás (Debreceni Egyetem, Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, Debrecen)

Versenyek

Mészáros Enikő elsőéves hallgató 2008. április 19–20-án részt vett a Kazinczy Szép Magyar Beszéd Versenyen Szombathelyen, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjában. Kísérőtanára Molnár Csikós László volt.

Díjak

Janovics Mária esszéje II. díjat kapott a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából meghirdetett pályázaton. Témája: *Szirmai Károly munkássága*. Mentora Bence Erika volt.

Sziveri Móra Regina különdíjat kapott a *Sikoly* c. irodalmi és művészeti folyóirat novellapályázatán.

Milutinovity Sarolta dícséretben részesült a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon meghirdetett nyelvi pályázat felnőtt kategóriájában, amelynek témája *A nyelvek és a nyelvjárások jövője* volt.

Ösztöndíjak

Bence Erika: Domus-ösztöndíj, 1 hónap

A tanszék tanárai és munkatársai 2007-ben a következő tudományos tanácskozásokon és rendezvényeken tartottak előadást:

– *Književno čitanje. (Čitanje iz novih rukopisa). A Vajdasági Írók Egyesülete. Újvidék, 2007. dec. 14.*

Faragó Kornélia: Beskrajni komparativni postupak i čitanje diferencijalnog smisla

– *Könyvbemutató a szabadkai Városi Könyvtárban, jan. 21.*

Hózsa Éva: Berkes László és oktatásunk múltja

– *Irodalmi est, Kishegyes, febr. 29.*

Harkai Vass Éva: Mi volt szép C.-ben?

– *A Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszéke és a Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke. Szeged, márc. 13.*

Faragó Kornélia: „Vidám földrengés, lelkes apokalipszis”. (A textuális újralétesítés mozzanatai)

– *A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület évfordulója. Ada, ápr. 3.*

Láncz Irén: 15 éves az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület

– *XVIII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Budapest, ápr. 3–5.*

Andrić Edit: A környezeti nyelvtől az idegen nyelvig – a magyar nyelv státusa Szerbiában

– *A Magyar Költészet Napja, Újvidéki Színház, ápr. 9.*

Harkai Vass Éva: Nyugat (1908—1941) – bevezető előadás

– *Herceg János Emléknap. Tanácskozás a szabadkai Városi Könyvtárban, ápr. 12.*

Hózsa Éva: Herceg János „novellatávlatai”

– *Harmadik tudományos-szakmai tanácskozás (Treci naučno-stručni skup) „InterRegioSci 2008” Tartományi Képviselőház, Újvidék, ápr. 15.*

Csányi Erzsébet: Siveri i Popa

– *Književni KIŠobran / Irodalmi Kiš-ernyő, Szabadkai Könyvtár, ápr. 17–18.*

Csányi Erzsébet: Paralelne poetičke pojave u mađarskoj i srpskoj postmodernoj prozi

– *„Ezért tanultam járni!”. Apokrif-konferencia a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete szervezésében. Szombathely–Bozsok–Velem, ápr. 18–19.*

Faragó Kornélia: Az én végső alapja (és a te-ben kifejezhető). Pilinszky János: Apokrif

– *Az újvidéki Bölcsészettudományi Karon vendégeskedő bécsi szlavistáknak, ápr. 21.*

Molnár Csikós László: O hungarološkim istraživanjima

– *A Híd folyóirat estje. Magyar Írószövetség, Budapest, ápr. 24.*

Faragó Kornélia: A szerkesztés mint kritika: nyitottság és zártság

– *A Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszéke, Szeged, máj. 6.*

Faragó Kornélia: Geo (–). A lyukas szöveg élménye

– *Témák, formák, poétikák (A Nyugattól máig), BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, máj. 12.*

Bányai János: A magyar irodalom története: III. kötet, XX.(?) század

Bence Erika: Hagyomány és újraírás a XX. század végi magyar történelmi regényben

Faragó Kornélia: A távol tartott jelentés.(Az ellopott levél kérdésköre Márai Sándor *Eszter hagyatéka* c. regényében)

Gerold László: Schöpflin Aladár Molnár-kritikái a Nyugaton

Harkai Vass Éva: *Nyugat*: hagyomány, kultúra, legenda

Horváth Futó Hargita: Móricz Zsigmond iskola-narratívái (1920: a *Légy jó mindhalálig* a *Nyugatban*)

Toldi Éva: A helyszín poétikája: test és táj (Greccó Krisztián: *Tánciskola*)

Virág Gábor: Izolált testek (Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*)

– *Toleranciák – erkölcsök – identitások – Szaktetikák konferencia, Pécsi Tudományegyetem és Ethosz Egyesület, Pécs, máj. 15–16.*

Bence Erika: A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regé-nyeiben

– „*A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatásban és az igazságyben*” c. szeminárium, Palics, máj. 15.

Molnár Csikós László: Latin minták a hivatali nyelvhasználatban

– *Zašto nema kritike prevoda? A Szerbiai Műfordítók Szövetségének nemzetközi tanácskozása. Máj. 29 – június 1.*

Faragó Kornélia: Dovršenost ili tendencija? (O metakritičkoj poziciji kritike prevoda i ponovnog prevoda)

– *A Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesületének tanári továbbképzése, Újvidék, jún. 7.*

Hózsá Éva: Irodalomtanítás és új tanuláskultúra (előadás és műhelymunka)

– *Szarvas Gábor Nyelvművelő Nap: „A szó az élet tükré. Jelentés a magyar nyelvről 2008”, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, jún. 19.*

Molnár Csikós László: A mai magyar nyelvhasználat

– *Tisza-ünnep. Zenta, jún. 19.*

Hózsá Éva: Tiszavirág az irodalomban

– *A Duna-Tisza közti nemzetiségek és népcsoportok hagyományai. VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Tudományos Konferencia. Baja, jún. 19–20.*

Csorba Béla: Temeriniek első világháborús naplói

– *A József Attila Kör Nemzetközi Műfordító Tábora. Nagykovácsi, jún. 24.*

Faragó Kornélia: *A kortárs magyar prózáról*

– *Svetozar Marković Gimnázium, Újvidék, jún. 25.*

Molnár Csikós László: Anyanyelv a magyar tannyelvű tagozatokon tanító szaktanároknak

– *VIII. Apáczai Nyári Akadémia, Újvidék, júl. 14.*

Hóza Éva: Kosztolányi Dezső szövegei az iskolában

– *XIII. Nyári Akadémia, Szabadka, aug. 6.*

Molnár Csikós László: A magyar nyelv használata szaktantárgyak oktatásában

– *Moholy-Nagy Médiumkutató Műhely, ÚE, Művészeti Akadémia, Pétervárad Vár, szept. 13–14.*

Csányi Erzsébet: Moholy-Nagy indulásáról, életéről, az avantgárd izmusokról való kötődéséről, irodalmi tevékenységéről

– *Szenteleky-émléknep, Szivác, aug. 20.*

Faragó Kornélia: Szenteleky Kornél és a nyugatosok

Toldi Éva: Sinkó Ervin Optimisták című regényének egy lehetséges olvasata

– *Tržište i iluzije književnosti. Szimpózium az Újvidéki Nemzetközi Irodalmi Fesztivál keretében. Újvidék, aug. 25.*

Faragó Kornélia: Eliminacija interpretacije. (Anarhija izbora i egocentrično čitanje)

– *15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány, Szlovákia, szept. 3–5.*

Kovács Rác Eleonóra: A bánáti magyarság magyar és szerb nyelvvél szembeni attitűdvizsgálata

– *A tanítóképzés jövőképe. Nemzetközi Tudományos Tanácskozás, Szabadka, szept. 18–20.*

Hóza Éva: A gyermekirodalom oktatásvízióinak dilemmái

Ispánovics Csapó Julianna: Kutatásmódszertan és bibliográfia a korszerű felsőoktatásban

– Mikszáth Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival című regénye megjelenésének 100. évfordulója. Moravicai Értelmiségi Fórum, Bácskossuthfalva, szept. 19.*

Bence Erika: Hazugság és anekdota Mikszáth Kálmán áltörténelmi regényeiben

– *Csáth-járó át-járó. Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diskurzusok metszéspontja. VMFK, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, szept. 25–26.*

Csányi Erzsébet: Élet-veszély. Csáth hintája határok között

Hózsza Éva: Csáth én-tűzijátéka és az álomba vezérlő (villamos)kalauzok

– *Szondi két apródja-konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete. Szécsény–Drégely vára, szept. 26–28.*

Faragó Kornélia: Beszédperspektívák – verbális térviszonyok. (Arany János: Szondi két apródja)

– *Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, TANOM, Továbbképzés, Újvidék, szept. 27.*

Láncz Irén: Beszédművelés és helyesírás

– *Úttalan utakon. Juhász Erzsébet-émlékest, Népkönyvtár, Topolya. okt. 4.*

Faragó Kornélia: A „remény lazíthatatlan fegyelme” és az útra ítéltség gondolata

Harkai Vass Éva: Úttalan utaim

– *A Határon Túli Magyar Irodalom Napjai Székesfehérváron és Fejér Megyében. Szent István Művelődési Ház, Vörösmarty Társaság, Magyar Írószövetség, Székesfehérvár, okt. 5–8.*

Toldi Éva: Szenteleky Kornél Duna menti kultúrterve

– *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, okt. 11.*

Molnár Csikós László: A nyelvek viszonylagos nagysága

– *Ady-szobor leleplezése a Tanszéknapon, okt. 24.*

Harkai Vass Éva: Ady arcai (bevezető szöveg)

– *Könyvbemutató, Madách Irodalmi Színpad, Nagybecskerek, okt. 27.*

Faragó Kornélia: „minden kész az átváltozásra” (Harkai Vass Éva: Mi volt szép C.-ben?)

– *Egyetemi Nyelvészeti Napok, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, okt. 28–29.*

Andrić Edit: Mennyire szintetizáló nyelv a magyar és analízáló nyelv a szerb?

Bence Erika: Alulstilizáltság és jelentés Háy János novellisztikájában

Csányi Erzsébet: A farmernadrágos próza összevető stilisztikai vizsgálata

Cseh Márta: Az elavult/régies szavak szótározásáról

Faragó Kornélia: Kérdésalakzatok a prózában

Hózsá Éva: „Stílusigény” és szövegmonotónia eleveensége

Katona Edit: A fa mint azonosító elem a költői képekben

Kovács Rácz Eleonóra: Az internetes stílus pragmatikai, szociokulturális és nyelvi

Láncz Irén: Gondolatok a tudományos stílusról (Hasonlatok és metaforák a nyelvelméletekben)

Molnár Csikós László: Birtokos személyjeles főnevek a magyaros stílusban

Pásztor Kicsi Mária: Stilisztikai helyesség a média nyelvében szempontjai

Rajzli Ilona: A szinesztéziás jelzők fejlődéstörténetéből

– *Grad kao roman/Roman kao grad. A Pen Club szerb tagozata, Belgrád, okt. 30.–nov. 1.*

Faragó Kornélia: „Stanovnik grada, kao čitalac romana...” (bevezető előadás)

– *A Pen Club szerb tagozata, Szabadka, nov. 2.*

Faragó Kornélia: „A városlakó, akár a regényolvasó...”

– „Ezt az erekljét...”. *Nemzetközi olvasási konferencia. Kapocs Könyvtári Csoport, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, nov. 7.*

Ispánovics csapó Julianna: Gondolatok az olvasásról a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája (1968–1999) felől közelítve

– *Könyvbemutató. Szabadka, Városi Könyvtár, nov. 24.*

Hózsá Éva: Árnnyak a tetőtérben – könyv-est zongorával (Verebes Ernő könyvének bemutatása)

– *A Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesületének tanári továbbképzése, Újvidék, nov. 29.*

Hózsza Éva: Szövegértés – irodalomtanítás

– *Oktatás – kutatás – kultúra. Pécsi Tudományegyetem, Ethosz Egyesület, Pécs, dec. 2.*

Bence Erika: Az irodalom mint alakulástörténeti szövevény – Kutatási és oktatási kérdések

– *Természetírás – természetolvasás (A természeti kód működése a 20. és a 21. századi magyar irodalomban) Irodalmi konferencia az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és az Újvidéki BTK Magyar Tanszékének szervezésében, dec. 8–9.*

Bányai János: Későmodern (költői) természetírás

Bence Erika: Utazás a „cselekvő” természetben. (Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése)

Faragó Kornélia: A természetírás geokulturális meghatározottsága

Gerold László: Természet a drámában és a színpadon

Harkai Vass Éva: Természeti kód, természetfiguráció – példák a kortárs magyar lírából

Toldi Éva: „Ha összeomlik, gyom virít alóla”. (Természetszemlélet Juhász Erzsébet prózájában)

Virág Gábor: Két test között. A test természetes és/vagy kulturális értelmezése (Lovas Ildikó: Spanyol menyasszonyd)

A tanszék tanárainak egyéb tevékenysége

Bence Erika

Szept. 27.: Zombor, Találkozások. Bertha Ferenc Zsebszínház

Bence Erika: *A kert árnyéka* című kötete és a *Létünk* folyóirat bemutatója

Hózsza Éva

Márc. 27–28.: Szervező tevékenység és a könyvbemutatók előkészítése a szabadkai Kosztolányi Dezső Napok emlékbizottságában

Máj. 10.: A Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács alakuló értekezlete

Jún. 13.: Szülőföldünk, Pannónia. A vajdasági szintű ifjúsági pályázat szervezése és elbírálása Szabadkán

Júl.–okt.: *Integra*. A Vajdasági Magyar Módszertani Központ projektuma

Okt. 23–25.: Együttműködés a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Kosztolányi-kutatóival. A kutatók látogatása Szabadkán

Nov. 4.: A Magyar Tudomány Ünnepe – A Szabadkai Főkonzulátus pályázata. A bírálóbizottság tagjaként döntéshozatal Szabadkán

Toldi Éva

Ápr. 19.: Zsűrizés: a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének (a zsűri elnöke) a 2007. évi Híd Irodalmi Díj bírálóbizottságának elnöke.

Okt. 18.: A Szenteleky Napok Tanácsának elnökeként a Szenteleky Nap megrendezése

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku. Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad, 2008.

Fordítói műveletek Gion Nándor *Virágos katona* című művének fordításában. = JELHÁLÓ, BTK – Felsőoktatási Kollégium, Újvidék 2008. 115–147.

Szaknyelv – terminológia – kétnyelvűség. *Létünk*, 2008/1, 112–114.

Meša Selimović *A dervis és a halál* című regényének magyar fordításáról = Kapcsolatok és kibontások. Kód – irodalom – kultúra – régió III. Szerk.: Káich Katalin Újvidék, BTK, 2008. 89–116.

Az ürményházi diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői Hungarológiai Közlemények, 2008/4. 62–74.

Bence Erika

A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus. Tanulmányok, esszék, kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007 [2008], 207 l.

A Kemény-regény értési horizontjai. Az Özvegy és leánya mint bonyolult műfaji összefüggés. Tanulmányok, 2007. [2008.], 40., 21–33.

A kastélyban, a Tukban és a Zöld utcában. A szociokulturális identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben. Hungarológiai Közlemények, 2008/1. 56–65.

Határtörténetek a jelenkori vajdasági magyar irodalomban. Hungarológiai Közlemények, 2008/2. 116–123.

Tolnai-tárgylexikon. (Tolnai Ottó: A pompeji szerelmesek). *Híd*, 2008/2. 75–80.

Az elbeszél és meghallgatott történet. (Ürmös Attila: A semmittevés filozófiája). *Híd*, 2008/3. 86–90.

A történelem mint intellektuális tartalom: a történelembölcseleti regény. *Létünk*, 2008/2. 126–133.

Műfajváltozatok és -diskurzusok: a XIX. századi magyar történelmi regény. *Iskolakultúra: Veszprém*, 2008/3–4. 51–62.

„Libák lettünk, fiam, Istenem, milyen vakmerő libák!” (GreCsó Krisztián: *Tánciskola*). *Híd*, 2008/6–7. 118–123.

A történelem szociokulturális vetülete. (Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*). *Kortárs*: Budapest, 2008/7–8. 164–172.

Hagyomány és újraírás a 20. század végi magyar történelmi regényben. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/3., 62–72.

Alföldi városmitológiák. A vajdasági magyar (történelmi) regény egy aspektusáról. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/4. 117–126.

A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben = Tolerancia?! Kirekesztés – megtérés – befogadás. Szerk. Dr. Bertók Rózsa, Dr. Barcsi Tamás, Bécsi Zsófia. *Ethosz*, Pécs, 2008. 147–156.

Csányi Erzsébet

Sziveri és Popa. Poétikai párhuzamok Sziveri János és Vasko Popa költészetében. = *jelHÁLÓ*. Szerk. Csányi Erzsébet, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium – BTK, 2008. 29–41.

Paralelne poetičke pojave u mađarskoj i srpskoj postmodernoj prozi. *Rukovet*, 2008/5–6. 1-2.

Élet-veszély. Csáth hintája határok között. = Csáth-járó át-járó. Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diszkurzusok metszéspontja. *Rezümékötet*. Szerk.: Csányi Erzsébet. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 14. p.

Élet-veszély. Csáth hintája határok között. = *Kilátó*, 2008. okt. 25–26. 22. p.

Sziveri és a Duna. = *Kapcsolat és kioldás. Kód – irodalom – kultúra – régió III*. Szerk. Káich Katalin. BTK, Újvidék 2008. 51–58.

Cseh Márta

Péics–Rozsnyik: Magyar–szerb–angol matematikai szótár. (Szótárkritika). *Magyar Terminológia*, Szombathely, 2008/1. 132–134.

A *derék* szavak alaki viselkedése a népnyelvben. *Hungarológiai Közlemények* 2008/2., 125–134.

Madarak magyarul és szerbül. *Hungarológiai Közlemények* 2008/3., 128–144.

Az e-t ö-vel váltó szabad alternánsok viselkedése a vajdasági magyar nyelvben és lexikográfiánk ebből adódó feladatai. *Vojvođanska akademija nauka i umetnosti*. Novi Sad, 2008. 123 p

Csorba Béla

Kačanski és a magyarok 1848-1849-ben. *Létünk*, 2008/1. 51–57.

Régi farsangok. *Temerini Újság*, 2008. január 31., 5.

Kóc, kóc, kenderkóc. *Temerini Újság*, 2008. július 24., 9.

Faragó Kornélia

Poredbeni prostor i komparativni uslovi u optici kulturalne naracije. *Stupanje kamena u svet*. – Ivo Andrić: Na Drini Čuprija. = *Teorijsko-istorijski*

pregled komparatističke terminologije kod Srba. Szerk.: Bojana Stojanović-Pantović és Staniša Nešić. Književno društvo „Sveti Sava”. Beograd, 2007. 233–244.

Književna kultura Drugog. = Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti. Zbornik radova. Szerk.: Julijana Vučo. Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine – Filološki fakultet, Beograd, 2007. 508–513.

Poezija preobražena u čitaoca. (Nekoliko reči o kulturalnom statusu poezije) Zlatna greda, 2007. szeptember, 71. sz. 20–21.

Improvizációk gondolatfoszlányokra. Fábián László: Alig hallom a hangszót. = Esszé – próza – költészet. Írások Fábián László műveiről. Szerk.: Varga Virág és Szávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2008. 41–43.

Kulturális interpretáció – nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök. = Generációk a történelemben. Szerk.: Gyáni Gábor és Láczy Magdolna. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyháza, 2008. 411–417.

Geo-anarchikus tériesség, néma történelem (A textuális újrálétesítés mozzanatai) = Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára. Szerk.: Bányai Éva és Szonda Szabolcs. RHT Kiadó, Bukarest – Sepsiszentgyörgy, 2008. 111–120.

A szem tapasztalata és a látás üreshorizontja. Petőfi Sándor: *Szeptember végén* = Szeptember végén. A tizenkét legszebb magyar vers 1. Szerk.: Fűzfa Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2008. 29–35.

Az etnofikció változatai a szerb prózában („Ósdi trükkök” Igor Marojević kivitelezésében). Tiszatáj, Szeged, 2008/6. 142–145.

A geokulturális elbeszélés változatai. Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták. = Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Szerk.: Fedinec Csilla. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 261–276.

Prevod kao teorija književnosti. Mostovi, XXXVI. 2008. január–június. 141–142. szám 123–128.

Az én végső alapja (és a te-ben kifejezhető). Pilinszky János: *Apokrif* = Apokrif. A tizenkét legszebb magyar vers 2. Szerk.: Fűzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2008. 85–94.

Variranja etnofikcije u srpskoj prozi. „Starinski trikovi“ u interpretaciji Igora Marojevića. Zlatna greda, 2008. július–augusztus, 81–82. sz. 59–60.

Stanovnik grada kao čitalac romana. Politika. Kulturni dodatak. Belgrad, 2008, november, 1. 1–2.

Geo-anarchikus tériesség, néma történelem. (A textuális újrálétesítés mozzanatai). Hungarológiai Közlemények, 2008/1. 124–134.

A közösségtapasztalat személyes tartományai. Hungarológiai Közlemények, 2008/2. 15–23.

A távol tartott jelentés (Az ellopott levél kérdésköre Márai Sándor *Eszter hagyatéka* című regényében). Hungarológiai Közlemények, 2008/3., 56–62.

Harkai Vass Éva

Mi volt szép C.-ben? Versek 2003–2007. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008.

A sakk mint életjátzsma. Tandori Dezső sakkverséről (*A 65. mezőről* életműbeli kontextusáról). Hungarológiai Közlemények, 2008/1. 7–15. – L. még: Parnasszus, 2008. ősz, 60–65.

Tájvers és lírai leíráslemek változatai a kortárs magyar lírában. Hungarológiai Közlemények, 2008/2., 32–54.

Nyugat: hagyomány, kultusz és legenda. Hungarológiai Közlemények, 2008/3., 20–27.

Hol van az az íz? (Nádasdy Ádám: *Az az íz*). Híd, 2008/3., 78–82.

A magasság vonzása (Kántor Péter: *Trója-variációk*). Híd, 2008/8., 85–88.

A versciklus mint gyűjtőlencse Tolnai Ottó Ómama egy rotterdami gengszterfilmben című versciklusának és kötetkompozíciójának életműbeli motivikus és intertextuális kötődései. Hungarológiai Közlemények, 2008/4., 104–117.

Horváth Futó Hargita

Szöveg és kép egymásra írodása Gion Nándor *Virágos Katona* című regényében. = *jelHÁLÓ*. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti, médiaközi tanulmányok. Szerk.: Csányi Erzsébet. Bölcsészettudományi Kar, VMFK, Újvidék, 2008. 105–113.

Innovatív tanítási modellek, gyermekközpontú oktatás. [Rajslil Ilonával] *Létünk* 2008/1., 121–125.

Az iskola-narratívák térhoétikai megközelítése. Hungarológiai Közlemények, 2008/2. 65–97.

Móricz Zsigmond iskola-narratívái (1920: a *Légy jó mindhalálig* a Nyugatban). Hungarológiai Közlemények 2008/3., 35–45.

Tankönyvek és jegyzetek a szabadkai Tanítóképzőben (1956–1961). = *Kapcsolatok és kibontások. Kód – irodalom – kultúra – régió III*. Szerk.: Káich Katalin., BTK, Újvidék, 2008. 173–189.

A szenttamási magyar színháztársulat 1920–1930 között a vajdasági magyar napilapokban. = *Kapcsolatok és kibontások. Kód – irodalom – kultúra – régió III*. Szerk.: Káich Katalin., BTK, Újvidék 2008. 135–153.

Projektoktatás elméletben és gyakorlatban. Új Kép 2008/8–9. [Rokvity Erzsébettel]

Az iskolatér mint intertextuális aspektus. Móricz Zsigmond intertextuális/hipertextuális iskolái. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/4. 134–148.

Hóza Éva

Szakadás(köz)vetítések. Irodalom és medialitás. Szöveggyűjtemény I. (egyetemi tankönyv). Társszerkesztés és előszó. Forum Könyvkiadó, Újvidék és Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2008.

Nagyítások és impulzusok. Irodalmunk (kontextusra is kiterjedő) vizsgálódásai. *Tanulmányok*, 40. [2007]. 47–54.

Ladik-könyvek és elraktározott buldózerek. = jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti és médiaközi kutatások. BTK és VMFK, Újvidék, 2008. 17–28.

Kortárs magyar irodalom a tanítóképzés múltjában és jelenében. = A tanítóképzés egykor és ma. A Nemzetközi Tudományos Konferencián elhangzott munkák gyűjteménye. Szerk.: Káich Katalin és Czékus Géza. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2008. 125–132.

A gyermekirodalom oktatásvízióinak dilemmái. = A tanítóképzés jövőképe. A Nemzetközi Tudományos Konferencia programja és a közlésre beérkezett munkák összefoglalója. Főszerk.: Káich Katalin. 2008. 45–46.

„Álmodtál mostanában Török Ádámról?” Előszó. = Árpás Károly: Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről. Bába Kiadó, Szeged, 2008. 7–9.

Vizuális identitás a régió viszonyrendszerén innen és túl (Irodalmunk néhány „ingázó” példája). = Kód – irodalom – kultúra – régió III. Kapcsolatok és kibontások. Főszerk.: Káich Katalin. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2008. 59–70.

Ispánovics Csapó Julianna

Tolnai és szerb/horvát olvasói. = jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti és médiaközi kutatások. Szerk.: Csányi Erzsébet. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, VMFK, 2008. 83–92.

Művelődéstörténeti közlemények a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiai füzeteiben: 1968–1990. – 157–172. = Kapcsolatok és kibontások. Kód – irodalom – kultúra – régió III. Szerk.: Káich Katalin. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2008.

A magyar könyv Újvidéken: a kezdetektől 1918-ig. = Godišnjak Filozofskog fakulteta, Novi Sad, 2008. II. kötet 5–15.

Jung Károly

A Csengele toponim etimológiájához. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/3., 111–128.

Sokarcú néphagyomány. További magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008.

Kovács Rácz Eleonóra

Szemelvények a szociolingvisztikai terminológiából. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/4. [2008.] 57–67.

Köznevesülő tulajdonnevek (Takács Judit: *Keresztnevek jelentésváltozása*). *Létünk*, 2008/1. [2008.] 99–103.

Érzés- és benyomás-izotópia (Garaczi László: *Metaxa*). *Hungarológiai Közlemények* 2008/1. 65–74.

Az anyanyelv és nyelvváltozatai. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/4. 91–104.

Láncz Irén

Szarvas Gábor, a nyelvész és nyelvművelő. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada, 2008. 119–129.

Jezičke i akustičke karakteristike emisije RTV NOVI SAD na mađarskom jeziku. In: *Mediji u svakodnevicu. Monitoring javnog servisa Vojvodine i regionalnih televizija*. Novosadska novinarska škola, Novi Sad, 2008. 276–289.

A múltban a múltról. Vélemények a jövevényszavak kapcsán a szerb(szláv)–magyar kapcsolatokról a 19. sz. második felében. = *Srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju. A szerb–magyar viszonyok a történelemben. Zbornik radova. Tanulmánygyűjtemény. Filozofski fakultet, Bölcsészettudományi Kar, Novi Sad, Újvidék, 2007. [2008], 309–315.*

Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a bocsánatkérés formái. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/4. 7–27.

Molnár Csikós László

Közigazgatási megnevezések változásai, *Hungarológiai Közlemények* 2007/2., 25–39.

A regionális szaknyelvek lehetőségei, *Hungarológiai Közlemények* 2007/4., 111–120.

Vajdasági dolgozók vállalaton belüli nyelvhasználata. = *Nyelv, terület, társadalom*. Szerk.: Zelliger Erzsébet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2007. 359–365.

Obrazovanje na mađarskom jeziku u Vojvodini, Filozofeme, 7. sz., Újvidék, Srpski filozofski forum, 2007. 23–29.

Szőcs Csongor szónoki beszédéről. = A régi új retorika. Az előadásmód és a szónoki beszéd. Budapest, Trezor Kiadó, 2008. 171–172.

Latin minták a hivatali nyelvhasználatban. Hungarológiai Közlemények, 2008/4., 27–49.

Pásztor Kicsi Mária

Az aktuális tagolás vizsgálatának terminológiai kérdései. Hungarológiai Közlemények; 2007/4., 50–56.

A mondatszerkesztés kvalitatív és kvantitatív összefüggései, valamint azok kihatása a funkcionális perspektívára. Hungarológiai Közlemények, 2008/4., 74–91.

Rajslí Ilona

Magyar nyelv – gyakorló nyelvtan az általános iskolák 6. osztálya számára. (Társzerkesztő: Kávai Bózsó Ildikó) Завод за уџбенике Београд 2008. 140 p.

Szaknyelvi reliktumok. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2007/4., 85–94.

A névadási szokások változása Bácskában. Névtani Értesítő 29. szám, Budapest, 2007. [2008] 235–241.

A XVI. század jellemző frazeológiája. Létünk. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008/2., 54–68.

Innovatív tanítási modellek, gyermekközpontú oktatás. [Horváth Futó Hargitával] Létünk 2008/1., 121–125.

Etimológia és identitástudat összefüggései a vajdasági magyar utónévadásban. Hungarológiai Közlemények, 2008/4., 49–62.

Toldi Éva

A múltreprezentáció lehetőségei. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008. 204 p.

Olvasási munkafüzet az általános iskolák 8. osztálya számára. Zavod za uđbenike, Beograd, 2008. 112 p.

Identitásvesztés a történelemben. = A Magyarokanizsai Írótaor antológiája. Cnesa Oktatási és Művelődési Intézmény, Magyarokanizsa, 2008. 166–172.

Krónikából krónikába. Tanulmányok. 2007. [2008] 40. füzet, 92–106.

Történeti és poétikai reflexiók metszéspontján. Hungarológiai Közlemények, 2008/1., 95–106.

A helyszín poétikája. Test- és tájleírás. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/3., 80–87.

Szociokulturális változásainkról (Benes László: *A fenevad zsoldja*). *Híd*, 2008/3., 83–85.

Szentté avatva (Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükre*). *Híd*, 2008/6–7., 123–128.

Idegenség vagy otthonosság? (Az *Optimisták* személyiségfeltáró nézőpontjai) *Híd*, 2008/9., 61–72.

Doktor urak. Grecsó Krisztián Tánciskola című regényéről. *Forrás*, 2008/10., 105–109.

Identitáskeresésben. Senteleky Kornél és a kultúrák közötti átjárhatóság. *Hungarológiai Közlemények*, 2008/4., 126–134.

Sinkó Ervin életművének időszerűsége. Medialitás és metatörténelem, önreprezentáció és női identitásformációk. *Tanulmányok*, 2008. 41. füzet, 5–14.

Elbeszélés és identitás (Láng Zsolt: *Tója vagy tottja?*). *Híd*, 2008/11., 93–97.

Utasi Csilla

„nincsen jobb, hogy az ember az ő hivatalja szerint vigyázzon és dolgot tegyen”, Heltai Gáspár *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogusa*, *Itk*, 2007/1–3., 19–53.

Domonkos István novelláinak szövegformálása, = jelHÁLÓ, Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti és médiaközi kutatások. Szerk. Csányi Erzsébet. *BTK és VMFK, Újvidék*, 2008. 93–104.

Virág Gábor

A hasonlítás elvont tárgya. (A test problematikája Garaczi Metaxájában). *Hungarológiai Közlemények*, 2008/1., 75–80.

Izolált testek (Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*). *Hungarológiai Közlemények*, 2008/3., 63–70.

TARTALOM

TANSZÉKNAPI ELŐADÁS

TOLDI Éva: Sinkó Ervin életművének időszerűsége (Medialitás és metatörténelem, önreprezentáció és női identitásformációk) [5]

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA

DI FRANCESCO, Amedeo: „Ubi est mors victoria tua?” (Oroszország, Románia, Lengyelország és Görögország Dsida Jenő költészetében) [17]

UTASI Csilla: Heltai Gáspár novellisztikus elbeszélései [28]

DE BIE - KERÉKJÁRTÓ, Ágnes: Szemantika a magyar mint idegen nyelv tanításában (Gondolatok egy új magyar nyelvtani kézikönyv kapcsán) [36]

KOLLÁTH Anna: Szókölcsmönzés és attitűd [50]

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Nyelvi attitűdvizsgálat [63]

A TANÁRI TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI

BENCE Erika: Műfajváltozatok és -diskurzusok:
a XIX. századi magyar történelmi regény [77]

BERTÓK Rózsa: „Tudni, hogyan”, „tudni, hogy mi” [95]

KATONA Edit: A függő beszéd a mondatban és a mondaton túl [104]

KUKTIN Erzsébet: A számítógép lehetőségei
a magyar nyelv tanításában [112]

MAGISZTÉRIUMI DOLGOZATOK ÖSSZEFOGLALÓI

HORVÁTH FUTÓ Hargita: Festmények a falon –
Művészetközi poétika [127]

NÉMETH Ferenc: Irodalom és irodalompolitika
az *Iffúság* című lapban 1945–1964 [141]

EXPOZÉK A MESTERFOKOZATON

LAKI Boglárka: Elvek, stratégiák
és megszorítások a nyelvhasználatban [159]

**SZABÓ Szilvia: A hovatartozási szerkezetek elbeszélése
a jelenkori magyar prózában [164]**

**SZIVERI MÓRA Regina: Perem-közérzet és családmodellek a kortárs
vajdasági magyar novellákban [171]**

SZAKDOLGOZATOK

**JANOVICS Mária: Szirmai Károly munkássága [177]
SZLANCSIK Enikő: A bácsföldvári fazekasság szakszókincse [187]**

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [201]

CONTENTS

DEPARTMENT DAY LECTURE

TOLDI, Éva: Topicality of Ervin Sinkó's oeuvre
*Mediality and meta-history, self-representation
and formations of feminine identity* [5]

MEETING OF CULTURES

- DI FRANCESCO, Amedeo: "Ubi est mors victoria tua" – *Russia, Romania, Poland and Greece in Jenő Dsida's poetry* [17]
 UTASI, Csilla: Gáspár Heltai's Novellistic Short Stories [28]
 DE BIE - KERÉKJÁRTÓ, Ágnes: Semantics in Teaching Hungarian as a Foreign Language – *Some thoughts on a new Hungarian Handbook of Grammar Book* [36]
 KOLLÁTH, Anna: Borrowing of Words and Attitude [50]
 KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Language Attitude Study in Banat [63]

LECTURES PRESENTED AT THE SEMINAR FOR THE FURTHER TRAINING OF TEACHERS

- BENCE, Erika: Genre Variants and Forms of Discourse:
19th Century Historical Novels [77]
 BERTÓK Rózsa: "To Know How", "To Know What" [95]
 KATONA, Edit: Indirect Speech in the Sentence and Beyond It [104]
 KUKTIN, Erzsébet: Potentials of the Internet in Teaching Hungarian [112]

SUMMARY OF MASTER'S PAPERS

- HORVÁTH FUTÓ, Hargita: Paintings on the wall – Interart poetics [127]
 NÉMETH, Ferenc: Literature and Literature Policy
in the Weekly Paper, *Ifjúság* (1945-1964) [141]

EXPOSÉS OF THESES FOR MASTER'S DEGREE

LAKI, Boglárka: Language usage: principles,
strategies and constraints [159]

SZABÓ, Szilvia: The stories that structures of belonging
recount in contemporary Hungarian prose [164]

SZIVERI MÓRA, Regina: Feeling of exclusion and family
models in contemporary Hungarian short stories in Vojvodina [171]

STUDENT PAPERS

JANOVICS, Mária: The life-work of Károly Szirmai [177]

SZLANCSIK, Enikő: Glossary of pottery terms from Bácsföldvár [187]

FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT [201]

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141:821.511.141

TANULMÁNYOK = Studije: az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa
/ főszerkesztő Rajsli Ilona. – 1969, 1. füz. – Újvidék : Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. – 24 cm

Évente

ISSN 0354-9690

COBISS.SR-ID 16571906

